

Prof. K. Krohn

Soome-Eesti vanast rahvalaulust

Tartus 1924

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus

Prof. K. Krohn

Soome-Eesti vanast rahvalaulust

Septembrikuul 1923 Tartu
Ülikoolis peetud loengud

~~4093~~

Tartus 1924

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus

Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk, Tartus

A-4046

2080

S 150066137

Soome-Eesti vanast rahvalaulust.

Kaarle Krohn.¹⁾

I.

Esimese teate soome rahvalaulu kohta leiame pagana-jumaluste nimekirjast, mille soome kirjanduse alustaja, Turu piiskopp *Michael Agricola* oma *Taaveti lauludekogu* tõlke (1551) sissejuhatusse on põiminud. Ühest seesugusest jumalast, kelle nimeks on *Äinemöinen* (Väinämöinen), jutustatakse seal, et ta „laulusid tagus“ (*virddhet tacoï*). — Oma teoses *Orbis arctoi descriptio* (1631) kirjeldab rootsi maateadlane *Andreas Buraeus* soome värsimõõtu kaheksasilbilisena ja riimituna; riimi asemel nõutakse, et kaks või kolm sõna sama häälikuga algaksid (alliteratsioon). — Rahvapärase laulu nimetusena esitab Turu ülikooli professor *Michael Vexionius* oma teoses *Epitome descriptionis Sveciae, Gothiae, Fenningiae* etc. (1650) sõna *runoi*. — Oma töös *Priscorum Svecogothorum ecclesia* (1675) avaldab Viiburi piiskopp *Petrus Bång* soome rahvalaulu esimese näitena karulaulu, niihästi algupäras kui ka rootsikeelses tõlkes. See ei ole küll mitte algupärane rahvalaul, vaid moodis luuletöö, milles karulaulu laulmist (*ohdon virsi*) kui rahva kommet nimetatakse. — *Er. Cajanus*'e väitekirjas *Linguarum ebraeae et fennicae convenientia* (1697) rõhutatakse sama mõtte kordamist teiste sõnadega (parallelismi) kui nähtust, mis niihästi heebrea kui ka soome luulele omane. Näitena tuuakse kaks esimest rida rahvalaulust Önnistegija surma ja ülestõusmise kohta:

Aina muita muistelemma, arvosii ajatelemma.

Mõne rea keskajalisest rüütlilaulust pakub pärastine Turu professor ja Porvo piiskopp *Daniel Juslenius*

1) Tõlkinud J. Aaslava.

oma akadeemilises kirjas *Aboa vetus et nova* (1700). See soome rahvustunde sütitaja, mille esindajaid fennofiilideks nimetatakse, on vana värsimõõdu käsitlemise läbi oma huvi soome rahvaluule vastu korduvalt üles näidanud. Viimast heebrea luulega võrreldes küsib ta: „Kui seda laulu omas murdes kuuldakse, mis oleks siis kaunim, mis tabavam?“ — Täielikul kujul trükkis avaldatud soome rahvalaulude esikutena ilmusid viis nõialaulu G. Maxeniuse väitekirjas *De effectibus fascino-naturalibus* (1733).

Niihästi rahvaluule kaju kui ka selle sisu käsitab üksikasjaliselt „docens eloquentiae“, biblioteekar ja professor Henrik Gabriel Porthan oma viiejaolises väljaandes *De poësi Fennica* (1766—78). Oma rahvusliku huvi oli see soome keeleteaduse ja ajaloolise uurimise teerajaja ema poolt pärinud, kelle onu oli ülalnimetatud Juslenius. See huvi väljendub eriti järgmises soome rahvalaulude hindamises: „Mina arvan, et sündinud soomlasele häbi on nende laulude iludust mitte ainult mitte tunda, vaid neist ka mitte vaimustatuks saada.“ Hiljemini on tema juures ka teatavat Ossiani laulude mõju märgata. Porthan ise ei kirjutanud küll mitte palju laulusid üles ega annud neid oma nimel välja, kuid ta kogus maa-kirikuõpetajate vanemaid ülestähendusi ning virgutas oma kaasaeglasi ja õpilasi suusõnalise rahvatraditsiooni uurimisele, neid selles töös ise juhtides. Tema juhatusel kaitsesid Christian Lencquist ja Frid. Joh. Rosenbom kõnetoolilt väitekirju *De superstitione veterum fennorum theoretica et practica* (1782) ja *De fama magiae fennis attributae* (1789). Tema kogude najal andis ka Christfrid Ganander, kes ise agarasti rahvaluulet korjas, oma *Mythologia fennica* (1789) välja. Kõik ette- toodud väljaanded sisaldavad rikkalikke, kuigi enamasti katkendilisi väljavõtteid käsikirjalistest ülestähendustest, millest aga Turu tulekahju ajal 1827. a. ülikooli raamatukogus alalhoitud osa kaduma läks. Õnnekombel on neist osa ärakirjades alal hoidunud, ja Ganander'i trükkimata sõnaraamat oma rohkete tsitaatidega lubab meile kaotust täpsalt kindlaks määrata. Eepilistest ja lüürilistest lauludest tunti Porthan'i ajal ainult vähe, nii et kaotus peaaegaliselt maagiliste laulude kohta käib. Nende aseainena esinevad nõiaprotsesside protokollidest leitud nõiasõnad, millest R. Hertzberg suurema arvu oma väitekirjas *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet* (1889) avaldas.

Kui Soome (1809) Rootsi provintsi astmelt Vene riigi iseseisvaks osaks tõsteti, oli sellega eeltingimus

rahvusliku teadvuse täielisele ärkamisele antud. Juba järgmisel aastal tarvitatakse Rootsis ilmuvast ajakirjast *Lyceum* sõna „fennomania“. Rahvuslik romantika taani ja rootsi kirjanduses leiab vastukaja soomlaste juures, samuti nagu Olaus Rudbeck'i teaduslik natsionalism fennofiil Juslenius'e ajal. Uuele korjamistööle annab tõiuke kõige pealt Herder, kellel arusaamist oli ka teiste rahvuste rahvaluule kohta. Ta sõnad vaimustavad A. J. Sjögren'i, kes hiljemini akadeemikuna Peterburis omale keeleteaduse alal kuulsa nime omandas. Tema enese kui ka Geijeri ja Afzelius'e väljaantud *Svenska folksånger* (Rootsi rahvalaulud) äratavad veel teisteski üliõpilastes huvi soome rahvaluule vastu. Need on: A. Poppius, soome kunstluule tärkamise koidutäht; K. A. Gottlund, esimese soomekeelse teadusliku töö autor ja kirjastaja; ja viimaks A. I. Arvidson, rahvusliku politika eelvõtteleja. Kõik kolm jätkavad Upsalas oma Turus alustatud õppetööd, sealt uusi tõiukeid rootsi isamaaliselt, n. n. gööti voolult saades. Gottlund läheb Rootsi-Norra piiri-äärsete Soome asunikude juurde, kelle aineline kui ka vaimline viletsus varsti kogu ta tähelepanu valdab. Ta muretseb neile raamatuid Soomest ning annab paar vihku oma kodukihelkonnas ülestähendatud rahvalaule *Pieniä runoja Suomen pojille ratoi* (1818, 1821) trükki. Samal ajal annab Upsalas viibiv saksa doktor H. R. von Schröter kahe soome üliõpilase G. Aminoff'i ja J. Z. Pipping-sköld'i kaasabil suurema valiku algupäras ja tõlkes välja pealkirja all *Finnische Runen* (1819).

See väljaanne avaldab otsekohest mõju ajaloo-professori ja soome keele tundja Reinhold von Beckeri peale. Turus külalisena viibiva taani keeleteadurija Erasmus Rask'i äratusel murdeuurimis-teenkonda ette võttes otsustab ta sel puhul ka rahvalaulude järele pärida. Ta saab Põhja-Soomest pika laulu Väinämöise kohta, mille ta ühes mõne varema ülestähenduse ning seletustega oma soome nädalalehes *Turun Viikkosanomia* (1820) avaldab. Kuna välismaalased soome rahvalaule nii kõrgesti hindavad, „oleks häbi, kui soomlased ise neid au sees ei oska pidada“.

Samal teekonnal käis v. Becker Nykaarleby's maa-konna-arsti Zachris Topelius'e, samanimelise rootsikeelse luuletaja isa juures ja tähendas tema laulukogusid üles. See oli nimelt Porthan'i õhutusel niihästi ise rahvasuust laule üles kirjutanud kui ka teiste ülestähendusi kogunud. Gananderi pärandusest oli ta kõige vanema käsikirja saanud Kalevala kangelaste Kalevipoja, Väinä-

mõise ja Ilmarise tegusid kirjeldavate lauludega, mis, nagu hiljem uurimine on näidanud, otsekohevalt või kaudselt kelleltki Karjala laulikult teispoole Soome piiri, Arhangeli kubermangust, pärit. Järgmisel aastal (1820), kui ta õnnetu juhtumise tõttu eluajaks haigevooidisse oli heitunud, tulid samast maakohast rändajad kaupmehed tema majasse ja kandsid temale laulu Väinämöise, Ilmarise ja Lemminkäise kohta ette. Ära-aimamata suure lauluvara üles leides, mida tema kutsutud uute laulikute külaskäigud veelgi rikastasid, ning oma Turu vaimliste kaaslaste korduvatele palvetele järele andes, andis Topelius oma kogu trükki. Viies väikeses vihkus ilmusid *Suomen kansan vanhoja runoja ynnä nykyisempiä lauluja*, nendest viimne vihk pärast tema surma (1831).

Samal aastal, kui Topelius'e esimene vihk ilmus (1822), immatrikuleeriti ülikoolis noormees, kes mitte alles mõne kodaniku- ja ametnikupõlve kaudu Soome talust põlnud võrsunud, nagu näiteks Porthan (<Purtanen) ja Topelius (<Toppila), vaid otsekohe rahva seast oli tõusnud: Elias Lönnrot. Rootsi nime oli ta vanaisa tolle-aegse kombe järele soome kohanimest *Vahteroja* tuletanud. Becker'i juhatusel kaitsis Lönnrot oma väitekirja *De Väinämöine priscorum fennorum numine* (1827), milleks ta eriti Topeliuse materjali oli kasutanud. Väitekirja järg läks Turu tulekahjul kaduma; ülikooli üleviimine Helsingi katkestas tema õppetöö. Kuid see õnnetus andis temale võimaluse igatsetud teekonda Arhangeli laulikute kodumaale ette võtta.

Varasel suvel 1828. a. näeme noort filosoofiakandidaati, kes üliõpilasena koduõpetuse viletsa teenistusega pidi läbi ajama ja kes arstiteaduskonna oli valinud, et omale igapäevase leiva teenimist võimaldada, 100 paberirubla suuruse kapitaliga jala kogu Soomest läbi rändamas, lootus rinnas laulude töötatud maad näha. Ta jõuab Soome Põhja-Karjalani, kuid õppevaheaja lõppemise tõttu on ta sunnitud otse laulikute pärismaa rajade juurest tagasi pöörduma. Ka muidu ei olnud tal õnne: Soome Lõuna-Karjala ning Soome Ida-Karjala rikkaid lauluvarasid sai ta mööda minnes ainult riivata; kuid teatavas mõttes oli seegi õnneks, et ta neil leiukohtadel sel korral ei käinud, sest ta oleks siis vahest oma esialgsest sihist kõrvale kaldunud. Siiski leiab ta Soome Karjalast kauni kogu rahvalaule ja hakkab neid väikestes, lihtsates vihkudes avaldama pealkirja all *Kantele taikka Suomen kansan sekä vanhoja että nykyisempiä runoja ja lauluja* (I—IV,

1828—1831), ja pealegi omal kulul, sealjuures kõige tõsisemalt arstiteadust õppides ning oma võlga suurendades. Sagedasti puudus isegi „kõlbline toetus“, nagu see küllalt selgesti välja paistab eessõnast „Kantele“ viiendale vihule, mis rahapuudusel avaldamata jäi: „Paljud arvavad vahest, et säärane minu ülespidamine mitte kohane ei ole, kui ma nii vähe iseene hea käekäigu eest hoolitsen, oma aja ja vähese raha ära raisates laulude kogumise ja trükkimise peale; mõned on mulle selles asjas isegi etteheiteid teinud. Võib olla, on see õige; olen ka ise mõnikord mõtelnud loobuda tööst, mis ainult vaeva ja kulu sünnitab. Kuid raske on oma loomusest loobuda, ja pärast loobumistki pöörame sagedasti tagasi, kuhu loomus sunnib.“

Samas eessõnas avaldatud otsuse, veel kord katsuda Arhangeeli kaupmeeste kodumaale jõuda, teostab ta suvel 1831, enne oma arstiteadusliste tööde lõpetamist; ta valib põhjapoolsema tee Soomest läbi ning jõuab juba koguni piiri lähedale, kus temale käsk järele jõuab Helsingi tagasi pöörata, et seal lahtipuhkenud koolera vastu võidelda. Ta kuulab sõna, ravitseb truult haigeid, langeb isegi hirmsa haiguse küüsi, kuid võidab selle ja teeb arstiteaduse-doktori eksami.

Järgmisel suvel (1832) on ta jällegi teekonnal teispool piiri olevasse Karjalasse, lähebki üle piiri samal kohal, kus ta esimesel teekonnal tagasi pöördus, kuid suudab ajapuudusel ainult lõunapoolset laulu-piirkonna osa ja sedagi pealiskaudselt läbi uurida.

Vahepeal valis Lönrot arstina omale tegevuseväljaks kõrvalise ja majanduslikult mitte kasuliku Kajana maakonna, et kõige lähemas naabruses Arhangeeli rahvalaulikutega olla. Kuid oma kavatsetud külaskäiku nende juurde ei tohi ta otsekohe teostada. Tema kohalejõudmisel puhkes Kajanas hirmus nälja-soetõbi lahti, mille vastu ta talve läbi pidi võitlema ja mille ta isegi läbi tegi, surmaga võideldes. Alles sügisel 1833. a. võib ta kolmenädalalise teekonna kõige põhjapoolsemasse laulu-piirkonda ette võtta, kus viimaks tema kuue-aastased pingutused tasumist leiavad. Vuokkiniemi kihelkonnast Vuonise külast leiab ta 2 laulikut, kellest üks, Ontrei Vaninen, temale kõige suurema laulu, Sampo tsükluse, tervelt ette laulab ja teine, Vaassila Kieleväinen, mitmesuguste laulude kõige laialisema ühenduse ette kannab.

Kui vähe paljas juhus ning pime saatus Lönrot'i elutöö juures otsustavate teguritena esinesid, selgub kõige

paremini asjaolust, et tema mitte esimene ei ole, kes Vuokkiniemi eldoraado pinnale astus. Kaheksa aastat enne Lönnoti jõudmist oma püüete sihile (1825) oli ülalnimetatud Sjögren sama Vuonnise külla sattudes sama lauliku suust suure Sampo tsükluse ühes teiste lauludega üles kirjutanud. Ta oli riigi poolt nelja-aastase teekonna jaoks aineliselt varustatud, ja miski ei oleks teda võinud takistada avanenud allikat tühjaks ammutamast. Sellel uurijal oli muidugi avatud silm kõigele, mis ta oma teekonnal leidis; tema programm sisaldas uurimisi niihästi keeleteaduse kui ka etnograafia, arheoloogia, ajaloo ja statistika, koguni zoologia, botaanika ja klimatoloogia alalt. Ent ta ei osanud koonduda, kus kõige väärtuslikum leid seda oleks nõudnud, vaid piirdus mõne pealiskaudse ülestähendusega, millest ta alles pärast Kalevala ilmumist mõne ära kirja Lönnotile saatis.

1833. a. septembrikuu lõpul Vuonnisest Kajanasse tagasi jõudnud, seadis Lönnot kõik temale tuntud laulud Väinämöise kohta järjekorda, nagu ta seda suvelgi oli katsunud Lemminkäise kohta käivate lauludega teha; samuti redigeeris ta pulmalaulud. Neist vähe üle 3000 rea ulatuvaist käsikirjadest ning teistest laulumaterjalidest seadis ta otsekohe kõiki kangelaselaule ühendava luuletuse kokku, n. n. *Runokokous Väinämöisestä*, mille lõpetamisest detsembrikuu algusel teatati, ühtlasi nimetades, et ta 16 laulus 5052 rida sisaldab.

Selle esimese soome rahvaeepose redaktsiooni saatis Lönnot 1831. a. asutatud Soome Kirjanduse Seltsile, mille pea-eesmärgiks oli tema laulukogusid toetada ja neid trükki anda. Kuid kevadel 1834. a. uut teekonda Vuokkiniemisse ette võttes ja Latvajärvi külas kõige tähtsama Arhangeeli laulikuga, Arhippa Perttusega, kokku saades, asus ta uuesti toimetamistöele ja lõpetas 28. veebruariks 1835. a. oma *Kalevala taikka vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. See redaktsioon ilmus sama aasta lõpul ja sisaldab 32 laulus tervelt 12078 rida.

Veel kord teisepool Soome piire käinud (1835), võttis Lönnot aastapikkuse teekonna (1836—37) kahes osas ette, ühelt poolt Põhja-Arhangeli piirkonnast läbi Lapimaani ja teiselt poolt Soome Põhja-Karjala kaudu Laadoga loodekaldani, kus algab Lõuna-Karjala laulu-piirkond. Siit leiab ta eriti palju lüürilisi laule, mille peale ta juba oma esimesel teekonnal Soome Põhja-Karjalas oma tähelepanu oli pööranud ja mida ta veel kahel korral (1838 ja 1839) uurimas käis. Nende ainete läbitöötamisel ilmus 1840. a.

Kanteletar taikka Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. Viimased moodustavad antoloogia kolmanda osa ja sisaldavad „Kalevalas“ mitte aset leidnud eepilisi aineid. Ka nõialaulud olid juba trüki jaoks toimetatud, kuid teised tööd takistasid teda neid välja andmast; alles tema viimaseil eluaastail ilmusid „*Suomen kansan muinaisia loitsuja*“ (1880).

Veel Soome vanasõnu (1843) ja mõistatusi (1844) välja andes võttis ta ka keeleuurimis-teenkondi ette laplaste, vepslaste, eestlaste ja votlaste juurde (1841—1844) ning asus varsti pärast seda võimalikult täielise soome sõnaraamatu redigeerimisele. Selleks otstarbeks laulu-piirkondade sõnavarasid täpsamalt läbi uurida lasta soovides, saatis ta suvel 1845 noore üliõpilase D. E. D. Europaeus'e välja, temale ülesandeks tehes muu seas ka laule üles kirjutada.

Europaeus rändas Kajanast Soome Põhja-Karjalasse ning sai Ilomantsi kihelkonnas, Mekrijärve külas, kus Lönnrot omal ajal ei käinud, rahvalauliku Simana Sisso-sega kokku, keda võib kõige paremate Arhangeeli laulikutega võrrelda. Teispool Vene piiri, Aunuse kubermangus ja eriti Soome Ida-Karjalas, mille Lönnrot oma esimesel teekonnal valetate saamise tõttu oli kõrvale jätnud, leidis ta uusi lauluallikaid, mis kogu tema tähelepanu enese peale tõmbasid. Nende leidude tähtsus selgub Lönnroti kirjast, milles ta nädala eest tagasi tulnud Europaeuse kogusid nimetab. Uute lauluteisendite korraldamine, kirjutab ta, andvat talle rohkesti tööd terveks kuuks; ühes tema enese 1836. a. saadik kogutud teisenditega pakkuvat nad „Kalevalale“ nii palju täiendavaid lisandusi, et varsti selle uut redaktsiooni tarvis minevat, mis senist kolmandiku võrra suurendaks.

Europaeus jätkas oma teekondi otsekohe, talvel 1845—1846 Aunuse ja Arhangeeli Karjalas ning kevadel 1846 Ilomantsis ja Soome Ida-Karjalas, et veel täiendavaid aineid „Kalevala“ uue väljaande jaoks neist küll kord läbikäidud, kuid mitte täielikult läbiuuritud laulu-piirkondadest tuua. Suvel 1847 rändas ta ühes mitmekülgse muinasuurija H. A. Reinholm'iga Lõuna-Karjalas ning Põhja-Ingeris. Peterburistki lõuna pool, Kesk-Ingeris, oli tal võimalus nädal aega viibida. Neid lõunapoolseid laulu-piirkondi kiideti temale juba tema põhjapoolsete teekondade ajal. Selgus, et need lauluallikad olid nii rikkalikud, et ta järgneval suvel (1848) veelgi samades Ingeri rajades rändas. Need kogud ei pakkunud mitte ainult rikkalikke

lisa-aineid kirjelduste täiendamiseks uues „Kalevala“ redaktsioonis, eriti lüüriliste paladega, vaid isegi Kullervo eepilise laulutsükluse jaoks, mis „vanas“ Kalevalas katkendilise episoodina esines, pakkusid nad tarvilist materjali.

1849. a. „Kalevala“ teksti jaoks, mis 22795 rida 50 laulus sisaldab, olid ka mõned muud korjajad kolmekümnendail ja neljakümnendail aastail oma jagu aineid kokku kannud. Kuid mitte ainult neist, vaid isegi kõigist varasemaist ja hilisemaist kogudest, isegi Lönnoti omad kaasa arvatud, ulatuvad üle Europaeuse ülestähendatud laulud, arvu poolest umbes 2800. Tema läbiuuritud piirkondade hulka tuleb ka Novgorodi ja Tveri karjalaste asukohti lugeda, ehk ta viimaste juurest küll ainult mõningaid väheseid laule leidis.

Veel ühe mitmesuguste motiivide ja teisendite poolest ülikas lauluvara-koht pidi samale väsimata uurijale kasutatavaks saama. Et tema üleskutsed kestvale korjamistööle vastukaja ei leidnud, asus ta omal kulul teekonnale Kesk- ja Lääne-Ingeri ranna-piirkonda. Selle teekonna saavutuste ja tema pealekäivate üleskutsete tagajärjeks oli, et 1854.—1861. a. Soome Kirjanduse Seltsi 8 stipendiaadi poolt kogu Ingerimaa suure eduga läbi uuriti; viimne korjaja oli Lääne-Ingeris sündinud kirikuõpetaja poeg Oskar Groundstroem, kes pärast Ingeri rahvakooliõpetajate-seminari asutas.

Viiekümnendail aastail võeti Soomes mitte ainult Lõuna-Karjala, vaid ka Savo ning Põhjamaa piirkondades teiskordne korjamine ette. Isegi Lääne-Soome maakondadesse välja saadetud muinasvara-korjajaile tehti ülesandeks vanade laulude jäänuseid üles otsida. Nende korjamistööde kulud kanti suuremalt osalt Helsingi üliõpilaste organisatsioonide poolt, kuna isegi korjajate imetuseväärilise kokkuhoidmise juures Soome Kirjanduse Seltsi piiratud kapitali vaevalt jätkus töö jaoks piiri-äärsetel maaladel. Soome Kirjanduse Seltsi korraldusel 1831.—1861. a. korjatud lauluteisendite koguarv tõuseb üle 10.000.

Sellega jäi rahvalaulude korjamine kümneks aastaks seisma. „Kalevalat“ viimaste korjanduste põhjal veel kord ümber töötada ei kavatsetudki. Lönnot oli soome keele ja kirjanduse professori kohused oma peale võtnud (1853) ja väljateeninud professorina (1862) pühendas ta oma tegevuse soome sõnaraamatule (ilmunud 1866—1880) ning soome lauluraamatu uuendamisele. Europaeus, kes korjamistöö seisaku neljakümnendail ja viiekümnendail aastail lõpetas,

oli keelevõrdlemisele, kohanimedele uurimisele ja kranio-
loogiale andunud.

Uuesti ärganud huvi polnud enam peaaegselt esteetiline, vaid teaduslik, kuid ta oli pealegi rahvuslikult põhjendatud. Teda äratasid kõige pealt välismaal avaldatud kahtlused „Kalevala“ rahvapärasuse kohta. 1866. a. lõpul esitas Dr. Otto Donner, pärastine võrdleva keeleteaduse professor ja Soome-Ugri Seltsi asutaja, Soome Kirjanduse Seltsile üksikasjalise kava iga laulu kõige täielikuma üleskirjutuse väljaandmise kohta in extenso, kus laulu üksikute ridade teisendidki joonealuste märkustena aset leiaksid.

Laulude teadusliku väljaande mõte ei olnud küll mitte uus. Juba 1834. a., kui käsikirjaline „Lauludekogu Väinämöise kohta“ Soome Kirjanduse Seltsi komisjonile läbivaatamiseks anti, leiti kriitiline kõikide olemasolevate teisenditega varustatud väljaanne tarviline olevat, kuid see ettevõtte tunnistati veel liiga varaseks. Seltsi nõudel „Kalevala“ uut redaktsiooni arvustades avaldab M. A. Castrén, kes ise Arhangeli piirkonnas (1839) laule korjamas käinud, sama mõtte: „Kas ei maksaks vaeva ja kulu, pärastpoole väikesed laulud ning laulutsüklused, mis paremate laulikute suust juba üles tähendatud ja veelgi üles tähendatakse, trükki anda.“

Ka Donneri ettepanek leidis veel vähe arusaamist. Kuid ta ei jätnud asja suikuma, vaid hakkas (1871) kokkukogutud üliõpilaste-ringi kaasabil „Kalevala teisendite“ väljaandmist ette valmistama. Esialgu kirjutati ära ning korraldati kõik Kullervo tsükli lauluteisendid. Üks kaastöölised, mag. phil. A. A. Borenius (Lähteenkorva), läks omal kulul Arhangeli Karjalasse, et foneetiliselt täpsaid laulude ülestähendusi saada. Kuid tema kogu oli sisuliseltki nii tähtis, et järgmisel aastal Soome Kirjanduse Selts sinnasamasse suurema ekspeditsiooni tema juhatusel välja saatis, et täielisemat materjali nüüd vastuvõetud Donneri ettepaneku teostamiseks saada. 1877. a. käis Borenius samal otstarbel ka Soome Karjalas ning Ingeris. Aastail 1881—1883 võttis V. Porkka, pärastine soome keele lektor, Kesk- ja Lääne-Ingeris süstemaatilise korjamise ette, mis nende piirkondade varad alles täieliselt päevalgele tõi. Teiskordsele korjamisele Ida- ja Põhja-Soome Karjalasse läksid välja Hj. Basilier (1884), K. Krohn (1884) ja O. Relander (1887); neist püüdsid esimene rahvakooli-inspektorina ja viimane seminari juhatajana hooletusse jäetud piiri-äärsete karjalaste haridust tõsta.

Lõuna-Karjala kõige suurema laulukogu alguse saatis (1887) kirikuõpetaja Ad. Neovius, kelle huvi selle töö vastu Sakkola kihelkonnas Borenius oli suutnud äratada; pärast sealt lahkudes võttis ta Lõuna-Karjala kõige parema naislauliku, Larin Paraske, mitmeks aastaks oma juurde ning sai sellelt kokku 1152 laulu enam kui 32000 reaga.

Laulude väljaande küsimuse oli 1879. a. Soome Kirjanduse Seltsi sekretär F. W. Rothsten jälle üle võtnud, kuna Donner oli soovitanud kõik olemasolevad teisedid ära kirjutada ja neid ära kirju algupäraste käsikirjadega võrrelda. Pärast selle eeltöö lõpetamist usaldati (1884) toimetusetöö Boreniuse ja Julius Krohn'i kätte. Esialgu töötasid nad koos, kuid pärastpoole jagati töö nõnda ära, et esimesel tuli Arhangel'i ning teisel ülejäänud teisedid redigeerida. Väljaanne võis esialgu ainult „Kalevala“ eepiliste osade teisedid sisaldada, kuid need pidid tervelt ära trükitama. Iga teiseidi algusel pidid võimalikult täpsad teated leiukoha ja lauliku kohta aset leidma.

See viimne nõue sünnitas toimetajaile suurt vaeva. 19. aastasaja esimese poole käsikirjadel, välja arvatud Gottlund'i ja Reinholm'i omad, ja isegi suure keeleuurija Castrén'i kogudel puuduvad laulude teaduslikule uurimisele tingimata tarvilised andmed leiukoha kohta. Neid tuli otsida juhuslikkudest ääremärkustest, tihti puudulikudest reisikirjeldustest ning järjekorrast, milles laulud käsikirjas teineteisele järgnesid. Kui laulud olid kahel veerul kirjutatud, kusjuures teisele veerule sama aine hilisemad teisedid ära olid mahutatud, siis tuli isegi tindi värvi tähele panna, silmas pidades asjaolu, et teekonna kestes otsa lõppevale tindile alatasa tuli vett juurde lisada. Mõned korjajad on vaevaks võtnud Soome Kirjanduse Seltsile puhta ning sisu järele korraldatud ära kirja valmistada, kahjuks oma algupäraseid käsikirju juurde lisamata. Mõned on sealjuures pealegi katsunud õigekirjutust ühtlustada. Mõni on isegi mitu teiseidit kokku sulatanud, tahtes sellega nähtavasti antoloogia väljaandjale tööd edaspidiseks kergendada.

Kõige paremini saadi neid puuduvaid koha-andmeid kätte uutel ülestähendamistel samade laulikute või nende järeltulijate juures. Kordamineku eelduseks oli asjaolu, et igal piirkonnal ja peaaegu igal külalgi erilised omapärasused laulus esinevad. Üksikute ridade võrdlev uurimine oli ülesanne, mis väljaandjailt kõige rohkem aega nõudis.

Nii paljude ettevalmistuste järele lootusrikkalt alustatud Soome Kirjanduse Seltsi väljaanne jäi parajasti enne esimese ande ilmumist Julius Krohn'i surma tõttu seisma; teine väljaandja astus rahvakooli-asjanduse teenistusse, mis tema täit tööjõudu omale nõudis. Ei leidunud kedagi, kes terves teisedite hulgas kodus oleks olnud. Tööd tuli veelgi jaotada üksikute laulualade järele, et tulevastele väljaandjatele, kes rohkes materjalis alles suure vaevaga pidid orienteeruma, töötamist üldse võimaldada. Aastal 1900 usaldati A. R. Niemile, soome rahvalaulu dotsendile ja Soome Kirjanduse Seltsi uuesti valitud sekretärile, soome lauluteisendite väljaandmine maakondade järele, välja arvatud Lõuna-Karjala ja Ingeri omad, mille kohta juba teine korraldus oli olemas. See väljaanne pidi kogu rahvalaulude materjali, mitte ainult eepiliste, vaid ka lüüriiliste ja maagiliste laulude oma, eneses koonutama. Vahepeal oli laulude ülestähenduste arv, eriti mis puutub igal pool Soomes saadud nõialauludesse, uuesti ärganud ekstensiivse ning intensiivse korjamistegevuse tõttu, millest sajad maaelanikud osa on võtnud, alatasa tõusnud, nii et üksikute numbrite arv praegu umbes 45000-ni ulatub.

Viimastest korjamistest kõige laulurikkamates maakondades teispool piiri on erilise tähelepanu vääriksed U. Karttuse kogud Aunuse Karjalast ning proua Fanny Pajula omad Põhja-Ingerist¹⁾, V. Alava suurepäraseid ülestähendused Ingerist ning Väinö Salmise korjamistegevus, kelle töö ulatus laiemale kui kellegi muu korjaja oma. Suuremaid laulukogusid on ka mõned Arhangeeli ning idapoolse Soome Karjala vanemate laulikute järeltulijad, kaupmees J. Marttini ja kirjanik J. Härkönen, Soome Kirjanduse Seltsile saatnud.

Aastal 1908 ilmusid A. R. Niemi toimetusel „Soome rahva vanade laulude“ esimest osa moodustavaist „Arhangeeli kubermangu lauludest“ (*Suomen kansan vanhoja runoja, I: Vienan läänin runot*) 1½ köidet, mille sisuks on sellest maakonnast pärit olevad „Kalevala“ eepilised laulud. Väljaandja kolmeaastane reis välismaal pani jällegi töö seisma. Juurde tulid majanduslikud raskused Soome Kirjanduse Seltsi intensiivse tegevuse tõttu. Enne ilmasõja lahtipuhkemist pandi rahvuslik subskriptsioon toime, millele üle 400 allkirja kogunes, nii et suure teose lõpetamist

---

1) Esimene naiskorjaja oli Charlotta Europaeus, suure laulukorjaja õde, kellelt S. K. Selts aastatel 1848—1855 mitu saadetist sai.

viie aasta jooksul võis loota. Ilmusid jällegi (1915—1916) kaks köidet Lääne-Ingeri laule (*Länis-Inkerin runot*) Väinö Salmise ja Vihtori Alava toimetusel ning kaks köidet hämelaste laule (*Hämeen runot*) eriaandena üheskoos Häme üliõpilaskogu väljaande seeriaga (*Hämeen muistomerkkejä* I—II) ja peale selle veel Arhangeli laulude teise köite teine pool; kolmanda ja neljanda köitega (1919 ja 1920) oli see osa lõpule viidud. Viimaseil aastail on soome rahakursi langemise ja trükitööde alatasase kallinemise läbi uus rahaline kitsikus tekkinud, mis selle kavatsatud, enam kui kahekümnest köitest koosseisva teose väljaandmist takistab. Subskriptsioonile allakirjutajate valmisolek, palju kõrgemat summat maksta, ning muud toetused võimaldaksid iga aasta vähemalt ühe kuni kahe köite väljaandmist. Kui kogu töö kord valmis on, siis avaneb ka välismaalasele võimalus isiklikult kõiki teiseid ning üksikasju uurida.

Esialgul võib iga soome keele oskaja täieliselt väljaantud Arhangeli laule uurida, mis on aluseks „Kalevala“ vanemale redaktsioonile. Nende vahetõde esimene kujuga, *Runokokous Väinämöisestä*, on juba A. R. Niemi poolt (1898) üksikute ridade kaupa selgitatud; lähemas tulevikus oodatakse tema sulest „Kalevala“ vanema redaktsiooni analüüsi. Enne lõplikule 1849. aasta „Kalevala“ üksikute ridade seletamisele asumist tuleb veel vahepeal ilmunud Kanteletar'e nimelise antoloogia mitmesugused redaktsioonid põhjalikult läbi uurida.

Kuid soome lauluteisendite kogu väljaande peatõrbeks ei ole mitte viimaks Lõnroti töö selgitamine, vaid laule endid käsitava uurimise eõndamine, et nende arenemist rahvalaulus kõikepidi selgeks teha ja niipalju kui võimalik iga laulu esialgset kujudõtekkimiskohta ning -aega kindlaks teha. Algkujusse tagasi viidud muistsetel lauludel peab olema palju suurem tähtsus kui teadusliku uurimishimu rahuldamine. Oma iludusega rikastavad need meie ilukirjandust ja pakuvad uusi lauluallikaid taidekirjanikkudele.

II.

Vana Soome laul esineb kirjanduses 17. aastasaja keskpaigast alates *runo(i)* nime all. See teaduslik akadeemiline nimetus põhjeneb liitsõna „*runoinlaulu*“ vael arusaamisel. Vanemates teostes leiame *runoi'l* „luuletaja“ isikliku tähenduse olevat. Sama tähendus on sõnal järje-

kindlalt ka rahvalauludes, välja arvatud mõned uuemad ülestähendused, milledes korjajate alatasa tarvitatud oskusõna ka rahvalaulikute poolt vastuvõetuna esineb.

Vana rahvalaulu mõõduks on, nagu juba tähendatud, neljajalgne troheus, ilma et teda salmideks jagataks. Värsimõõdu vahekord välte ning rõhuga on päris isesugune. Et seda ära seletada, tuleb tähele panna, et soome ja eesti keeles pearõhk alati sõna esimesele silbile langeb ja et keele vanemal arenemis-ajajärgul väljaspool esimest silpi pikka täishäälikut või sellega üheväärilist kaksikhäälikut ette ei tulnud, s. o. loomu poolst (natura) pikk silp ei esinenud.

Esimene värsijalg välja arvatud, mida eeltaktina vabamalt käsitati, maksab soome rahvalaulu mõõdule järgmine peareegel: tõusus ei tohi lühikest pearõhuga silpi esineda, langus jällegi ei tohi loomu poolst (natura) ega seisukoha poolst (positione) pikk pearõhuga silp aset leida. Et seda seadust selgitada, seame Kalevala esimese värsi sõnad igasse võimalikku järjekorda:

- 1) miele|ni mi|nun te|kevi;
- ~~2) miele|ni te|kevi | minun;~~
- ~~3) teke|vi mie|leni | minun;~~
- 4) teke|vi mi|nun mie|leni;
- 5) minun| teke|vi mie|leni;
- 6) mi|nun miele|ni te|kevi.

Esimene rahvalaulus ning trüki tarvitatud värsikuju on täiesti seadusepärane. Teises, kolmandas ja viiendas teisendis esinevad lühikesed rõhulised silbid *mi-* ning *te-*, kolmandas, neljandas ja viiendas jällegi pikk rõhuline silp *mie-* nimetatud seaduse vastasel viisil. Veata on selle vastu kuues teisend, ka tõusus seisva lühikese rõhulise *mi-* poolst, sest et esimene värsijalg välte ning rõhu suhtes ükskõikne on. Selles värsijalas on isegi teatav silpide arvu suurendamine lubatud. Kuues teisend oleks korrapärane ka väikese lisandusega esimeses värsijalas.

Minun nyt | miele|ni te|kevi.

Kui enestele hariliku küsimuse ette seame, kas vana rahvalaulu mõõdu aluseks on välde või rõhk, siis on vastus järgmine: langus maksab ainult sõnasilbi välde, kuid tõusus tuleb niihästi välde kui ka rõhk arvesse võtta või jällegi mõlemad üheskoos tähele panema a jätta. See viimane, ebaloogilisena paistev nõue on muusika seisukohalt kergesti arusaadav. Rõhuta lühikest silpi võib lau-

lus kergesti pikendada, nagu näit.: *tē|kēvi* laudakse *tē|kēvi*. Teisiti on lugu soome keeles pearõhuga varustatud lühikesel silbiga. Uuemas rahva- ning kunstluules mõjub ühekülgne rõhu arvessevõtmine halvasti ja tekitab isegi veidraid arusaamatusi. Kui näit. *tule, tule, kultaseni* (tule, tule, mu kullake) lauldes hääldada nagu *tuule, tuule, kultaseni*, siis muutub ju lause tähendus (puhu, puhu, mu kullake).

Riimi asemel tarvitatakse vana-soome luules, nagu juba tähendatud, järjekindla kaunistamis-abinõuna alliteratsiooni. Lauluvärsis algavad harilikult kaks ja vahest isegi kolm sõna sama kaashäälikuga, kusjuures isegi algtäishääliku *spiritus lenis* (') kaashäälikuks peetakse. Ka püütakse järgneva täishääliku sarnasust taotada.

Ehk küll vana-soome luule salme ei tunne, siiski ei seisa laulu värsis üksi omaette. Harilikult on iga värsis, milles peab esinema täieline lause või lause osa, teise värsiga ühendatud, milles sama mõte sarnastes sõnades väljendub. Peavärsile võib enam kui üks paralleelvärsis järgneda. Mõnikord piirdub parallelism ühe värsi kahe poolega või esineb isegi kaksikvärsi ulatusel. Paralleelvärsis ei tarvitse tervele peavärsile vastata, vaid see võib ühele osale sellest rikkamat luulelist värvi anda. Sünonüümisele sõnale lisatakse sealjuures tihti uus täiendussõna juurde, mis mõttekäiku edasi viib. Paralleelvärsis läheneb sel juhtumisel jätkuvalle värsile, mis paralleelvärsigi aset võib täita. Pikemaid värsiridu ilma parallelismita leiame ülesarvamistel, kokkukuhjamistel, läbipõimimistel ja juurdelisamistel.

Laulukuju on kõikidel vana rahvaluule aladel samane. Harilikult tehakse vahet eepiliste ja lüüriliste laulude vahel, sõna kõige laiemas mõttes. Kuid piiri pole nii kerge tõmmata, kui näiteks jutustust esimeses ning meeoleolu kolmandas isikus ette kantakse. Peale selle vahelduvad värsid kummastki alast isekeskis alalõpmata, mõõdu samasuse tõttu.

Kolmanda liigi moodustavad maagilised ehk nõialaulud, mida harilikult ei laulda, vaid loetakse, retsiteeritakse, ei mitte skandideerides, vaid loomuliku rõhuga rutuliselt ja siiski ühtepuhku selgesti välja rääkides. Nad sisaldavad niihästi eepilisi kui ka lüürilisi palasid ning vahetavad elavalt värsse eepiliste ja lüüriliste lauludega.

Ka on suurele osale vanasõnadest ja mõistatustest laulukuju antud, mille tõttu nad siis ka lauludesse said

tungida. Vanasõnade ja lühikeste didaktiliste laulude vahel on tihti raske vahet teha.

Missuguseid võimalusi vana rahvaluule arenemisele ainus ja ühine lauluvärss pakkus, tuleb igas üksik-uurimuses küllalt selgesti nähtavale.

Soome laulu-piirkonda võib kõige pealt Lääne-Soome ning Ida-Soome osadeks jagada.

Lääne-Soome laulu-piirkond langeb ühte Lääne-Soome murde-piirkonnaga. Nende murrete peatunnuseks on häälik *ð*, mis püsinud samal kujul, või mille aset täidavad *r* või *l*. Sellesse piirkonda kuuluvad järgmised maakonnad: Uusimaa Helsingi ümber, Päris-Soome (Varsinais-Suomi) Turu ümber, Satakunta Porist Tampereeni, Hämeenlinna kuuluv lõunapoolne osa Hämost ja Lõuna-Põhjamaa Vaasa ümber.

Ida-Soome laulu-piirkonda, mille keeletunnuseks on *ð* hääliku kadumine, võib jagada niihästi lääne-ida kui ka lõuna-põhja sihis. Läänepoolsetesse piirkondadesse kuuluvad savolaste asundused, kelle vanemateks asukohtadeks on Lõuna-Savo Mikkeli ümber. See soome suguharu ei ole mitte ainult nende eneste tagamaa Põhja-Savos Kuopio ümber, vaid ka Häme ja Karjala omad Jüväsküläst ning Joensuust põhja poole kui ka suurema osa Põhja-Põhjamaast, nimelt Kajanast Ouluni oma alla võtnud. Savo piirkonda kuuluvad veelgi mõned kihelkonnad Kirde-Satakuntas ning Lõuna-Põhjamaal Lappajärvi kihelkond. Lõpuks on savolased metsa-piirkondi Rootsi-Norra piiri ääres, eriti Vermlandis, harinud ja kultiveerinud.

Idapoolsetest laulu-piirkondadest, kus peasjalikult karjalasi elab, ulatuvad lõunapoolsed Narvast Soome lahe ranna kaudu Peterburini ja sealt Laadoga kallast mööda Sortavala lähedale. Esimest piirkonda kutsutakse Päris-Ingeriks (Varsinais-Inkeri) ning ta jagatakse harilikult veel Lääne-Ingeriks (täpsamalt Narvusi ja Soikkola) ning Kesk-Ingeriks (täpsamalt Hevaa ja Venjoki). Viimast kutsutakse Karjala maakitsuseks (Karjalan kannas). Ta jaguneb kaheks poliitiliselt lahutatud piirkonnaks: Põhja-Ingeriks ning Soome Lõuna-Karjalaks.

Põhjapoolsed Karjala laulu-piirkonnad lagunevad Laadoga kirde-kaldast Soome-Vene piiri mööda laiali. Kuni Vaasa laiusekraadini koondub laul enam Soome poolele, kuid läheb siis üle piiri n. n. Taga-Karjalasse ning lõpeb Torneo laiusekraadil.

Soome Karjalas võime vahet teha Soome Ida-Karjala (Suistamo ja Suojärvi) ning Soome Põhja-Karjala (Kesälahti, Ilomantsi j. t.) vahel, mida sagedasti lühemalt Ida-ning Põhja-Karjala piirkondadeks hüütakse.

Taga-Karjalas järgnevad teineteisele Põhja-Aunuse (Himola ja Repola) ning Arhangeeli laulu-piirkond. Viimses, kust suurem ja tähtsam osa „Kalevala“ materjali pärit on, teenivad tähelepanu peale piiri-äärse maa-ala lõunas ka Vuokkiniemi ning Uhtua kihelkond, eriti veel kaks küla esimesest, Latvajärvi ja Vuonninen, kui erinevate laulu-laadide esindajad.

Ülesloetud laulu-piirkonnad on rahvaluule eriliike väga mitmesugusel määral alal hoidnud.

Lääne-Soome piirkonnast on meil väike arv eepilisi laule, mis oma alalhoidumist erilistele olukordadele võlgnevad, nagu käsikirja-leidudele, kohalikkudele traditsioonidele või pidukommetele. Lüürilised laulud on esindatud peasjalikult hällilaulude näol, mida tegelikult uinutamise otstarbeks kasutatakse. Tegelik nõue on ka nõialaule elus hoidnud, nii et neid viimaseilgi aastakümneil tuhanded teisendid rahvasuust üles on kirjutatud.

Savo piirkondadest on veel aastasada tagasi eepilisi ning lüürilisi laule leitud, ehk küll piiratud arvil. Nõialaulude rohkuse poolest ei ole savolased mitte ainult lääne-soomlastest, vaid isegi karjalastest ees.

Lõunapoolsetes Karjala piirkondades on nõialaulud väga väheselt esitatud. Sellevastu leiame siin võrratu suurel arvil eepilisi ja lüürilisi laulumotiive ning teiseid. Pärís-Ingeris on ülekaalul eepiline ollus, Karjala maa-kitsusel lüüriline.

Põhjapoolsetes Karjala piirkondades jääb lüüriline luule varju, välja arvatud Ilomantsi kihelkond Soome Põhja-Karjalas; ainult pulmalaulud omavad ka Taga-Karjalas tähtsat kohta. Nõialuule järgneb rohkuse poolest otsekohe eepilisele, mille päralt siin vastuvaidlemata esimene koht on pikkade ja ilusate kangelaselaulude tõttu, mis lääne ja lõuna pool vähemal arvil ning lühemal kujul esinevad.

Eepiliste laulude alalhoidmise määra mitmekesisus põhjeneb osalt laulikute soo ja vanaduse lahkuminekul. Kuna lõuna pool peasjaliselt noored neid mitte ainult lüürilisi, vaid ka eepilisi laule alal hoiavad, esinevad põhjapoolsetes piirkondades eepiliste laulude ettekandjadena vanad mehed.

Selle isikulise vahe juurde tuleb lahkuminek veel ettekandmis-laadis. Kuna neid ühe või mitme esilaulja üksikuid värsse kooris kordavad, laulavad vanad mehed kahekesi.

Viimse ettekandmis-laadi juures peetakse iseloomustavaks, et laulikud üksteise käsist kinni hoiavad. Arhangeeli laulikute „algsõnades“ leidub sagedasti abilise poole pööratud üleskutse, „kätt kätte, konksu konksu sisse, sõrmed sõrmede vahele panna“. Raamatutest ja postkaartidelt laialt tuntud päevapildistus kujutab kaht venda Arhangeeli Karjalast laulmas vastamisi istudes ja teineteise käsi hoides. Kuid päevapildistaja ning pildi esimene avaldaja, I. K. Inha, rõhutab oma teoses „Kalevalan laulmailta“, et seesugune olek laulu ajal kujutatud vendadele tundmatu olnud. Ühes kirjas seletas ta, et päevapildistamisel „Kalevala“ kooli-väljaannetes leiduv pilt eeskujuks on võetud ja et tema mitmel pool asja kohta järele pärides alati vastuseks saanud, et säärane olek Arhangeeli Karjalas täiesti tundmatu olevat.

Nimetatud pilt on itaallase G. Acerbi reisikirjeldusest (1802) võetud, kuna seal tema aluseks oli joonistus tema kaaslaste, rootslaste A. F. Skiöldebrand'i teoses. Selle viimase kirjelduse järele otsustades on algupärane teekonnal Vaasa ja Oulu vahel joonistatud.

Seesugust kahekaupa laulmist on varemini juba Porthan kirjeldanud, kellel nähtavasti võimalus oli oma Viitasaari kodu-kihelkonnas (Jüväsküläst põhja pool) seda tähele panna.¹⁾

Porthan nimetab ka laulu saatmist keelpilli abil, mis tarbekorral iga värsirea kordaja aset võib täita.²⁾

Soome lauludes tarvitatakse keelpillide jaoks kaht nimetust: *kantele* ja *harppu*. Esimene on balti (leedu keeles *kankles*), viimne skandinaavia (rootsi keeles *harpa*) keeltest laenatud. Nad esindavad keelpillide eriliike, millest esimest hoitakse mängu ajal kaalus, teist loodis.

---

1) „Cantores vel juxta se invicem sedent, vel ex adverso, ita propinqui ut dextras conjungere possint et genua, dextrum scilicet unius et laevum alterius, quibus manus concertas fulciunt, et sub canendi opere corpus lente movent, quasi capite vellent caput contingere.“

2) „Quoties solenni cantu se populares nostri oblectant, lyrae etiam occentum adjungere libenter solent; si itaque copia est citharoedi periti, ille vocem cantantium fidibus comitatur. Si unus tantum cantat, citharoedus Adjutoris praestat vicem, modum musicum Adjutori attributum, lyra repetens, facente interim cantore.“

Esimest neist kutsutakse ka veel *vaskikantele* (vaskkeeltega kannel) ning teist *jouhikantele* (jõhvkeeltega kannel, vibukannel), eesti keeles *rootsi kannel*.

III.

Kuna „Kalevala“ peaaegu ainult Karjala suguharu lauludest kokku on seatud, tehti sel ajal, kui uurimine ainult „Kalevala“ tekstile võis toetuda, aksiomaatiline järeldus, et need laulud ka kõik on karjalaste luuletatud.

„Kalevala“ vanema redaktsiooni aluseks olid peaaesjalikult Arhangeli Karjala laulud, mille tõttu ka pea-tähelepanu nende peale pöördus. „Kalevala“ uue redaktsiooni jaoks tarvitas Lönnrot ülestähendusi ka Soome Karjalast, kuid Ingerist ainult põhja- ning idapoolsetest piirkondadest, kus eepiline laul kõige nõrgemana püsis. Hevaa, Soikkola ning Narvusi rikkad leiukohad said tuttavaks alles uue „Kalevala“ ilmumise järel. Sel põhjusel võiski Lönnrot oma eessõnas põlgavalt ütelda, et Ingeris „ka veel mõned „Kalevala“ laulud, kuigi puudulikult, meelde on jäänud“, ning kõige pealt rõhutada Põhja-Karjala laulu piirkondi Impilahti'st Vuokkiniemi'ni, kus olevat „rahvaluule kõige parem ning rikkam kodu“.

Siiski ei olnud ta mitte arvamisel, et laulud koha peal Põhjamaa piiril tekkinud. Lönnrot tahtis näidata, et nad permlaste ajast tekkinud Valge mere kagurannal või piirkonnas, mis sealt Uikujärvi, Oonoga ja Laadoga järveni ulatub. „Need soomlased Arhangeli Karjalas, kelle juures need laulud aastasadade kestusel on püsinud, näivad vana, rikka, võimsa ning kuulsa permi rahva otsekohesed järeltulijad olevat.“ Teiste sõnadega, tema arvates pole laulud mitte sisemaal tekkinud, kuhu alles võrdlemisi hilja elama asuti ja kus meile tuttavad laulikud neid alal hoidsid, vaid randadel, kust nende laulikute esiisad sisse rännanud võisid olla.

Ahlquist'i järele ulatus karjalaste laulu-piirkond Valgest merest Põhja laheni, kus vanad kainulased, keda ta karjalaste hulka arvab, samal ajal ajaloolistes allikates esinevad, nagu permlasedki Dviina ääres. Kainulaste abil võis ta oma oletatud skandinaavia mõju laulude tekkimisel Arhangeli karjalaste juures kergemini seletada, kui Norra meremeeste juhuslikkude külaskäikude abil Dviina jõesuule. Tema arvates oli esialgne luule retsitatiivne, korrapäratu; niihästi laulu värsimõõdu kuju kui ka alliteatsioon andvat tunnistust vana skandinaavia luule tund-

misest ning järeleaimamisest. Ka Ahlquist jättis Ingeri laulud tähele panemata, ehk neid küll juba suurel hulgal oli korjatud, ning arvas, et Karjala laul olevat tekkinud alles pärast ingerlaste lahkumist põhjapoolsest pea-suguharust.

Põhja-Karjala hüpoteesi vapustas tublisti Borenius'e (Lähteenkorva) artikkel pealkirja all: „Kus on Kalevala sündimiskoht?“, mille ta Julius Krohn'i toimetatud soome ajalehele „*Suomen Kuvalehti*“ saatis (1873). Seal konstateeritakse, et „laulusid lauldakse mitte terves Vene Karjalas, vaid ainult kitsal maaribal Soome piiri mööda“. Edasi tegi ta selgeks, et laulu-piirkonna keel mitte-lauluoskajate, rannale lähemal asuvate karjalaste omast lahku läheb, mis sellel põhjeneb, et laulikud osalt Soomest tulnud. „Muu seas juhitakse korjaja seal piirkonnas alati Soome poole, mida luule koduks hüütakse.“

Borenius nimetab hulga rootsi laensõnu, mis lauludes esinevad ja mis mitte ei võinud skandinaavlaste ning permlaste kaubanduslise läbikäimise tõttu Koola poolsaare ümber sisse tungida, kuna nad rannale lähemal asuvaile karjalastele suuremalt osalt võõrad on. „Enamasti on nad laulu-piirkonnagi igapäevasele keelele tundmatud, mis selgesti tõestab, et laulud on läänest siia tulnud; sama tõestavad ka mitmed igapäevasele keelele tundmatud sõnad ning sõnakujud, mis Lääne-Soome murretest laenatud.“

Hulga näiteid viimase asjaolu kasuks pakuvad Boreniuse ülestähenduste juurde lisatud märkused. Kõige kindlamaks tõestuseks on juhused, kus laulikud neile tundmatut sõna valesti tarvitavad. Nii vahetatakse Lemminkäise laulus laulikute igapäevases keeles mittetarvitatavad sõnad *vaimo* (naine) ja *vaino* (vaen) isekeskis ära. Et sõna *susi* (hunt), millele Taga-Karjala murdes vastab eufemistiline *hukka* (vdl. hukkama), mitte ei tunta, käänatakse teda lauludes valesti: omastavas *susin* (*suen* asemel) ning mitmuse nimetavas *susit* (*suet* asemel).

Veel tähtsamad olid tõestused, mis Borenius laulude sisust esitas. Juba enne vana „Kalevala“ väljaandmist oli Zacharias Topelius midagi sarnast tähele pannud. Nimelt ütleb ta oma laulukogu teise vihu eessõnas: „Mõnest laulust võib nii luulele kui rahvale lõunapoolsemat kodu järeldada, kui näituseks Lapi piiril ühes laulus tamme nimetatakse, kuna seda tervel Põhjamaal ei kasva.“ See väike tõeterake oli tähele panemata jäänud, nii et Boreniusel oma kogude najal sama leidus uuesti tuli teha. Pulmalauludes kuulis ta teedest lauldavat, mida „sead silusid ning põrsad tallasid“, kuid sääraseid talusid leidus

ainult lõunapoolsetes Taga-Karjala osades, kus „Vene eeskujul uuemal ajal kohati sigu peetakse“.

Borenius leidis ka koha- ja isikunimesid, mis selle peale tähendasid, et Arhangeli laulud veel võrdlemisi hilja Rootsile alluvast Soomest üle on tulnud, kus ennemalt rooma-katoliku usk valitses. Karutapmise puhul lauldavas pidulaulus tähendatakse nülgimise ajal, et nuga toodud soolaläevaga *Tukulm*'ist (Stockholmist). Nõialaulus mao tekkimise kohta esineb Peetrus mitte vene keelest laenatud, harilikus keeles tarvitatud *Petri* nime all, vaid nimel on rootsikeelne kuju *Pietari* ühenduses ladinakeelse täiendusõnaga *sannta*. Rooma-katoliku vaatekoht peegeldub ka asjaolus, et *Mariat* Arhangeli karjalaste lauludes *Neitsiks* kutsutakse, kuna igapäevane keel teda ainult *Jumala emana* tunneb. „Vene Karjala ajaloolised ning keelelised olud sunnivad möödapäasmata järeldama, et laul läänest, s. o. Soomest, on Vene Karjalasse tulnud, ja mitte vastupidi sealt tulles Soome poolsaarel levinud.“

Boreniuse väidet, et Arhangeli Karjala laulude kodu tuleb Soomest otsida, toetas Julius Krohn oma „Kalevala“ uurimustes uute tõestustega. Ahlquisti vastuväidete najal sõelus ta avaldamata jäänud käsikirjas küsimuse veel põhjalikumalt läbi.

Julius Krohn võrdles Ahlquisti juhatusel väljaantud „Kalevala“ sõnastiku Genetzi väljaantud Vene Karjala sõnaraamatuga. Võrdlemisel selgus, et ainult $\frac{3}{5}$ „Kalevala“ sõnadest Taga-Karjala igapäevases keeles esineb ja et osanendest (umbes 300) ainult Vuokkiniemi ja Uhtue kihelkonnas tuntakse, nii et vähemalt pooli sõnu Soome rändavate kauplejate kodust väljaspool üldse ei tarvitata.

Kuid et võrdlus „Kalevala“ sõnavaraga, millest osa pärit on Soome Karjala laulikute ja ka kokkuseadjalt, veel küllalt rahuldavat tõestust ei paku, hakkas Julius Krohn oma õpitaste kaasabil käsikirjadest Arhangeli piirkonna eepiliste laulude üksikuid sõnu välja kirjutama. Kui ta suri, polnud töö veel lõpule viidud, kuid võis juba ära arvata, et vähemalt kolmandikku osa sõnu selle piirkonna lauludest igapäevases elus ei tarvitata ja nad sellele suurel määral täiesti võõrad on.

Peale selle juhtis Julius Krohn tähelepanu laulukeele niisuguste sõnade peale, mis harilikus keeles teisel kujul, nagu näit. *akkuna* — *ikkuna* ‚aken‘, või teises tähenduses esinevad. Lauludes esineb sõna *kettu* ‚rebase‘ nimetusena, kuna teda muidu ainult esialgses ‚naha‘ tähenduses tarvitatakse. Sõna *tarha* tähendab laulu keeles ‚aeda‘,

proosa keeles ‚lakka‘. Pulmalaulud kõnelevad ämmast *karsina*’s, s. o. nurgas ahju ja tagumise seinä vahel; laulike murdes mõistetakse selle sõna all 2—3 küünart pimedat tuba põranda all. *Humala*’st lauldakse, kuidas ta odra ja veega ühineb; kuid Arhangeeli Karjalas õlut ei pruulita, ning sõna tarvitatakse ainult kohakäändeis joobnud oleku tähendamiseks (*humalassa* ‚joobnult‘ jne.). Karjala laulikeile on nende lauludes kirjeldatud kündmine härgade abil täiesti tundmatu.

Julius Krohn uuris eriti germaani laensõnu, et skandinaavia mõju võimalusi Arhangeeli Karjalas permlaste ajal selgitada. Kuid ta ei leia Arhangeeli murdest ainustki sõna, mis seesuguse ühenduse peale tähendaks. Seal tuntakse küll suurt hulka germaani laensõnu, kuid neid tuleb ka soome ning eesti keeles ette, nii et nad enamasti ühissoome ajajärgust pärit on; vähema osa juures on soome murrete vahendamist märgata. Edasi tarvitavad Vuokkiniemi ja Uhtue kihelkonna elanikud, kes, teatavasti osalt Soomest pärit olles, Soome elanikkudega elavas kaubanduslises vahekorras seisid, peaaegu 50 skandinaavia laensõna. Kuid peale nende leidis Julius Krohn Arhangeeli Karjala lauludest veelgi umbes 50 sõna, millest ainult väike arv on vanemad germaani laenud, kuna suurem osa neist on uuemad skandinaavia ning eriti rootsi laensõnad.

Edasi võrdles Julius Krohn Arhangeeli laulude silmapaistvaid grammatilisi iseärasusi Genetzi Vene Karjala keele grammatikaga. Muidugi püüavad laulikud igal pool kohalikku murret tarvitada. Oleks võimatu luulekeelt kõnekeelest täiesti eraldada. Asjaolul, et laulud oluliselt kohalikus murdes esinevad, ei ole veel mingit tähendust laulude päritoleku selgituseks; sest kui selle järele tahetakse käia, siis võiks väita, et sama laul igas kohas iseseisvalt on tekkinud. Et mujal tekkinud laulud aja jooksul ikka täielikuma murdekujuga võisid omandada, näitab tuntud kohal ning ajal soome talupoja Paavo Korhose luuletatud laul „*Väänämöisen veljenpoika*“, mis hobuste ruunamisel tarvitatava nõiasõnana Arhangeeli Karjalani teed on leidnud.

Koguni teine tähtsus on asjaolul, et lauludes ei esine mitte ainult kohaliku keelega ühtivaid kujusid, vaid leidub ka teisi keelele võõraid ja mitte kokkusündivaid kujusid. Kui neid lahkuminekuid ei saa seletada kui varemalt samal kohal tarvitatud, nüüd vananenud keelekujusid, siis on nad tingimata tõestuseks, et käesolev laul ei ole mitte sealt pärit, vaid on mujalt tulnud. Säärane lugu on nähtavasti Arhangeeli Karjala lauludega.

Selle asemel, et ettetoodud keelelisi näiteid ligemalt vaadelda, tahan üksikasjalisemalt kohanimede tunnistusi käsitada, mille peale Borenius tähelepanu juhtis ja mille uurimist Julius Krohn jätkas. Nüüd täieliselt väljaantud Arhangeeli kubermangu laulud (A. R. Niemi, *Vienan läänin runot*) võimaldavad nende tähtsate dokumentide põhjalikku ning kontrollitavat ärakasutamist.

„Loomulikult tohiks loota,“ ütleb Julius Krohn, „kui Vene Karjala laulud tõesti sealtsamast pärit on, et neis palju kohanimedid laulu-piirkonnast leiduks; kuid neid leiame väga harva.“ Nendegi kohanimede juures selgub, et neid on hiljemini Arhangeeli lauludesse juurde lisatud või teiste asemele pandud.

Viena, Dviina jõe, Arhangeeli linna ning kubermangu soomekeelne nimetus, esineb sagedasti pulmalauludes rea algusel:

A. *Vienan väljiltä vesiltä* ‚Dviina laiadelt vetelt‘. Harilikult on selle rea ees:

B. *Saksan salmilta syviltä* ‚Saksa sügavalt salmedelt‘. Harvemini esinevad nad ümberpööratud järjekorras.

Vaheldudes esimese reaga ning alati teisele järgnedes esineb rida:

C. *Lieksan liioilta vesiltä* ‚Lieksa liialistelt vetelt‘.

D. *Lieksan väljiltä vesiltä* ‚Lieksa laiadelt vetelt‘.

Paralleelrida D: *Lieksan väljiltä vesiltä* võib lihtsalt rida A: *Vienan väljiltä vesiltä*, mida sama naislaulik teisel puhul laulis, ning rida C: *Lieksan liioilta vesiltä* kontaminatsioonist tekkinud olla. *Lieksa* nime valikul mõjus vist kõla sarnasus eelkäiva sõnaga *saksa*. Kõrvaloleva Aunuse kubermangu põhjapoolses osas asuva *Lieksa* nimelise sisejärvega võrreldes on *Vienal* igatahes eesõigus niihästi sagedama nimetamise kui ka laiema geograafilise ulatuse poolest. Ka Dviina ühendamine paralleelsõnana Saksa salmedega ei või algupärane olla. Nagu *Setälä* näidanud, astus Arhangeeli laulikuile tundud nimi *Viena* nendele tundmatu sõna asemele, mida vähendava lõpuga *ö* Soome Karjala nõialaulus tarvitatakse samuti ‚laialise vee‘ kogu äratähendamiseks:

Väinön väljähän vetehen ‚Väinö laialisse vette‘.

Ühenduses Valge mere *Kannanlaksi* lahe nimega esineb *Viena* lisanduses astmekujulisele laulule pilve-piisatiigi-paadist. See jällegi ühines, vahest juba Soome

Karjalas, lauluga suurest tammest, mis oma okstega pilvede rändamist takistas; ülemineku moodustab juurdeluuletatud rida ühe pilve lahtipääsmisest. Pilvepaadis on vallalised noormehed, kes ei söö ega joo, ka põletatud viina mitte; nad punuvad punast köit, põimivad raudköit, mere külje sidumiseks, *Kannanlaksi* lahe piiramiseks, et meri rahul ning nimetatud laht ilus oleks. Siit järgneb otsekohe kaksikrida:

*Vieä Vienan neitosia ,et Dviina neidusid välja vedada',
Kaupita (koti) kanoja ,et (kodu) kanu ära müüa'.*

Lõpu moodustab vanasõna-kujuline ütlus, et mitte neidusid, vaid rebaseid ning oravaid müüakse suurel määral.

Laul pilvepaadist ning taevani ulatuvast tammest (paradiisi- ning ristipuust) on Soomest, kus sel ajal roomakatoliku usk valitses, sisse rännanud legend. Tiik, milles paat asub, on looja oma (*Luojän*, Arhangeli Karjalas, ennegi juba Soome Karjalas, valesti tõlgendatud kui *luaja*, *loaja* ehk *laaja* 'lai'). Soome Karjalas rõhutatakse, et paadis istub kolm meest; mõnikord teatakse nende nimedki: Püha Andres, Peetrus ja Jeesus. Nende loobumine põletatud viinast Arhangeli laulukujus on uuem lisandus, mis eelkäiva vanema rea mitesöömisest ja mittejoomisest, s. o. paastumisest, enamasti välja on tõrjunud. Ühes teisendis tähendatakse, et nad ilma söömata rammusaks ning ilma pesemata puhtaks jäävad. Seda kõnekäändu tarvitatakse ka muidu pühimuste kirjeldustes. Soome Karjalas tarvitatakse seda astmelist laulu kord sissejuhatusena laulule maru vaigistamisest Önnistegija läbi ning paar korda lausumisena maru vastu.

Alles pärast seda, kui vallalisi noormehi mitte enam vallas põlves elavate pühimustena ei võetud, vaid nad rõõmsate pulmakandidaatide iseloomu olid omandanud, tekkis mõte Valge mere pikerguse lahe sulgemisest raudahelatega ning luuletati juurde neidude väljavedu. See lisandus ühes vanasõna-taolise lõpuga võis esialgselt pulmalaulude hulka kuuluda. Paralleelreas *Viena* neidude väljaveole nimetatakse harilikult kodukanade (*kotikanoja*) müümist. Nende asemele ei astu mitte ainult ühel korral külakanad (*kylän k.*) ja teisel korral veel Koola kanad (*Kuollan k.*), mille tõttu laulumõõt ära rikutakse, vaid paar korda esinevad ka mere kanad. Paralleelrea viimsest kujust: *kaupita meren* või *merikanoja* välja minnes võib eelmisi seletada kui liialdavaid alliteratsioonipüüdeid (*k- k- k-*). Paralleelsõna *meri* sünniks nimisõnaga *Viena*

veel paremini kokku, kui viimne ka siin oleks väina asemele pandud.

Edasi leiame laulus neiust, kes oma sõtta viidud venda taga nutab, mõnes teisendis *Viena* nime Arhangeli linna kui nekrutite kogumiskoha tähenduses. *Veikkoni kun Vienah vietih* 'kui mu vend Dviinasse viidi'. Algu-pärasema kaju leiame järgmises teisendis: *Veijoni on sotahan viety* 'mu vend on sõtta viidud'. Pärastise asemelepaneku tõttu pole mitte ainult liialdatud alliteratsioon tekkinud, vaid värss läheb ka liiga pikaks, kui murdekuju *Vienah* asemele vana laulukeele täielisem *Vienahan* panna. Säärane asemelepanek on ka trööstivas vastuses ette võetud.

A. *Tuolta veiosi tulevi* 'sealt tuleb su vend'.

B. *Veikkos Vienasta tuloo* 'su vend tuleb Dviinast'.

Viimaks esineb kohanimi *Viena* teisendis Kullervo orjaks müümisest (R 945):

Kaupattihin Karjalahan 'müüdi Karjalasse',
Vienahan Venäjän maalle 'Dviinasse, Venemaale'.

Teistes Arhangeli teisendites seisab:

Vienohan Venäjän maahan 'vaiksele Venemaale'.

Ühelgi juhtumusel ei või see kaksikvärss Vene Karjalas luuletatud olla.

Kemi (Kem), Arhangeli laulikutele kõige lähem linn, tuleb paadi kaebuse teisendis ette:

„Kõik teised halvemad paadid
sõidavad kolm korda *Kemi*,
veavad täit viljakoormat“.

Keskmine rida on lisandus, mis põhjeneb vilja sisse-veol Venemaalt *Kemi* kaudu. Ütlus „kolm korda“, tähendab „suve jooksul“ („kesässä > *Kemihe*), on laenatud laulust paadiehitamise puu otsimisest.

Sunku (Sungu) linna Oonega ääres nimetatakse tihti. Laulus surmasõnumeist vastab Kullervo kord, ta saavat sama häid vanemaid

Sungun suurelda kavulda 'Sungu suurelt tänavalt',
Moahakunnan markkinoilda 'maakonna turult'.

Keelevastane venitamine: *moa* (= *maa*) > *moaha* kaheksasilbilise värsi täitmiseks annab tunnistust uuemast lisandusest.

Võrdlemata rikkam on Soome geograafiline tundmine Arhangeli lauludes.

Kui koduselt kõlab juba *Suomi* nimigi! Silmas pidades aastasaja-pikkusi tülisid Rootsi-Vene riigi piiril, kõlab imelikuna Arhangeli lauliku tänutunne, et „Jumal piirile rahu, *Suomile* hea lepituse annud, et piir rahu ning kogu *Suomi* rahulduses võiks elada“. Veel enam tuleb imestada, kui Arhangeli laulik Sampo tsükluses laseb Väinämöise „suurtele *Suomi* maastikkudele“ viljakust soovida. Paljukositud Pohjola neidu ihaldavad „*Suomi* peidud“. Sellest Soome Karjala pulmalauludes harilikult tarvitatud nimetusest ei ole Arhangeli laulikud, kes oma igapäevases keeles Soomet *Ruotsi'*ks kutsuvad, alati aru saanud, nagu selgub moonutatud sõnakujust *Summi* teisel kohal, kus ka Pohjola neitsi peigudest ehk kosilastest kõneldakse.

Laulus Väinämöise laevasõidust tihti esinev istuva tüürimehe võrdlus *Suomi* soolakotiga tähendab Soome ja mitte Arhangeli merevete peale.

Lausumises linakülvi puhul nimetatakse lina *Viro* (Eesti) virveks, *Suomi* siidiks ning kuningapoja vibunööriks. Need ütlused näitavad Soome piiride laienemist Rootsi valitsuse all. Teises nõiasõnas saadetakse lammas *Soome* ja Eesti või Viiburi linna. Soome tähendus praeguses mõttes on ka liitsõnal *Suomenniemi* (Soome poolsaar) karulaulus, kus ta Eestimaa (*Vironmaa*) kõrval esineb, ja veelgi sagedasti laulus Viiburi piiramisest. Viimane linn saab omale paralleelsõnaks *Suomenlinna* ‚Soome kindlus‘; „Soome suurte sildade“ all mõistetakse sildu kummaltki poolt Viiburi kindlust.

Ka on sõna *Suomi* algtäendus Soome edelaosa nimetusena Arhangeli lauludes püsinud. Suur härg sünnib *Hämes* ning *Suomis*. Kui katkendis Jeesuse paat *Suomi* sõutakse, siis on sellega nähtavasti Pärís-Soome mõeldud.

Pärís-Soomes Aura jõel asuv *Turku* seisib varem keskajal kõrgemal, kose juures (*Koroisten Turku*). Seda vanemat linna kirjeldatakse kaksikreas, kus esitatakse *Anni* nimelist neidu *Turu* kõrgustikul (*korolla*). Kui võõras see kohanimi Arhangeli laulikule oli, näitab selle moonutus *Turula'*ks neiu *Anniki* kodu äratähendamise puhul. Sagedasti esineb hilisema keskaja ning uue aja *Turu* linn. Ka Arhangeli pool on Lääne-Soome hällilaul tuntud, kus hällilast tubakarulliks nimetatakse ning küsitakse: „Kes laskis sind *Turu'*st tulla?“ Lääne-Soomest Taga-Karjalani tuntud rebase kaebuses leiduvad tema pojukesed *Turu's* kasukatena.

Nõialauludes nimetatakse samuti kasukat, mille isa *Turu*'st toonud või *Turunmaa*'lt toob. Tihti on jutt kullast ja hõbedast, mille isa või vanaisa *Turu*'st toonud.

Paralleelreas tähendatakse, et need on venna või teiste sugulaste *Savost* või sõjast (*Savosta* — *soasta*) saadud. Võiks ette kujutada, et siin on mälestusi säilinud Arhangeeli karjalaste röövkäikudest savolaste asunduste juurde, kes 16. aastasajal Ida-Põhjamaani olid tunginud; kuid *Turuni* ei ulatunud need käigud mitte. Taga-Karjala murdele võõrad ajasõna vormid (*tuomat, saamat*), mille ees vastavad kohalikud vormid (*tuuvut, saavut*) harva on taganenud, tunnistavad, et see kaksikvärss Soomest on sisse rännanud. Sealsamas on mõte avaldatud, et kuld ja hõbe emb-kumb kas *Turust* kauba teel saadud või ka Rootsi sõdadest, millest soomlased osa võtsid, kaasa toodud. Sõna *so(v)asta* 'sõjast' võisid Arhangeeli laulikud hiljemini *Savosta*'ks muutnud olla. *Turu*'st toodud kasuka kõrval tuleb kord ka isa *Savo*'st saadud müts ette.

Edasi astub *Savo* maakonna hõbe *Ruotsi* kulla kõrvale laulus Viiburi piiramisest ning laenuna sellest veel teisendis lauluvõistlusest. Kuid *Savo* asemel leiame tihti algupärasema paralleelsõna *Saksanmaa*.

Teises lauluvõistluse teisendis väidab Väinämöinen, ta tundvat maalapikest, *Savo* piirinurgakest. Soome piirkonnast leiame mõiste „*Savo* piir“ lauludes kurjategijaist, kes omale varjupaika Soome sisemaalt otsivad. Elanikkude arvu poolest tihedama mereranna seisukohalt võib seda mõtet paremini seletada kui Arhangeeli laulikute veel üksildasemate asukohtade seisukohalt.

Samal riigipiiri küljel on ka *Pohjola* mõrsjat kiitev värss luuletatud:

Kiitti puoli Pohjanmaata ,kiitis pool Põhjamaad'. Sellele reale järgneb kas *Savo* piirinurga või *Suomi* kosi-laste nimetamine. Tule tekkimise loos on paar korda juttu poole Põhjamaa põlemisest, ilma et Arhangeeli piirkond sellest oleks kahju saanud. Ka lüürilistes lauludes tihti leiduv kaksikrida:

Tällä raukalla rajalla ,sellel vaesel piiril',
poloisella Pohjanmaalla ,kahetsuseväärilisel Põhjamaal'
on vaevalt Arhangeeli pool luuletatud.

Karjala maakonna-nimi võib küll niihästi Soome kui ka Vene Karjalat tähendada. Kahe (ehk ühes Taani-Norraga kolme) riigi tüli-piirkonnana nimetatakse mõnikord selgesti kaht Karjalat. Kui aga Kullervo *Karjalasse* ning Venemaale ära müüakse, nagu juba tähendatud, kui

ta *Karjalasse* sõtta läheb või peajumalat palutakse pilvi Venemaale ning *Karjalasse* saata, siis tuleb vaatenurga lähtekohta Soomest otsida.

Karjala vandekivi all, mille peal raud oma vande vandunud, mõistetakse Laadoga piirikivi aastast 1617. Sõnast *valakivellä* 'vandekivil' moodustati kord *kivikarilla*, kord *kalaveellä*, kummagi eel on peareaks „suurel Rootsi kivil“. Kord on *Karjala* kalavesi „Rootsi pilliroo-randadega“ kõrvu seatud. Ka võiks Soome *Karjala* peale mõelda, kui Eestist toodud räti kõrval *Karjalast* saadud krae nimetatakse. Selle paralleelrea eeskuju leidub rebase kaebuses, kelle pojad linnas (*kaupungissa*) kraede kohuseid täidavad. Kord ostetakse *Karjala* hobune nimelt Viiburi linnast.

Viipuri't nimetatakse veel teisel kohal imelise hobuse ostu puhul, milleks ämbliku või hiire naha müügist saadud raha tarvitatakse. Vahel esineb isegi Viiburi kass. Niihästi ühenduses *Suomi*'ga kui ka iseseisvalt esineb *Viipuri* laulus tema piiramisest, pulma- ja mängulauludes (Viiburi väravad) ning sõnas lamba väljasaatmisest villa järele.

Nimetatud sõnas lambast esineb ühes Viiburi suure villaga ehk villase kuuega ka veel hea riie laevast (*Hoahesta hivvä hame*). Sõna *haahti*, omastav *haahen*, on nähtavasti üleliigsel alliteratsiooni püüdmisel moonutatud nimi *Raake* (Oulust lõuna pool).

Laulus suurest härjast paigutatakse tema pea või sarved harilikult *Tornio*'le ning saba *Kemi* jõe. Paralleelsõnana esimesele nimele võib viimane ainult Soome jõe, mitte samanimelist Arhangeli jõe tähendada. See geograafiline ümberpaigutus ei või sellega mitte Arhangeli lauliku töö olla. Teissugune on lugu, kui Arhangeli laulik tõendab, et ohvriks antud Rootsi kuld ja Saksa hõbe saadud „riiuga *Tornio*'lt, taplusega sealtpoolt piiri“. Selles kaksikreas peitub nähtavasti mälestus Arhangeli karjalaste endistest röövkäikudest Põhjamaa piirkonda. Kuid need read on vanemate, samuti Arhangeli laulikute juures säilinud värsside asemele astunud:

Ritjoin Rijkasta tuovut 'Riiuga Riiast toodud',
tappelulla Taiskanmutalta 'taplusega Taanimaalt'.

Imatra nimi esineb kuulsate jugade nimestikus. Temagi peitub värssis:

Manalan Imantrehessa 'Manala Imantres'.

See nimekuju moodustati põhjapoolseile karjalasile tuttava, Koola poolsaarel asuva *Imantra* järve nime mõjul.

Ida-Soomest lõuna pool asuvast Ingeristki esinevad mõned nimed Arhangeeli lauludes.

Ingeri külanimi *Kontu*, omast. *Konnun*, esineb laulus Kojosepojast (< Godinovits) moonutatud kujul *Kommi*.

Peterburi ning Kroonlinna nimed *Piiteri* ja *Satama-saari*, 'Kroonlinn' (ehk *Otama s.*, *Atima s.*) esinevad uuesti asutatud linna piiramise kirjelduses. Muidugi peab laul sündmuse läheduses luuletatud olema. „*Piiteri* ehk *Pietari õued*“ esinevad rändaja kaebuses ning tantsulaulus „*Uusi-linna*, 'Novgorodi' tänavate“ kõrval.

Novgorodi nimega astusime juba Soome keelepiirist välja. Tantsu- ja pulmalauludes esineb ta õige tihti ühes Viiburi ja Tallinnaga. Pruutneitsi või mäng on toodud:

Uuenlinnan ulkopuolta, 'väljastpoolt Novgorod',
Takoa Tanikan linnan, 'tagapoolt Tallinnat'.

Mõnikord jällegi:

Vinku Viipurin veräjät, 'vingusid Viiburi väravad',
ulvo ukset Uuenlinnan, 'ulusid Novgorodi ukсед'.

Tanikanlinna, 'Taani kindlus' (Tallinna) esineb sageda-mini kui sel kujul kohalõpu *-la* läbi muudetud kujul *Tanilanlinna*, mis põhineb, samuti nagu teine asemele-pandud sõna *Tamosnanlinna*, koha mittetundmisel.

Mitte ainult Tallinna, vaid ka tihti esinev Eesti nimi *Viro* on Arhangeeli laulikuile vähe arusaadav, nagu moonutus *Miro* sellest tunnistab. Kõlasarnasuse tõttu sõnaga *piru*, 'kurat' omandas sõna *Viro* niihästi isikulise kurja kui ka põrgu tähenduse. Laulik saab *Viro* ehk *Virode* (*Viro*t) umbusalduse osaliseks, *Viro* naine loob röövlinnu, hunti kutsutakse „*Viro* koeraks“, sünnitamise puhul appi hüütud *Viro* vikatil on paralleelsõnaks „põrgu heinaraud“.

Kauge jahi-piirkonna tähendusega esineb *Viro* karu-lauludes, mille järele karu või tema püüdjad liiga kaua *Viros* rännanud. Teisendis tarvitatakse *Suomenniemi*, 'Soome poolsaar' paralleelsõnana *Viro* kõrval. Teine feisend seletab, *Viro* tähendavat „see maa“. Samuti ühes pulmalaulus on naine võetud „naabrusest“ ehk *Viro*'st.

Kuid lauludes jääb veel külla tunnistusi üle, millest selgub, et laulude algautorid Eesti olusid hästi tundsid. Lausumises tule vastu vastab Tallinna tagaküljele kui koht, kust lumine regi tuuakse, *Viro* tagakülg. *Viro* paralleel-sõnana tarvitatakse *Saksan kaupunki*, 'Saksa linn' või liht-salt *Saksa*. Kurjategija põgeneb „sügavamale Rootsi-maale, Eestimaa (*Viron taro*) keskele“. *Viro*'st, tuuakse rätt või sealsamaski valmistatud nuga. Tahku kutsutakse tihti *Viron kivi*'ks. Lõpuks jutustab laulik oma orjusest *Viros*.

Selles, et *Riika* ‚*Riia*‘ nimi ühes nõiasõnaga Arhangelgi piirkonda on tulnud, võib vaevalt kahelda. Vastuvaidlemata tunnistajaks on väikese alevi nimi *Riia* ning Tartu vahel. Küsimus, kas „linnast liha, *Volmar*‘ist võid“ saada, on *Riia* ning *Volmari* piiramisest (1621) jutustavast Lõuna-Soome laulust üle läinud laulu *Viiburi* piiramisest.

Taanimaa nimi pole ainult Tallinna nimes *Tanikanlinna* püsinud. Isegi tüvisõna *Tanska* leidsime *Riika* kõrval. Ka Öresund tuleb *Suolasalmi* ‚soolaväina‘ nime all karulaulus ette.

Peale *Saksa* väina ning *Saksa* kaupmeeste esineb Arhangelgi pulmalauludes veel *Saksa* kotkas. Peene välismaa-kaubana kiidetakse *Saksa* saapaid. Konna kutsutakse meelitavalt Eesti ning *Saksa* lambaks. Nuga valmistatavat Eestis, saadavat *Saksa* linnast.

Saksa ehk *Saksanmaa* hõbedat nimetatakse sagedasti ja ühendatakse järjekindlalt Rootsi kullaga. Nooriku kohta hoobeldakse, et ta *Saksanmaa*‘lt ja *Tukulmi*‘st toodud.

(Viimati nimetatud Rootsi pealinnast, Stockholmist, on ka karu nülgimiseks tarvitatud nuga ehk raud läbi soolaväina või soolalaevega toodud. Nimetatud *Suomi* soolakoti kõrval tuleb sagedasti „*Tukulmi* humalakott“ ette (vahel „tubakakott“ „sulekoti“ kõrval). Ka nimetatakse mitmel korral *Tuk(h)ulmi* kasukaid.

Iseloomulikum kui Rootsi kuld on Rootsi raud. Karulausumistes kutsutakse lehmakella „Rootsi kellaks“ ehk harilikult „Rootsi rauaks“. Viimase mõiste on Arhangelgi laulikud sagedasti „roosterauaks“ moonutanud.

Nähtavasti Soomest üle võetud on rõõmulaul Rootsi kuninga käsukirja puhul, millega talupoegadele viinapõletamine jälle lubati.

Nimetada tuleb veel *Ruotsi* ja *Venäjä* (Venemaa) ühendust. Mehe otsimise puhul, kes kahe Karjala vahel või kahe riigi tüli-piirkonnal asuva suure tamme maha raiuks, kõneldakse Rootsist ning Venest. Kord on ka „*Vene hõbedast*“ juttu „Rootsi kulla“ kõrval. *Karjala* paralleelsõnana leidsime *Venäjänmaa* juba varemini, nimelt orjaks müümise puhul, mis vastu räägib laulu tekkimisele Arhangelgi pinnal.

Kõige imelisem Arhangelgi lauliku seisukohalt on küll isikute nimetuste: karjalane, venelane ning venelane, rootslane tarvitamine kahes laulus, millest üht ka enam lõuna pool ja teist ka enam lääne pool lauldakse. Lunastust paluv röövitud neitsi istub, nagu mitmes Soome, Ingeri ja Eesti teisendis, nõnda ka mõnes Arhangelgi tei-

sendis „venelase paadis, karjalase laevukeses“. Kõigis Soome piirkondades tuntud ahellaulus järjekindlalt esinev rida, millega algab vanemate ja vendade tapmise kirjeldus, *Venäläinen verikoira*, 'Vene verikoer' on ka Arhangeli pinnal püsinud, ja nimelt ühes teisendis ilma lisanduseta, kuid kahes teisendis on kas selle rea taha või ette paralleelrida juurde lisatud:

Ruotsilainen ruotakoira, 'Rootsi kalaluukoer'.

Ainsas teisendis on see viimne rida esiplaanile seatud ning siis temale esimene muudetud kujul juurde seatud:

Venäläisen veren juojan, 'Vene vere jooja'.

Võiks juba a priori oletada, et Arhangeli laulikud Lapimaa olusid paremini tunnevad kui lõunapoolsemad karjalased, läänesoomlastest kõnelemata. Kuid Satakunta, Lõuna-Häme ning Lõuna-Pohjanmaa lausumissõnades on Lapimaa päris konkreetne mõiste, mille geograafiline ning etnograafiline kirjeldus endist lähemat tutvust eeldab.

Lappi ehk *Lapinmaa* olla „lai, põhjata, avar, kündmata, tühi“ maa, kus „vähe elanikke“, kus „põõsastki ei kasva“; peale Lapi mägede (*Lapin tunturit*) nimetatakse veel eriti laplaste karjamaid ning tulesid, Põhja-Hämes ühendatakse laplaste karjamaadega põhjapõdra sünnitamispaigad.

Nähtavasti Lääne-Soomest on tulnud ka Soome Karjalas kuulnud rida, milles nõid haiguse ära ajab:

Lapin lahtitanterille, 'Lapi lahinguväljadele'.

Sõna *lahti* on nimelt hiline laen rootsi keelest (*slakt*). Juba Põhja-Savos muudeti see rida arusaamatuse tõttu: *Lapinlahden tanterille*, 'Lapinlahti kihelkonna väljadele'.

Arhangeli karjalased panid nendele mitte arusaadava sõna *lahti* asemele *laahto*, *loahto*. Üks laulikuist näib veel algtähendust aimavat, kui ta seletab, *loahto* tähendavat põtrade ruunamise kohta; muidu tähendab *lahto* ehk *laahto* silmust puuladvas lindude püüdmiseks. Harilikult on *lahti* ära moonutatud *lastu*'ks 'laast'; kuid „laastuväljad“ eeldaksid läheduses olevaid puuehitusi. Lõpuks leiduvad kujud: *Lapin lasten tanterille* või *lapsitanterille*, 'laplaste laste väljadele' või 'Lapi lasteväljadele', mille peale vahest teine Soomes leiduv rida: *Lapin lasten laitmille* mõju on avaldanud.

Niisama vähe annab tunnistust Lapi olude tundmisest vett joovate lapi laste „halva, koorikutega segatud, kõva ja kuiva leiva“ kirjeldus, vastandina kohalikkude

laulukute puhtale rukkileivale ning odra-õllele. Laplased ei tarvitanud vanasti mingisugust leivatoitu, ning Arhangeeli karjalaste juures ei ole, nagu juba tähendatud, õllepruulimist mitte tarvitatud. Mõnes Soome Karjala teisendis seatakse sama laulu kohta õigemini põdraliha söömist leivasöömisele vastu.

Lapi paralleelsõna *Turja* esineb Koola poolsaare idapoolse osa nimetusena tihti nii Arhangeeli kui Ida-Soome nõialauludes. Vaheldamisi *Turja*'ga esineb Ida-Soomes *Rutja* või *Ruija*, Norra piiri äärse Soome osa äratähendamiseks. Lääne-Soome nõiasõnades tarvitatakse ainult seda kohanime, ja nimelt ühenduses sõnadega *meri* või *koski*. *Rutjan koski* on juba Renvall'i sõnastikus *Malström*'ina tõlgitud. Ka Ida-Soomes on see nimetus üldisemalt tarvitatud, harvemini on äravahetamise tõttu *Rutja* asemele *Turja* astunud. Arhangeeli piirkonnas valitseb sellevastu teisejärguline nimi *Turjan koski*, kuigi ka esimesejärguline *Rutjan koski* mõnes teisendis veel esineb.

Järeldus, mille meie esialgselt võime teha, käib nende laulude kohta, milles ülesloetud keelelised, geograafilised ning etnograafilised nähtused ette tulevad. Ka tõestavad nad ainult, et need laulud mitte kõige põhjapoolsema Karjala piirkonnas ei ole tekkinud.

IV.

Kuid Lönnroti oletatud rahvalaulu algkodu ei piirdu Valge mere Karjala asundusega, vaid ulatub nende vanemate asukohtadeni Laadoga kallastel. Siit otsisid juba mitmed uurijad, nagu Yrjö Koskinen 1869 ja G. Retzius 1878, Soome kangelaselaulude tegevusevälja. Retzius jäi oma arvamises looduslooliste ning etnograafiliste andmete põhjal lõunapoolsema Karjala piirkonna juurde. Osa vastuheidetest Arhangeeli piirkonna kui lauludekodu vastu oleks ju selle ümberpaigutusega kõrvaldatud. Kuid suur osa püsib siiski, ja tõusevad mõned uuedki kahtlused. On juba küllalt sellest, kui tähelepanu juhtida asjaolu peale, et Soome Karjala lauludes põhja pool Laadoga järve esinevad nii kaugel olevate kohtade nimed, nagu *Narva* ja *Riika*, mõlemad veelgi *Turku* kõrval. Veel paremaks tõestuseks on, et oma piirkonna kohanimesid harva leidub.

Teisendis Ilomantsi lunastatava neitsi kohta esineb kohanimi *Nehvonniemi*, kuid selgub, et ta on juhuslikult lõunapoolsema kohanime *Nevanniemi*, 'Neeva poolsaar' asemele pandud.

Soome Ida-Karjala teisendites laulu kohta suurest tammest leidub mitu korda Venemaa poolse naaber-kihelkonna nimi *Tuulos* (vahel ka *Vitele*) ühes *Aunuksenmaa*'ga. *Tuulos*'elt tuleb nimelt tuul või vanamees, kes kogutud heinad põlema süütab või vette heidab. Kuid mõnikord on ta vanamees *Lapi*'st või laplane *Turja*'st.

Enam lääne pool tuleb „vanamees“ (*Turjan tuuli*¹⁾ „Turja“ tuul' heinu jõkke heitma. Arhangeeli piirkonnas ilmub heinu põlema süütev vanamees järjekindlalt *Turjanmaa*'lt.

Vanamehe samastamine tuulega põhineb ettekujutusel tuulepöörisest, milles põhjamaade rahvausu järel *Lapi* nõida kantakse. Nii peab kohanimetus *Turja* alguparasem olema kui *Tuulos*; viimane ühes maakonnanimega on vist hiljemini asemele pandud.

Veelgi lõunapoolsemas Karjala osas Laadoga läänepoolisel kaldal, Vuokse jõe piirkonnas, tähendas Ad. Neovius oma uurimuses „Kalevala“ kodu kohta (1890) mõnda üles, mis „Kalevalaga mitte hästi kokku ei käi“. Keelelistest lahkuminekutest nimetab ta näiteks lauludes esinevaid, ainsuse tüvest moodustatud mitmuse omastava võrme *miesten*, *naisten*, kuna Soome Lõuna-Karjala hariikus keeles ainult mitmuse tüvest moodustatud vormid *miehiin*, *naisiin* (< *miehien*, *naisien*) tarvitusel on.

Keelevorm *miesten*, mille aset lauluvärsis esialgselt kolmesilbiline *miehiin* (< *miehien*) täita ei saa ilma värsimõõtu rikkumata, ei ole ka mitte Ingeri neljas Ida-Soome murdes tarvitusel. Peterburi kubermangu soome sugu elanikkude kogu seisab koos, peale väikese ülejäänud osa Lääne-Ingerisse kõige varemini asunud vadja suguharust, neljast murdeliselt ning etnograafiliselt erivast grupist. 1100. a. ümber asusid ingerlased maale, kes hiljemini, nagu vadjalasedki, kreeka-katoliku usku heitsid. Teised rändasid alles 17. aastasajal luterlastena Soomest sisse: *äyrämöiset* Kagu-Karjala Äyräpää maakonnast, *savakot* Lõuna-Savost ning *suomalaiset* Ingeri kõige läänepoolsemasse osasse (Narvusi) Edela-Karjalast.

Ei ole Ingeri murrete ega laulude kohta leksikaalseid nimestikke kokku seatud, nii et laulude keelt igapäevase keelega esialgu veel ei saa võrrelda. Kuid H. Streng on rahvaluule-seminarile senini ilmunud Lääne-Ingeri laulu-

1) Käsikirjas on: *Tuli ukko urjan tuli*. Kuid värsimõõt nõuab, et loetaks: *tuuli*.

dest niisuguseid rootsi laensõnu välja otsinud, mis mitte enne 13. aastasada ei ole saanud soome keeles koduneda, ning on neid terve hulga leidnud. Suurema osa neist võisid Soome väljarändajad alles 17. aastasajal sisse tuua. Oma uurimuses „Ingeri murretest“, milles niihästi Ingeri luteriusuliste elanikkude asundused kui ka kreeka-katoliku usku ingerlaste elukohad silmas on peetud, tähendab V. Porkka keelelised lahkumineked ära, mis nimetatud laensõnugi puudutavad. Kuid lauludes tuleb rootsi laensõnu ette, mis luterlastegi igapäevases keeles ei ole püsima jäänud. Niisugune sõna on *likatti* (rootsi *legat*, paavsti saadik) lese kolme poja kirjelduses:

Yks on Ruotsissa rovasti „üks on Rootsis praost’,
toinen piispa pappilassa „teine piiskopp kirikumõisas’,
kolmas linnassa likatti „kolmas lossis saadik’.

See kiriklik aukraad katoliku ajast peab luterlaste juures juba ammu ununenud olema; sellepärast vahetatakse teda laulus teinekord tuttavama sõna vastu ümber, näit. *lihottu* „nuumatud’. Et Ingeris piiskoppi ei ole, vaid ainult superintendent kiriklikkude asjade ülemaks korraldajaks on, siis ei tule imeks panna, et ka sõna *piispa* laulus *piisma*’ks muudetakse või *pitkä* „pikk’ vastu vahetatakse.

Peale soome sõnade leidub Ingeri lauludes ka Eestist pärit olevaid sõnu. Mõnd neist võib vahest ka Lääne-Ingeri kõnekeelest leida; et aga teised sõnad võõrad, selgub juba nende moonutamisest ning valesti tõlgitsemisest.

Ingeri laulus suurest tammest leidsid Julius Krohn ja K. A. Franssila Eesti kohanimed. Neist võiks *Rakkavuori*, vastavas eesti laulus *Rakkevere* ehk *Rakavere* (Rakvere), ka Ingeri laulikutele kohana tuntud olla; kuid *Ihalmoin linna*’ks moonutatud *Lihula linn* Eesti läänerannal võib ainult ühes eesti lauluga sisse tulnud olla.

Lõpuks tuleb ka Savo laulu-piirkondi arvesse võtta. Soomlasi karjalasteks ning hämelasteks jaotades arvab Ahlquist savolasi esimeste hulka. Rahvalaulu algkodu nendesse piirkondadesse nihutades võiks jällegi mõnd Karjala teooria vastu tehtud märkust kõrvaldada. Esiletoodud mitmuse omastav *miesten* on Savo murretes *miehien*’i kõrval tarvitusel. Kuid teised raskused jäävad püsima ning võib uusigi tekkida, kui lähtekoht Savosse üle viia.

Keelilise tõestuse selle kohta, et rahvalaul *Hälest Savosse* sisse on toodud, pakub värss lausumisest nikastuse vastu: *Jeesus* ehk *Maaria maahan ratsahilta*, J. ehk M. maha hobuse seljast', millest viimane sõna *Hämes rattahilta* (tt < ts) hääldatakse. Kuna see viimane tihtigi Savo teisenditeski esineb, ei või selleks muud põhjust olla, kui et nõialaulu rändamisel Lääne-Soomest ida poole nimetatud Häme kaju sellepärast alal hoiti, et sõnast valesti *käru* tähenduses aru saadi. Samuti leiab seletust ka lausumises mao vastu esinev, värsimõõdu poolest vigane rida:

hampahat Tuonen oraasta, hambad surma orasest', kui teda värsimõõdu poolest järgmiselt parandatakse: *hampahat orasta Tuonen*, meelde tuletades, et *orasta* esialgse *odasta* 'odast' (surma odast) Häme vormi võib kujutada.

Kuid kõige pealt räägivad soome luules esinevad skandinaavia motiivid, mida isegi Ida-Sooe õigusi „Kalevala“ peale kaitsvad uurijad eitada ei taha, üldisele Savo hüpoteesile vastu, kuna see isegi mitte kunstlikku seletust ei paku nende motiivide otsekohe ülekandmise kohta Soome sisemaale.

Teiselt poolt tähendab eepiliste laulude kadumine Savost, mis peaaegu meie silmade ees 18. aastasaja lõpul ning 19. aastasaja algusel sündis, võimaluse peale, et Lääne-Soomeski eepiliste laulude vähesust sellega saab seletada, et nad juba varemini tarvitusel on välja langenud.

Nii siis ei tohi Lääne-Sooe praegune vaesus rahvaluule poolest meid takistada sellegi piirkonna võimalikku osa rahvaluule kujundamisel hoolsasti läbi kaalumast. Kõigile Lääne-Sooe nõuetele oli küll ettekujutus vastu seismas, et läänesoomlaste juures leitud rahvalaulud niihästi sisu kui ka kaju poolest nõrgemast luuleloomisvõimust tunnistust annavad. Kuid see Karjala teoorias kardinaalpunktina esinev ettekujutus pole sugugi õigustatud.

Mis vana luule välise kaju käsitamisse puutub, siis esinevad just samad seadused värsimõõdu, alliteratsiooni ning parallelismi kohta meile säilinud Lääne-Soomegi lauludes. Helkalauludest, mis Sääksmäe kihelkonnas Ritvala külas (Hämeenlinna lähedal) otsekohe ettekandmise järele on üles kirjutatud, selgub see väline üheväärisus kõige paremini.

Luulelise sisu poolest võiks ette tuua legendlaulu Soome apostli, piiskopp Heinrichi surmast ja ballaadilaadi-

lise Elina proua surmast. Kummalgi nimetatud Lääne-Soome laulul oleks kahtlemata õigus väärilise koha peale Euroopa keskaja rahva luuletatud pühimuste ja rüütli-lugulaulude keskel. Nii siis ei tule võimalust, et lääne-soomlased vanade rahvalaulude kujundamisel tähtsat osa etendanud, nende pärastise lauluvaesuse ettekäändel arvesse võtmata jätta. Tänapäevgi on veel, nagu tähendatud, üks rahvalaulu-ala, nimelt nõialaulud, ka arvuliselt Lääne-Soomes hästi esindatud.

Esialgul oleme järelduseni jõudnud, mis iseenesest veel ühelegi Soome piirkonnale õigust ei või anda kõikide rahvalaulude algkoduna esinduda. Mitte ainult üksikut lauluala ehk gruppi ei tule eriliselt käsitada, vaid isegi iga laul tuleb selles mõttes üksikult läbi uurida.

Kuid on veelgi suur rahvalaulu piirkond olemas, millel ka õigus on, et teda arvesse võetaks, nimelt Eesti.

V.

Eesti rahvalaulusid pole varem al ajal Soomes tähele pandud ega neist lugu peetud. „Suomi's“ kirjutas Aug. Ahlquist 1855. a. peajaslikult H. Neus'i 1850.—1852. a. väljaantud „Esthnische Volkslieder'i“ puhul:

„Eesti rahvalaulust tuleb üldiselt ütelda, et ta palju lahjem, vaesem ja katkendilisem on kui meie soome rahvalaul. Osalt võiks selle põhjuseks olla asjaolu, et eestlased nii kaua võõraste isandate ikke all on olnud, kes sihikindlalt kõik vana aja jäänused ära tallasid ning hävitasid, et orjale kuidagi meelde ei tuleks oma rahva vaba põlve õnnelikkude aegade peale tagasi mõelda. Eesti rahvalaulu nähtava vaesuse teiseks põhjuseks loetakse veel asjaolu, et rahvaluule saadusi alles hilja aegu korjama hakati, kui nad rahval peaaegu juba kaduma olid läinud. Kuid meie vennasrahva nõrgema luule peapõhjus on sügavam, ta peitub nimelt tema algupärasel iseloomul. Kui soomlasi sõna kõige laiemas tähenduses karjalasteks ja hämelasteks ehk vahest veel paremini jämelisteks jagada, kelle viimaste hulka vastuvaidlematu murdesuguluse põhjal peale Soome hämelaste ka vepsulasi, vadjalasi ning eestlasi tuleb arvata, siis leiame sama luulevaesust kõikide häme suguharude juures. Kui katkendilistena ilmuvad „Kanteletar'is“ Soome hämelaste laulud karjalaste vägevalt voo-gava laulu kõrval. Vepslastelt, kes Venemaal peaaegu samasugustel välistel tingimustel elavad nagu laulurikkad karjalasedki, ei ole Lõnnrotil nende keele käsitamise puhul

ühtki rahvalaulu esitada, mida tema vähemalt tegemata ei oleks jätnud, kui midagi sarnast oleks leidunud. Vadjalased jällegi elavad nagu samal koldel Lõuna-Ingeri karjalastega või izerlastega, nii et mõlemil paiguti ühised Vene isandad ning kirikud on. Ja siiski, missugune vahe nende luules! Ingerlaste laul on luuleline, täie kõlaga, elav; vadjalaste oma nõrk, vaevalt edasiliikuv, nagu suremas. Samasugune on laul Eestiski. Kui palju ka saksa ike tema värskust võis summutada, siiski on kõigest näha, et eesti rahvaluule, nagu teistegi hämelaste oma, juba algusest peale nõrgemalt kõlas kui meile säilinud Karjala laul.“

Huvitav on ka tähele panna, kuidas Ahlquist nime-
tatud antoloogias eesti laulude redigeerimistööd hindab:
„Neus'il ei näi korraldamisandi olevat, mis nagu
aimab, kuhu iga pala kuulub, seda andi, mille poolest
Lönnrot peaaegu täiuseni oli varustatud. Neus ei näi
püüdvat tervikule ega oska teisenditega muud midagi teha,
kui neid sama pealkirja all üksteise järele ritta seada.
Keel on kirju ja mitmekesine, seda mööda kelle poolt ja
kus kohal teatav laul on üles tähendatud.“

Et soome ning eesti laule õiglaselt võrrelda, tuleks
neid muidugi ainult sel kujul käsitada, nagu rahvalaulik
nad alguses on luuletanud. Kuid iga rahvasuust üles-
tähendatud teisend erineb unustatud kohtade, lisanduste
ning mitmesuguste muutuste poolest enam-vähem algku-
just, mida ainult kriitilisel uurimisel võib kätte leida. Nii-
hästi mitmesuguste teisendite lihtne kokkupõimimine, kus-
juures kõik nendes esinevad read võimalikult täpsalt ära
kasutatakse, kui ka puht-esteetiline valik sama rea teisen-
dite vahel viib rahvapärase värsikuju juurest mõnest üksiku-
st teisendist veelgi kaugemale. Ahlquist võrdles ühelt
poolt niihästi „Kalevala“ eeposes kui ka „Kanteletar'i“
antoloogias sisalduvaid soome laule, mis Lönnrot teisen-
ditest täiendamise ning kokkupõimimise teel oli kokku
seadnud ning keele poolest silunud, ja teiselt poolt seda,
mis Neus üksiku lauliku juhulisest mälust ning üksiku
korjaja tihti küsitavast arusaamisest olenevate algupäraste
ülestähenduste järele kõigi puudustega täpsalt oli edasi
annud ja mille värsimõõdu kaju mitte ainult laulmata
retsiteerimise puhul tarvitatud hilisemate sõnavormide läbi,
vaid ka vanema õigekirjutuse tarvitamise tagajärjel näis
ära rikutud olevat.

Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoja“ ilmumine
(1857—1862) ei suutnud soome uurijates õiglasema eesti
rahvaluule tunnustamist esile kutsuda. See eepos oli pea-

asjaliselt proosalistest rahva-lugulauludest kokku seatud, ilma et tal oleks õiget arusaamist olnud vana laulu värsimõõdust. Isegi tähekesega äramärgitud vahelepanud rahvalaule oli tema ise võõriti arusaadud värsimõõdus kirjutatud lisandustega sedavõrt läbi põiminud, et nad eesti rahvalaulu luulelisest vormist väära ettekujutuse tekitasid.

Küll rõhutas O. Donner juba samal aastal, kui ta soome laulude teisendite väljaandmiseks oma kava esitas (1866), uurimuses „Kalevipoja“ kohta mütoloogiliselt ning ajalooliselt seisukohalt (*Kalevipoeg jumaluustarulliselta ja historialliselta kannalta*) eesti laulude tähendust soome rahvaluule uurimisel. Ka Soome Kirjanduse Seltsi esimesel ettepanekul „Kalevala teisendite“ väljaandmise kohta avaldas kirjanduse-toimkond, mille juhiks Ahlquist oli, mõtte, et selle juures vastavad kohad ka „Kalevipojast“ tuleks üles tähendada.

Kuid eestlaste tõelistest lauluvaradest ei teadnud Soomes keegi, välja arvatud O. A. F. Lönnbohm (Mustonen), kes Saaremaal ja Muhu saarel oli laule kogunud ja Soome Kirjanduse Seltsi 50-aastase juubeli pidustuse puhul võimaluse peale tähendas, et „Kalevala“ laulud on Eestist pärit, ja Julius Krohn, kes 1871. a. asutatud *Eesti Kirjameeste Seltsi* korjamis-aruandeid huviga jälgis.

Kui mind 1883. a. suvel välja saadeti eesti laulude käsikirjalisi ülestähendusi katalogiseerima ja „Kalevala“ eepiliste lauludega kokkukäivaist lauludest käsikirju valmistama, arvas mu isa eesti lauluteisendeid koguarvus umbes 1500 olevat. Kuid juba vanemad kogud, mis Ehstländische Litterarische Gesellschaft Tallinnas ja Gelehrte Ehstnische Gesellschaft Tartus olid kokku korjanud, ühes Kreutzwaldi päranduses leiduvate lauludega ulatusid sellest arvust üle. Tartu eesti keele lektori M. Veske juurest leidsin 1200 lauluteisendit. Muud uuemad Eesti Kirjameeste Seltsi kogud oli Jakob Hurt, selle korjamistöö algataja ning juht, oma juurde Peterburisse viinud, kus mul veel umbes 6500 teisendit tuli läbi vaadata.

Soome Kirjanduse Seltsi ülesandel eesti laulukogudest väljavalitud laulud mõjusid otsekoheselt viisil Julius Krohn'i „Kalevala“ uurimuste peale, mis tema kavatsatud soome kirjanduseloos esimeses osas avaldati (*Suomalaisen kirjallisuuden historia I: Kalevala 1885*). Oma veendumuses tugeva eesti voolu kohta ida-soome laulumeres ta ei eksinud.

Samal aastal, kui õnnetu juhtumus purjetamisel Julius Krohn'i sellest tööst välja kiskus (1888), pani

Hurt, kes eraisikuna erahuvis alatasa korjas, kõikide eesti kihelkondade läbiuurimise käima ning suurendas umbes 1000 kaaslase abil eestlaste rahvaluule varasid sedavõrt, et lauluteisendite arv 10 tuhande pealt umbes 50 tuhandeni tõusis. Kroonlinna õpetaja M. J. Eisen'ile, keda peasjaliselt muinasjutud ning mõistatused huvitasid, on juba 1897 saadetud peale 10000 laulu. Hiljemini pani Tartu Ülikooli Eesti Üliõpilaste Seltsi nimel Dr. O. Kallas põhjaliku eesti viiside korjamise ning täiendava rahvalaulude kogumise toime, mis umbes 13000 teisendit esile tõi, nii et nüüd eesti lauluteisendite arv üle 70000 ulatub ja sellega soome omast umbes 50% võrra suurem on.

Selle töö kõige suurepärasem külg seisab selles, et korjajad ta peaaegu ilma mingisuguse tasuta korda saatsid ning pealegi veel ajal, kus kõik eesti rahvuslised püüded Vene valitsuse poolt kõige valjuma tagakiusamise osaliseks said. Eesti õppekeelega keskkooli jaoks kogutud kapital, mis vaene, kaua aega orjastatud rahvas Hurti juhatusel kahe aastakümne jooksul kokku oli kogunud, et oma noorsoole vähe kõrgemat põllumajanduslist haridust pakkuda, tarvitati vägivaldselt vene õppeasutuse jaoks ära. Isegi Eesti Kirjameeste Selts likvideeriti vägivaldselt. Sellel kõige pimedamal ajal kaheksakümnendate aastate lõpust uue aastasaja esimeste aastateni hoidis rahvalaulude korjamine, mida küll kahtlustati, kuid mida vaevalt võidi ära keelata, rahvuslise teadvuse elusädeme varjatuna alal, kuni see 1905. a. revolutsiooni päevil jälle kõikidel aladel heledalt põlema süttis ja raskete tormide kannatuse järel eesti rahvuse iseseisvale ning iseteadvale olemasolule teed valgustas. Eesti rahvalaulude korjamist jätkab tänapäevgi veel uuesti asutatud Eesti Kirjanduse Selts (1906) riiklikul toetusel ning Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule professorite M. J. Eisen'i ja W. Anderson'i juhatusel.

Juba Eesti Kirjameeste Seltsi asutamisel (1871) oli Hurt kava välja töötanud „kõikide eesti rahvalaulude täielise kogu“ jaoks, mis pealkirja all „*Vana kannel*“ kihelkonna viisi pidi ilmuma. Kuid ta suutis ainult kaks köidet, nimelt Põlva ja Kolga-Jaani laule, välja anda (1875—1886). Kuna Eesti Kirjameeste Seltsi summasid tuli kõige hädatarvilisema rahvalalgustamis-töö jaoks ära tarvitada, pööras ta erakirjastaja poole, kuid sellel ei jätkunud edaspidise väljaandmise jaoks jõudu.

Pärast seda kui Soome Kirjanduse Selts oma ülalnimetatud kavatsusest, ka osa eepilise sisuga eesti laule „Kalevala teisendites“ avaldada, eesti materjali ootamata

kasvu tõttu oli loobunud, mõeldi selle peale, et eesti teisendeid eriti välja anda, ja nimelt soome eeskujul maakonna viisi. Selle töö usaldas E. Kirjam. Selts J. Hurt'i kätte, kes kõige pealt Liivimaa piiril Pihkva kubermangus asuvate kreeka-katoliku usuliste eestlaste, n. n. setukeste laule kolmes tugevas köites tervet eesti rahvaluulet koon-dava „*Monumenta Estoniae antiquae*“ esimese osana välja andis („Setukeste laulud“ 1904—1907). Mitte ainult selle väikese, 16000-hingelise suguharu laulude arv pole suur (umbes 800 teemat ning 2000 teisendit). Ka üksikuid laule võib nende ulatuse poolest, kuna neis kuni 500 värsini esineb, kõige pikemate Karjala lauludega ühte seada.

Hurti surma tõttu parajasti enne viimse köite ilmu-mist ja ka Soome Kirjanduse Seltsi rahapuuduse pärast, mille tõttu Soomegi laulude väljaandmine viibis, kustus selle hiiglatöö jätkamise lootus pikemaks ajaks. Mitmest kavatsusest, laule kihelkonna viisi vastavate eesti kogu-duste toetusel või maakonna viisi Eesti ning Soome Kir-janduse Seltside ühisel jõul välja anda, tuli loobuda. Alles Eesti rahvusliku valitsuse mõjuval toetusel asuti jälle väljaande eeltöödele, milles kõik eesti eepilised laulud, setukeste omad välja arvatud, aset leiaksid.

Eesti lauluteisendid pakuvad uurijale võrdlemata materjali mitte ainult oma hiigla-arvu pärast, vaid ka selle poolest, et nad rahvusliku riigi piiridesse koondatud keele-piirkonna kõiki laulualasid esindavad. Kui veel juurde lisada, et eestlaste laulud suuremalt osalt samal maal tek-kinud, mille tõttu põhjalikud ning edukad uurimised juba eestigi keele piirkonnas võimalduvad, siis võib vaevalt ideaalsemat materjali rahvusliku rahvaluule uurija ning õpetaja jaoks ette kujutada.

Eesti rahvalaulu säilimine peaaegu igas Eesti kihel-konnas kuni meie aastasajani, kuna eepilise ning lüürilise rahvaluule vaikimist Lääne-Soomes juba 17. aastasaja kohta peab tunnistama, on eestlaste ja soomlaste ühise usulise arenemise juures katoliiklastest luterlasteks imeliseks näh-tuseks, mis lähemat selgitust nõuab. Kuna 18. ja 19. aasta-saja pietistlik-usulised liikumised Soomes suuremate piir-kondade peale mõju on avaldanud, on Eestis ainult mõnes üksikus kihelkonnas rahvalaulu vastu sihitud herrnhutismi mõju märgata. Veelgi vähem võis orjapõli võõra valitsuse all rahvalaulu vaikima panna; karistusi laulmise eest tuli ainult juhuliselt ette. Koguni vastupidi — ühine orjatöö niihästi väljal kui ka ketramisel hoidis päritud laule alal.

Üleminek rendikorrale ning taluomandusele vähendas tublisti kokkutulemis-võimalusi. Seesugustena püsisid mõni aeg veel pulmad, kuid nende pidustuste piiramise ning muutmisega said pulmalauludki ülearuseks. Uusi kokkutulemis-võimalusi pakkusid lauluseltsid, mille levimise ja arenemise ulatus juba isikuvabaduse 50-aastase juubeli puhul (1869) selgus, kuid need seltsid kandsid enamasti kunstlaule, „raamatulaule“ ette. Väljastpoolt tulid veel moodsad mängulaulud ning tõrjusid viimaks vanad laulud noorsoo lõbustusteltki eemale.

Kuid eestlasel on tänapäevgi peaaegu täiesti puudunud ühesalmiline lüürika, n. n. schnadahüpfel. See uuem luule on Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis mitmekümnes tuhandes eksemplaris esindatud, ilma et nende kogumisele erilist tähelepanu oleks pühendatud. Ta seisab harilikult koos kahest riimi läbi ühendatud reast: neljajalgsest ning pealiskaudselt vaadates kolmejalgsest troheilisest värsist. Siin täidetakse ainult rõhunõudeid, kuna troheilise jala aset võib vahel kolmesilbiline või isegi neljasilbiline sõna täita.

— u | — u | — u | — u || — u | — u | L | L |
 — u | — u | — u | — u || — u | — u | L | L |

Esimene värsirida algab luulelise loodusekujutusega, teine jätkab tihti labase mõttega, millel enamasti erootiline sisu. Lääne-Soomest tõrjus see riimitud rahvaluule alliteerivad laulud vara välja. Tema pea-iluks on kenad vahelduvad lauluviisid, mis vana rahvalaulu viiside piiratud variatsioonidest kaugelt üle ulatuvad.

Eesti vanade laulude sisulist rikkust ei saa küll ükski enam eitada. Kuid kas võib neid kuju poolest karjalaste lauludega kõrvu seada? Pealiskaudsel vaatlemisel näib värsimõõdu käsitus eesti rahvaluules võrreldes soome omaga kohmakas olevat. Kuid retsiteerimise ja laulmise vahel on suur vahe, mida ka soome rahvalaulude juures, eriti Ingeris, tähele võib panna. Laulumõõdu eeldatud vanemast keelest on aja jooksul tänine eesti kõnekeel palju kaugemale läinud kui vastav soome keel, sünkopeerides lühikest täishäälikut nii sõna keskel kui ka lõpul ning lühendades esimest silpi väljaspool *h* kadumisel tekkinud pikka täishäälikut. Ka tuleb laulumõõdu käsituses lõunapoolsemate Liivimaa ning põhjapoolsemate Eestimaa laulude vahel teatav lahkumine nähtavale, mis lähemat uurimist nõuab. Kui laulmise järele üleskirjutatud Põhja-Eesti laulude tekste vaatame, leiame vähe ja enamasti keeleliselt seletatavaid eksimusi soome laulu mõõduseaduste

vastu. Kõige sagedamini esineb arsises silp lühikese täishäälikuga enne *k, t, p*; kuid vastav täishäälik näib ainult avatud olevat. Need tähed ei tähenda eesti keeles mitte, nagu soome keeles, lühikest, vaid poolpikka umbhäälikut, mille tõttu silpi suletuna ning *positione* pikana tuleb võtta.

Nii võib siis vana eesti laulu algkuju kindlaksmääramisel erinevate teisendite võrdlemise teel nõude üles seada, et nad vastaku niihästi vanemale keelekujule kui ka laulumõõdu seadusele. Teisendites esinevate värsside ja nende muutuvate kujude hindamisel on see kahekordne nõue suurepäraseks mõõdupuuks. Pealtnäha vigane värss võib algkuju esitada, kui ta vanemasse keelde muudetuna vastab mõõduseadusele. Sellevastu tuleb pealtnäha veata värssi hilisemaks interpolatsiooniks pidada, kui temas pärast vanasse keelde muutmist esineb ülearu silpe. Kandle laulu teisendi algusest leiame kaksikrea, kus lauluvärsi kaheksa silpi hästi ära on tähendatud:

Vend tieb /kannelt/ kauge/ella/
Viiu/lid tieb /võeral/ maalla.

Vormid *kauge-ella* ning *maalla* (nüüd *kaugel* ning *maal*) on vanemas keelekujus püsinud. Kuid kui me teistelegi sõnadele vanema kaju anname: *venda, kannelta, viiulida, võeraalla*, siis saavad värssid 2—3 ülearust silpi ning troheuste asemele astuvad daktülid. Et see kaksikvärss hilisem järeleaiame on, ei tõenda mitte ainult tema esinemine ühes ainsas teisendis, vaid et ka moodis paralleelsõna *viitul* vana keelpilli-nimetuse *kannel* kõrvale astub.

Samuti pole ka alliteratsiooni hindamisel tänisel, vaid vanemal keelekujul otsustav tähendus. Värss, nagu *Aledaste aine kannel*, on küll vist pärast juurde lisatud, pärast seda kui sõnaga *aine* 'ainus vend' allitereeruv sõna *haleda* oma umbhääliku ära on kaotanud.

Kuid ei tohi unustada, et sugugi mitte kõik eesti rahvalaulud vanema keelekuju ajajärgul pole tekkinud, vaid nad võivad ka uuemal ajal luuletatud olla. Keelekuju muutumisega võime ühtlasi mõõdugi muutumist tähele panna. Kahesilbiline rida püsib küll, kuid vältenõuded astuvad tagasi ja otsustava tähenduse omandab rõhk, nii et tõusus ehk arsises võib lühike silp pearõhuga seista, aga üldse mitte rõhuta silp. Jalgade ning sõnade järjekindla ühtelangemise tõttu läheb mõõt üksluiseks. Uut vaheldust tekitab püüe teatava riimi abil ridasid ühendada. Needmislaul viimasest, kõige raskemast orja-ajast algab järgmiste ridadega:

Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine.

Eesti laulumaterjalide arvessevõtmine andis ühekülgselt Karjala teooriale viimse hoobi. Rahvalaulu algkodu küsimus piirdub rahvalaulu-möödu tekkimisega.

Rahvalaulude ühist kodu ei ole samuti, nagu ei ole ühist aega, millal nad tekkinud. Iga laulu tuleb omaette käsitada, kõiki tema teiseid arvesse võttes. Et neid viimseid geograafilises järjekorras tuleb küsida, et õiget vastust saada, on Julius Krohn'i leitud, millel oli põhjanev tähendus mitte ainult soome-estlase rahvalaulude uurimisel, vaid ka kaugematel rahvaluule aladel.

VI.

Julius Krohn'i rahvaluule-meetod, ka soome meetodiks kutsutud, põhjeneb kahel asjaolul: laulu mitmekesiste kujunduste olenemisel laulukoha geograafilisest seisukohast ning laulude rändamisel ühest kohast teise. Igal kohal on oma enam-vähem iseloomustav laulmislaid, mis käsikäes vähema või suurema kaugusega vähemal või suuremal määral muutub. Selle asjaolu varal ongi üldse võimalikuks saanud vanemate ülestähenduste jaoks, millel koha-andmed puudusid, tagantjärele isegi küla ning lauliku sugu kindlaks määrata.

Niihästi V. Porkka süstemaatiline teisenditekoogu laulurikkast Ingeri ranna-piirkonnast Narva ning Oraanienbaumi vahel kui ka Hurt'i poolt oma suguvendadele saadetud üleskutsete hiiglasaavutused, mida mul võimalik oli 1889., 1892., 1894. a. jõulu-vaheaegadel läbi vaadata, pakkusid mulle küllalt materjali, et minu isa poolt ingeri lauludes tähelepandud eesti olluseid täpsamalt kindlaks määrata. Eesti mõju Ingeris tuli nii tugevalt ja tunduvalt esile, et iseenesest midagi eesti teooria taolist tekkis. Mitmel puhul võis kestva arenemisaheliku oletamisel laulu Lääne-Eesti kuhu najal Ida-Eesti kuhu ära seletada, selle najal Lääne-Ingeri oma ning siis jällegi Kesk-Ingeri ja edasi Põhja-Ingeri teisendit, millega kõige lõunapoolsem Karjala teisend ühte langes. Soome Ida-Karjala ning Põhja-Karjala, Aunuse ning Arhangeeli Karjala teiseid arvesse võttes võis sagedasti veelgi kaugemat arenemist oletada. Karjala laulu-piirkonnad, mis Páris-Ingeris ja Karjala maakitsusel pikerguse ribana Soome lahe lõunaranna ning Laadoga läänekalda kaudu, siis piiri mööda enne Soome, siis Vene poole laiali lagunevad, moodus-

tavad nagu kord kitsamat, kord laiemat jõe-aset, millest Eestist Soome alale üle viidud laulud läänest ida ja lõunast põhja poole edasi liiguvad. Küll tuli juba ingerigi lauliku juures mõnikord kaunis suurt iseseisvust eeldada eesti lauliku ümberkujundamisel, kuid veel sagedamini põhjapoolsemate karjalaste juures veelgi laiemas ulatuses ning suuremal määral ümberloovat tegevust eeldada.

Sel viisil arvasin mitte vähem kui poole „Kalevala“ eepilistest lauludest Arhangeeli kujuna Soome Karjala ning Ingeri „vahekujude“ kaudu Eesti algkujust tuletada võivat.

Teistest Karjala lauludest, mis enamasti ka Ingeris olemas olid, ei olnud Eestis üldse jälgegi leida. Oletust, et neid siin vanal ajal lauldud, kuid hiljemini ununenud, võis vaevalt üles seada, kui igal pool Eestis püsinud ning läbisõelatud materjali arvesse võtta. Nende laulude hulgas leidis mõnda, mis Lääne-Soomes isesuguste asjaolude tõttu veel püsinud, ja palju teisi, mis oma laadi poolest esimestega lähedalt sugulased on ja sellega samast allikast pärit võivad olla. Lääne-Soome omaks tunnistatud laulude esinemist Päris-Ingeris võis ka geograafiliselt Eestist tulnud laulude levimisest eraldada. Kuna viimsed Lääne-Ingeris rikkalikult ja hästi on esindatud, püsisid esimesed harilikult täielisemalt Kesk-Ingeris ja esinevad kõige läänepoolsemas piirkonnas Narva juures võrdlemisi puudulikul kujul või neid ei esine üldse mitte. Nii siis, kui me Ingeri laulu juures sama levimissuunda Soome lahe lõunaranda mööda Kesk-Ingerist lääne poole leiame, siis võime ex analogia järeldada, et ta Lääne-Soomest on sisse rännanud, kuigi teda ei peaks Lääne-Soome rahvaluule väheste jäänuste seas leiduma.

Põhjapoolsemais laulu-piirkondades sündis Eestist ja Lääne-Soomest pärit olevate laulude levimine ka erineval viisil. Kuna eesti laulud oma rändamist Peterburi juures põhja poole pöördunud suunas jätkasid, võisid Lääne-Soomest välja läinud laulud kiirtena mitmes sihis laiali laguneda, lõuna pool Karjala maakitsuse sihis, keskel põhja pool Laadoga järvest asuvasse Soome Karjalasse ja põhja pool Pohjanmaa kaudu Arhangeeli laulu-piirkonda välja tungides. Seesugusest Lääne-Soome laulude lagunemiski viisist tunnistab nende kolme laulu-piirkonna teisendite näiv rippumatus. Neiski lauludes pole lõunapoolsemate kujude mõju põhjapoolsemate teisendite peale võimatu, kuna igal kohal, kus Lääne-Soome lauluvool Eesti omaga kokku puutus, võis viimane üht osa esimesest enesega kaasa tõmmata.

Rahvalaulu-mööduliste nõiasõnade uurimisel, mida Lääne-Soomes mitu tuhat teistendit esindub, Eestis selle vastu aga vähesel arvul ning peaaesjalikult kirde-maakondades leidub, tehti kindlaks, et soome laule Ingeri kaudu eestlastegi juurde võis rännata. Sama rändamist Soome lahe ümber Soome-Ingeri-Eesti tee kaudu võis mõne Lääne-Soomes püsinud ahellaulugi kohta tõendada.

Kuna esialgu eesti mõju soome rahvaluule kohta liiga kõrgelt hinnati, jõuti pärastpoole äratundmisele, et eesti laulude vanade ümberkujundustena võetud ingeri laule, mille kohta tuli oletada, et neid Ida-Soomes ja Taga-Karjalas veelgi vabamalt on muudetud, palju kergemini seletada võib kahest sarnase sisuga laulust moodustatud segakujuna, kusjuures teine teda moodustavaist lauludest Eestist, teine Lääne-Soomest pärit võis olla. Ingeri laulude näivat edasiarenemist põhjapoolseis piirkonnis seletati samuti lihtsamalt ning loomulikumalt oletusega, et teisest, Lääne-Soome poolt kiiretaoliselt laialilagunenud laulust täielisemad kujud põhjapoolsemais segamata või vähemini segatud teisendites säilisid.

See leidus viis veel üldisemale äratundmisele, et sama rahvalaulu sisu teisendused mehaaniliste mõtteseaduste piiridest harva üle astuvad ja et erandina esinev, uuesti loomisele lähenev ümberkujundamine kõigi juures ainult üks kord sünnib. Katkestamata ahelana üksteisele järgnevate iseseisvate juurdeluuletuste teooria alalhoidmiseks pole tarvidust ega õigustki. Selle arenemisteooriaga juba Julius Krohn'i ühendatud oletust Karjala laulikute haruldase ümberloova fantaasia kohta tuleb piirata lauliku kalduvusega, mitu laulu ühendada ning peaaesjaliselt teistest lauludest võetud üksikasjadega kaunistada. Karjalaste peateene seisab igatahes selles, et nad oma mälu abil võrdlemata väärtuslikke eepilisi laule meie ajani on säilitanud.

Vastandiks hüpoteesile, nagu oleksid rahvalaulud Taga-Karjalas loodud või uuesti loodud, tuleb meil nüüd küsida, kas ülikalt säilinud eesti laulude ning varema aja jaoks samuti elujõuliseks tunnistanud Lääne-Soome rahvaluule kõrval oligi üldse erilist Karjala luulet olemas. Arhangeeli laulude hulgas on tõesti raske uut algupärasemat leida. Ingerist selle vastu, kus mõned venegi laulud Soome alale üle on kantud, leiame mõnda eepilist laulu hilisemast ajast ning mitmeid tundmata vanadusega lüürilisi laule, mis võivad samal kohal tekkinud olla, kus neid tänapäev lauldakse. Suurema osa nõialauludest on vist

savolased, karjalaste kõige lõunapoolsem suguharu, nende Häme sugu naabrite lähematest lausumissõnadest ning proosalistest legendidest välja arendanud. Kuid see kõik ei anna veel tunnistust algupärasest rahvaluulest karjalaste juures.

VII.

Mitte ainult päriskarjalaste laulu olemasolu, vaid ka vanemust tahtis veel D. Comparetti kaitsta, ehk ta küll Julius Krohn'i tõendatud läänepoolsete laulude rändamist ida poole, looduse- ning kultuuriloolisi tõendusi ja rahvalaulikute perede sisserändamist Soomest Arhangeeli laulu-piirkonda tunnustab. Need asjaolud ei tõendavat sugugi veel mitte, et seal maal kohalikud laulikud puuduvat või kunagi on puudunud ja et teatavate laulude sissevoolu väljastpoolt ennemini nende kojutulekuks ei tohtivat nimetada; laulude liikumine ida poole ei eitavat veel vanemat liikumist vastupidises sihis. Comparetti arendab Ahlquisti mõtet edasi, mille järele kõige vanemaks rahvaluuleks olevat šamaanide nõiasõnadest Skandinaavia mõjul karjalaste juures arenenud nõialuule.

Küll arvab ta alliteratsiooni juba algupärasel värsimõõduta nõialaulul olnud olevat. Kuid võõras mõju ei piirduvat mitte ainult värsimõõdu kujundamisega. Skandinaavlastel, kes võimise olenemist teadmisesest uskusid, olevat äratuse annud jutustavate nõialaulude, n. n. sünnilaulude kujundamiseks. Neist olevat jällegi päris eepiline luule välja arenenud, mis alles vikingite-ajajärgu lõpul esineda.

Sellega oleme jõudnud soome ja eesti laulude vanaduse küsimuse juurde, ja nimelt, niihästi eri-laululiikide võrdleva vanaduse kui ka üksikute laulude asjaoluliselt kindlaks määrava vanaduse juurde.

Oletusest, et rahvalaulud varemini Valgelt merelt Läänemerele rännanud, millest ometigi ühtki jälge pole leitud, on raske aru saada, kui see liikumine alles pärast vikingite-aega (800—1000) on sündinud, nii siis parajasti ristiusu tuleku eel Lääne-Soomesse, kus katoliku legendilaulud vastuvaidlemata rahvaluule olemasolust tõendavad.

Ka oletatud Skandinaavia mõju Valgel merel räägib, nagu öeldud, kõigele vastu, mis keeleuurimine senini selgeks on teinud.

Selleks, et karjalaste nõudeid kuidagi veel kaitsta, tuleks rahvaluule tekkimine palju varemisse ajajärku nihutada. Seda ongi katsutud Ühis-Soome ning isegi Soome-Mordva ajajärkudesse paigutada.

Juba H. Paasosel läks korda mordvalaste juures salmita korduvat kaheksasilbilist värssi leida, kuid edaspidisel järeleuurimisel jõudis ta äratundmisele, et see, nagu kõik teisedki mordvalaste värsimõõdud, 17. aastajal venelastelt on laenatud.

Kahtlusi Ühis-Soome rahvalaulu hüpoteesi vastu tekitas edasi küsimus, kas Äänisjärvest lõuna pool asuv vepsa suguharu kunagi on laulumõõtu tunnud. Nad on küll mõnda Soome Ida-Karjalast välja rännanud lauludest Aunuse ligidalt üle võtnud, kuid kujul, milles soome värsimõõdu seadused täiesti ära on segatud. Juba varemini oli kindlaks tehtud, et Arhangeli karjalastest idapoolsemad rahvalaulu sugugi ei tunne. Seda puuduse seletust ainult vene naabrite mõjust leida on seda vähem lubatav, kuna Arhangeli põhjapoolsemaski osas, Lapi keelepiiril, värsimõõduline laul puudub.

Selle asemel leiti siin primitiivsem laululaad, milles küll nii alliteratsioon kui ka parallelism tarvitusel on, kuid korrapärane värsimõõt puudub. Ta kannab sama nimetust *joiku*, nagu lapigi *juigos*, kuid erineb sellest niihästi kuju kui ka sisu poolest, peaaegselt erootilist iseloomu olles. *Joiku*-laulu jälgi on enam lõuna poolgi Soome Ida-Karjalas leitud. Sarnast traditsioonilistes kõnekäändudes improviseerivat laululaadi esindavad kõigi kreeka-katoliku karjalaste juures säilinud leinalaulud. Kuna alliteratsioon ja parallelism mõne teisegi soome-ugri rahva juures esineb, näib tõenäoline olevat, et niihästi *joiku* kui ka *itku* rahvaluule eelkäivat ühis-soome luuleala esindavad.

Laulumõõdu tekkimise küsimusele andis *Niemi* uue suuna, tähelepanu juhtides võimaluse peale, laulumõõtu läti laulust tuletada. Läti laulu moodustavad harilikult neli troheilist värsirida, millest igaüks kahest kaksikjalast koos seisab:

∠ ∪ — ∪ | ∠ ∪ — ∪

Kuna kaksikjala teist jalga ainus sõnasilp võib moodustada, tekivad järgmised värsirea kujundusevõimalused:

∠ ∪ L | ∠ ∪ — ∪

∠ ∪ — ∪ | ∠ ∪ L

∠ ∪ L | ∠ ∪ L

Läti hääldamisel langeb rõhk, nagu ka eesti ja soome keeles, alati esimesele sõnasilbile. Kuid laulus ei võeta sõnarõhku mitte arvesse ja silbi väldetki ainult niipalju,

et viimne silp neljasilbilises kaksikjalas ei tohi pikk ega kolmesilbilises lühike olla.

Ka eesti ja soome lauluvärss võib kaheks kaksikjalaks jaguneda, kui ta koos seisab sõnadest, milles esineb paarisarv silpe. Selge värsipoolitamine tuleb vahel nähtavale, kui värss koostub kahest paralleelsest lausest või lauseosast, millest kummaski erialliteratsioon võib esineda: *Mielly, metsä! Kostu, korpi!*, *Ole lahke, mets! Ole helde, laas!*

Kuid võimalus, et eesti ja soome värss läti omast välja on arenenud, eeldab tähtsate muudatuste oletamist. Mõlemad kaksikjalad on neljalaks ühendatud, milles tsesuur sõnade jaotamist kaheks võrdseks osaks tingimata ei nõua, vaid ka värsi jaotamist ebavõrdseiks osadeks lubab (3+5, 5+3, 2+6 silpi). Eesti ja soome keele pikemad sõnad pakuvad selle ümberkujunduse jaoks küllalt rahuldavat seletust.

Mõlema kaksikjala ühinemises võivad eesti ja soome värsis esinevad rõhu ning välte valjumad nõudedki põhjeneda. Lühike rõhutatud silp võib hästi esimese värsijala arsis esista, hädakorral ka teise jala arsis, kuid mitte enam kolmanda omas, neljandast rääkimata. Edasi oleks eesti ja soome värss vabanenud piirdumast ka nelja-realiste salmidega.

Nagu lätlaste, nõnda ka eestlaste ja soomlaste juures kantakse iga värss esilaulja poolt ette ning korratakse mitme muu osavõtja poolt. Vanema mõõduta luule eeskujul oleks eesti ja soome paralleelvärsis veelgi kordumine võinud kujuneda. Puudulikust konsonantismist eesti ja soome keeles, kus sõna alguses helilisi sulghäälikuid ega kaksik-umbhäälikuid ei tunta, võib alliteratsiooni tarvitamist kergesti seletada.

Värsimõõdu uurimisel tuleks ka lauluviisi rütmi arvesse võtta. Vahelduvaist rütmilistest tüüpidest tuleb eriti kahte tähele panna. Esimene, nähtavasti peatüüp, seisab koos neljast ühesugusest kaheksandiktaktist, teine on viietaktiliseks veninud, kuna neljajalgse värsi kaks viimast silpi kumbki omaette veerandtakti täidavad.

Esimest tüüpi leidis A. Launis kõikides Eesti-Soome piirkondades, Lääne-Soome välja arvatud. Ühelgi lähemaist naaberrahvaist pole viisisid, mis nendega täiesti sugulased oleksid. Enam lõuna pool, edelaslaavlaste juures, leiduvad nad jällegi. Meloodika, rütmika ning vaheldus soolo ning koori vahel on just samasugused. Ka mordvalaste juures on mõni sarnane viis üles tähendatud. Nii võiks, arvab Launis, soome suguharude ning edelaslaavlaste vastastikust mõju oletada, ja nimelt juba ühis-

soome ajal. Kuid ta tunnistas, et tekkimisaja ning võimaliku laenu küsimuste peale ei saa otsustavat ega vähegi rahuldavat vastust leida, kuni naaberrahvaste vastavate viisitüüpide arenemist ning levimist pole uuritud. Ka tähendab ta mõne leedu ning läti viisi peale, mida võiks soome esimese tüübi omade sugulasteks pidada.

Trohelise nelijala kohta tähendab Niemi, et ta, muusikalises mõttes kõige loomulikum olles, suurema osa Euroopa rahvaste juures esineb. Ühtlase rütmiga takt on muidugi igal pool kõige vanem. Ilmari Krohn tähendas ühtlase taktiga viiside peale färölaste ja prantslaste juures. Et rahvalaulu viisi kõige lihtsam tüüp just edelaslaavlastelt ning isegi otsekohe nendelt oleks laenatud, näib olevat vaevalt tõenäoline oletus, mille peal võiks põhjeneda hüpotees, et see tüüp juba ühis-soome ajal on tekkinud.

Viimne, Eestis harva, kuid Lääne-Soomes üldiselt esinev tüüp on Launise arvates vahest Skandinaavia mõju all arenenud.

Lääne-Soomest lagunes ta mitmes sihis laiali Arhangeeli ja Soome Karjalasse ning Ingerisse. Rikkalikult on ta Põhja-Ingeris esindatud, vähemal määral juba Kesk-Ingeris ning kõige nõrgemini Lääne-Ingeris, nii siis samal viisil kui Lääne-Soomest Karjala maakitsuse kaudu sisserännanud lauluteemadki.

Näib vähemalt võimalik olevat hüpotees üles seada, et eesti ja soome laul on tekkinud alliteratsiooni ja parallelismiga varustatud, kuid mõõduta ühis-soome luule ning mõõdulise läti luule ühendusest ja rõhu ning välte mõttes edasi arenenud. See protsess peaks Läänemere maades sündinud olema enne eestlaste ja oma praegustele asupaikadele rännanud läänesoomlaste läbikäimise katkemist. Karjalaste juurde võis rahvalaul, nagu seda näitavad mitte ainult kahesugused lauluteemad, vaid ka nimetatud kaks rütmi, kahel teel jõuda, nimelt Ingeri ning Lääne-Soome kaudu.

Nii siis tuleb meil värsimõõdu väljaarenemise absoluutselt viimseks tähtjaks pagana-aja lõppu 12. aastasajal pidada. Julgesti võime veel mõni aastasada tagasi minna kuni vikingiteaja alguseni, mil Lääne-Soome väljarändamise protsess oma pea-osas juba oli lõppenud. Palju raskem on muidugi kõige varemalt piiri-tähtaega kindlaks määrata. Selles mõttes võiks ju analoogiline olukord, kuidas germaanlaste juures allitereerivast sidumata luulest mõõduline on tekkinud, meile toetuspunkti pakkuda, kui ainult selle arenemise paigutamine rahvaste rändamise ja vikingite sõitude vahelisesse ajajärku õige peaks olema.

VIII.

Arutustega selle üle, kui vana võiks rahvalaulu värsimõõt olla, ei lahendu veel tõeliselt olemasolevate laulude tekkimise aja küsimus. Ainult üksik-uurimused nende sisu põhjal võivad siin otsustada.

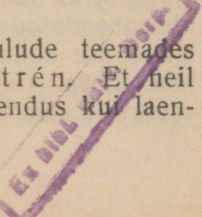
Keeleuurimise eeskujul otsiti niihästi sugulaste kui ka naaberrahvaste juurest vastavaid teemasid lauludes ja juttudes.

Juba Castrén arvas Ürg-Altai algpäranduse hüpoteesi üles seada võivat. Julius Krohn katsus seda ära kasutada loomislaulu osa jaoks, millele Venemaal ja Siberis niihästi soome-ugri kui ka türgi suguharude loomisllood näivad vastavat. Kuid A. N. Vesselovski uurimus sellesama, ka venelaste juures tuntud loo kohta näitas, et see arvamine on ekslik. Selgus, et see lugu on bulgaarlaste seas 10. aastasajal tekkinud bogomiilide lahkusu legend; selle lahkusu kirjanduslised traditsioonid püsisid Põhja-Venemaale ja Siberisse saadetud vanausuliste venelaste juures ning jõudsid suusõnalise edasiandmise teel ka nende maakondade pärismaalaste juurde.

Ühissoome ajale eelkäivasse soome-mordva ajajärku aetas Julius Krohn eesti-soome laulu humalate ja vilja liitumisest inimeste joovastamise otstarbel; vastava mordva laulu oli Ahlquist leidnud. Kuid et ka leedulastel ja lätlastel vastavad laulud esinesid ja et idasoomlased oma õlle ilma humalateta pruulivad, oletas Julius Krohn soomlaste ja mordvalaste ühist laenu.

Kuid sellele oletusele on mitmesuguseid vastuväiteid tehtud. Paasonen leidis, et humalate ja õlle nimetused ei ole mordvalastel ja soomlastel mitte ühised, vaid on ühelt poolt türklastelt ja venelastelt ning teiselt poolt germaanlastelt ja leedulastelt hiljemini laenatud sõnad. F. Tetzner kahtleb, kas Gallia kloostrites 8. või 9. aastasajal esinev humalate tarvitamine õlle pruulimisel mitte alles hiljemini leedulastele tuttavaks ei saanud. Mina tähendasin võimaluse peale, et laul leedulastelt venelaste kaudu mordvalaste juurde ning lätlaste kaudu jällegi eestlaste ja soomlaste juurde on rännanud. Lõpuks olen kahtlema hakanud, kui suurel määral geneetiline vahekord leedu, mordva ja eesti-soome laulu vahel tõesti olemas.

Laenude võimaluse peale soome laulude teemades tähendasid juba Jacob Grimm ja Castrén. Et neil laenudel laulude kronoloogias sarnane tähendus kui laen-

sõnadelgi keeleuurimisel, seda rõhutas Julius Krohn. Selles mõttes ei otsinud ta mitte ainult naaberrahvaste, vaid ka kaugemate rahvaste suusõnalise kirjanduse läbi. Ta tunnistab avalikult, et mitu tema ettetoodud sarnasust juhuslikud võivad olla, „kuid ma arvasin kasuliku olevat kõik tähelepandud üksikjooned, mida vahest võiks võrrelda, kokku koguda. Võiks kergesti juhtuda, et mõnedki asjalolud, mida ma ei tunne või mitte küllalt tähele ei ole pannud, ühe või teise sarnasuse uuele läbivaatamisele võivad viia.“

Ka Julius Krohn'i tõenäolisteks peetud sarnasusi on edasisammuv uurimine tublisti kärpinud. Üld-põhimõttena seatakse nüüd nõue üles, et vähemalt kaks joont ühte langeksid, kui tahetakse tõelist ühendust tõendada. Edasi tuleb tähele panna, et ühtivad jooned kummagi võrreldud traditsiooni sisuolusse kuuluksid.

Kui mõnel soome laulul ühiseid jooni on kahe erisulise võõrakeelse lauluga, tuleb nii ühel kui ka teisel võrdlusel ikkagi praegu esitatud nõuet vähemalt kahe konstitutiivse joone ühtivuse kohta silmas pidada. Veel suuremat ettevaatust on tarvis, kui võõra laulu erijooned mitmes soome laulus näivad esinevat. Kõige suurem raskus on muidugi ühendusest välja kistud üksikjoonte võrdlemisel. Sääraste joonte üleslugemisel ei tohi teise joone loogilise eeldusena või järeldusena esinevat joont kaasa arvata. Kahe kõige kindlamaiks kombinatsioonideks on ühendamise ja lahutamise kombinatsioonid.

Peale võrdlevate joonte arvu on tähtis ka sarnasuse laad. Erilisema joone samasusel on muidugi suurem tõestusevõim kui üldisemal sarnasusel.

Kuid ka kõige valjumal sõelumisel püsib soome rahvaluules ikkagi hulk laenusid, milles ei saa kahelda. Päris kindlasti võib laenu siis oletada, kui võõrakeelse luule võrreldavaid näitusi võiks sama õigusega käesoleva teema teisenditeks pidada, nagu oma keele ülestähendusigi. Seesuguses vahekorras seisavad mitu Lääne-Soome eepilist laulu Skandinaavia rüütliballaadide ja legend-lauludega. Kuid püüdmisel laulude kõrgema vanaduse jaoks tunnistusi leida aitavad need sama vähe, nagu mõned Vene böliinadega ühtivad Ida-Soomegi laulud. See maksab ka Lääne-Soome nõialaulude ning uuemal ajal ülestähendatud Skandinaavia nõiavormelite sageda ühtelangemise kohta; oletus, et osa viimastest juba enne Kristust niihästi olemas olnud kui ka üle võetud, vajab veel vastuvaidlemata tõestatud näitust, enne kui ta suudaks

kronoloogiliseks toetuseks olla. Teine lugu pole ka soome ja rootsi lastelaulude võrdlemisega; viimaste juures ühisgermaani algupära oletades, sellepärast, et nad juba 5. aastasajal ühes anglosaksidega Põhja-Saksamaalt Britanniasse on pidanud sisse rändama, jäetakse pärastise suusõnalise levimise võimalus kahe silma vahele.

Isegi „Kalevala“ ja „Edda“ ühised ollused ei vastanud lootustele kronoloogilises mõttes. Küll on kõige valjumalgi arvustusel mõne üksiku teema ühtelangemine püsinud, nagu näituseks laulus Lemminkäise surmast ning müüdis Balderi surmast. Kuid sellel, nagu teistelgi juhtumustel, ei saa ühtelangemist mitte seletada islandi müüdi otsekohese mõju abil soome laulu peale; kumbki on nähtavasti samast allikast pärit, mille kohta pole selgunud, et ta pagana-ajast pärit oleks. Laulus Lemminkäise surmast pole mitte müüt Balderi surmast järele aimatud, vaid keskaja legend Kristuse surmast, mis ka Balderi müüdile eeskujuks olnud. Seda paganastatud islandi redaktsiooni tundsid rootslased vaevalt. Kuid nad andsid legendi katoliku kujus soomlastele edasi, nagu teisest laulust ülevõetud Lemminkäise paralleelsõnagi „(Jumalale) kõlvuline poeg“ ja tema ema juhuliselt esinev nimi „Maria“ tunnistavad. Balderi müüt on Islandis täieliselt ainult proosa kujul püsinud. Vastavat legendi on vist rootslasedki proosa kujul jutustanud, kuna alles soomlased temale luulekuju andsid.

Sarnasel viisil on ka teised niihästi Rootsi kui ka Vene kaudu sisserännanud legendid ning muinasjutud soomlaste eepilises ning maagilises rahvalaulus vastuvõtmist leidnud. Proosajuttude sisserändamine kestis kuni hilja ajani. Tunnistusi kõrgema vanaduse kohta võib nendest laenudest vaevalt leida.

Peale germaani ja slaavi mõju tuleb veel balti oma tähele panna. Kuna balti mõju soome keele kohta nii suur on, uuriti loomulikult ka seda, kas soome rahvaluules ka balti laenud võimalikud on.

Julius Krohni ettevõtet, ühelt poolt soome ning teiselt poolt leedu ja läti laulude vahel ühtelangemisi leida, jätkas Niemi, kes niihästi trükitud ja käsikirjalised kogud algkeeles läbi on vaadanud kui ka ise suure hulga leedu laule korjanud ja välja annud. Kuna tema uurimiste saavutustest alles esialgseid teateid olemas on, tuleb üksikasjalisemat tõestamist ära oodata.

See uurimisala on väga raske. Kõige pealt ei ole meil peaaegu midagi leedu rahvaluule erikihtidest ning

nende vanadusest teada. J. Lautenbach'i katset, leedulaste ja lätlaste ühist pärandust kindlaks teha, lähemalt läbi vaadates konstateeris Niemi enamasti laenu balti suguharu mõlema rahva vahel.

Teiseks on leedu ja veel enam läti laenud nii lühikesed, et nad vähem jooni võrdlemiseks pakuvad, kui vahel tõelise ühenduse kindlustamiseks soovitav oleks. Kolmandaks võisid nad igal ajal Lätist Eestisse rännata, kuna mõlema keele-piirkonna vahel looduslist piiri ei ole. Et balti laenusid kronoloogiliselt korraldada, jaotab Niemi neid nende esinemise järele leedulaste, lätlaste, eestlaste ja soomlaste juures. Lätlaste ja eestlaste juurest leitud leedu teemad ehk jooned, mis, ükskõik millal, hiljemini soomlaste juurde võisid jõuda, võivad kõige vähemal määral midagi tõestada laenude vanaduse kohta. Selle järele tuleksid need, mis lätlaste juures puuduvad, kuid enne ununemist eestlastele edasi anti ja viimaste kaudu soomlasteni jõudsid. Kuid kõige paremaks tõestuseks on need, mis niihästi lätlastele kui ka eestlastele tundmatud, ainult leedulaste ning soomlaste juures Ingeris või Soome-Karjalas esinevad. Vahel olevates piirkondades püsinud laulumaterjali puudulikkust arvesse võttes tuleks siin ühissoome ajajärgule läheneva leedu mõju võimalust tähele panna. Kuid selle võimaluse tähtsus on puht-teoreetiline, kuni teda küllalt kindlad näited ei põhjenda. Kõige pealt on tarvis nii rohkearvuliselt ja mitmekesiselt säilinud soome ning eesti laulukujusid üksikult ning üksikasjaliselt läbi uurida.

Sama lauluteema soome ja eesti teisendite vastastikune vahekord moodustab vaheastme sama keele teisendite vahekorra ning kahe võõra keele teisendite vastastikuse vahekorra vahel. Niihästi soomlastel kui ka eestlastel on hulk rahvalaule, mis ainult ühel rahval esinevad ning vist ainult ühe rahva päralt on. Kuid suur on ka sisu ning harilikult ka kuju poolest ühtivate laulude hulk. Et soome ning eesti laulude vahel elav vahetus käimas on olnud, selles ei või kaheldagi. On ainult tarvis selle vaimlise läbikäimise teed, suund ning aeg kindlaks määrata.

Et eesti laulusid veel kõige uuemal ajal üle Narva jõe Ingerisse on rännanud, seda tõestab kõige selgemini Lavasaarel Lääne-Ingeri ranna läheduses ülestähendatud laul, mille algupäraks on eesti laul taevatähtede kosimisest. Selles laulus ei leidu mitte ainult üksikuid eesti

kujus ning tähenduses püsinud sõnu, nagu näiteks *opunen* (soome *hevonen*), *hobune*, *soittamaan* = *sõitamaie*, *sõitma*' (soome tähendus *mängima*'), või sõnu, mille asemele sarnase kõlaga, kuid erineva tähendusega soome sõnad on astunud, nagu näiteks *poikinensa* *oma poegade*ga' < *poisikene*', *lassa* *lapsena*' < *las* *lase*', *sängyn* *sängi*' < *särgi*, *vilu* *külm*' < *Viru*. Terved lausedki on arusaamatuseni ja täielise mõttetuseni ära moonutatud. Eesti üleskutsele tantsimiseks, kuni üles kerkib *märja maasta*, *veerik varvaste vahelta*, *kinga kanna kierämistä*, vastab soome keeles järgmine kuju: *marka* (*markka* asemel) *maasla*, *verikorvat ei vaella*, *verised kõrvad ei rända*', *kimmi kamma kieremästä* (arusaamatu). Edasi kirjeldatakse eesti laulus, kuidas uinuv neitsi: *Hebemesta heitas kieltä*, *kõneles kivi-kojasta*; neid ridu aimati soome keeles kõlaliselt järele, ilma mõtet tähele panemata: *hedelmästä heitä kiellä*, viljast neid keela', *kojota* (?) *kivi kovasta*, *köväst*'.

Sarnaseid mõtteta ülekandeid soome keelest leiame meie Kirde-Eesti nõialauludes. Soome *maitto* *piim*' võeti üle *maidu* näol. Ingeris *Tyrnän koski* kujuks äramoonutatud *Tyrjän koski*, *Türja kosk*' (=Tibeeria tormiline meri) on edasi antud sõnadega *türnakaske*. Soome reale: *suonia sovittamahan* *soonija* *sobitama*[ie]' vastab eesti käsi-kirjas: *Sohvia ei soovita Maie*. Selles mõttetuses pole süüdi mitte ainult laulik, vaid ka ülestähendaja.

Kuid harilikult tõlgiti eesti laulud Ingeri piiril arusaamise ja keeletundega. Ingeri kõige läänepoolsemas osas võib tõlkest veel mõnda eesti sõna või kõnekäändu leida, mis seal eesti naabruse mõjul kõnekeeleski võisid esineda. Kuid edasirändamisel ida poole Soome piirkonda segati need algkeele jäljed pea ära. Nii leidub juba Narvusi piirkonnas nimetatud taevatähtede kosimise kohta hästi tõlgitud teisendeid, milles ainult harva mõni keelevorm eesti algupärast tunnistab, nagu *polettaa* *põletab*' (soome *polttaa*). Sealjuures aitab kositud neitsi *Salme* (esialgselt kohanimeks „Väin“) nime moonutamine: *solmu*¹⁾ *sõlm*' või *sormi* *sõrm*' laenu selgeks teha.

Kuid peajasjaliselt peame endid sisuliste andmete peale toetama. Lauluga päikese, kuu ning tähe kosjasõidust ühines Eestis tihti teine laul kolmest kosilasest *Tarvastust*, *Viljandist* ja omast külast. Ingeris võeti just see ühendus üle ja nimelt nõnda, et neitsit

1) Virus juba esineb *Salme* asemel *Sõlme*.

1) kuule, 2) päikesele, 3) *Virosse* ‚Eestisse‘ ja 4) oma maile kositakse.

Sarnaselt on ka vähemal määral esindatud soome laenudest nende rändamisel lääne poole Eestis võõrad keelelised ollused kõrvaldatud. Et nad Ingerist on välja läinud, tunnistab alles Ingeris juurde tulnud ridade sisu. Nii omandas Lääne-Soomest pärit olev lausumine nikastuse vastu Ida-Soomes lisanduse ühest legendist, nimelt kirjelduse sellest, kuidas ratsahobune ehmuib metskana üleslendamisest. Ingeris moodustati veel paralleelvärss, milles metskanale teder vastab; see värss rändas ka üle Eesti piiri.

Ei ole alati kerge otsustada, kust laen pärit on, kas Soomest või Eestist. Mina eksisin, katsudes soome laulu *Marketta* ja *Hannus Saaren Saksalaise* kohta eesti mõju tõendada. Kuna mõnes eesti teisendis reale ‚(H)annus Saare saksa poega‘ vastab paralleelvärssides: ‚(H)iiu-maa isanda poega, Kuuramaa kuninga poega‘ või ‚Kuresaare härra poega‘, arvasin sõna Saare kohanimest Saaremaa tuletada võivat. Niihästi see kohanimi kui ka sõna saksa isanda tähenduses näis eesti algupära peale tähendavat. Kuid *Saari* esineb ka Lääne-Soome lauludes tihti kohanimena ja *saksalaisal* võib soome keeles saksa kaupmehe tähendus olla, nagu sõnal *Kesti* ‚külaline (Hansa ajast)‘ teises laulus soome neitsi eksitajana esineb. Soome laulu eesõigust ei tõenda mitte ainult neitsi omadussõna *koria* = kõrk, mis eesti laulus kas selles soome kujus ilma hammashäälikutähta või jällegi *kõreta, kureta, kareta* (*Mareta* järele) kujudeks moonutatult esineb, vaid kõige tõenäolisema tõenduse selleks andis soome laulus järgmine lapselidja nimetus: *Elina hyvä emäntä*, Eestis mitte tarvitav, Skandinaaviast pärit olev nimi on mõnes eesti teisendis eksiteele viidud neitsi kohta tarvitatud ning hääleliselt teiste nimede järele muudetud: Oh *Eli, Elivand* või *Elias* (!) emanda tütar.

Legendlaul orjast ja isandast taevast on Eestis kahes kujus säilinud, millest üks, kirde pool esinedes, teisest, edela pool esinevast, võrsunud ja Ingeri kaudu Soome piirkonda sisse rännanud näis olevat. Kuid keeleliselt ja mõõduliselt võib seda teisendit seletada ülekantud soome lauluna.

Lääne-Soome latiiv-vormi *orjan* asemel reas: *Lupa orjan annettihin* ‚luba orjale anti‘ esineb Ingeris mitu korda allatiiv orjalle või orjal, mis oma täielisel kujul kaheksasilbilisse mõõtu ei sünni. Lühendatud kuju esineb

ka vastavas eesti värsis: Aega orjal annetie ning tunnistab laulu hilisemast laenust.

Skandinaavia ballaadist, mille aineks on lunastatav neitsi, esineb kaks iseseisvat laenu eesti rahvalaulus ja mõõdu poolest uuemas soome laulus. Selle teemaga lähedas suguluses on müüdud neitsi aine, mille eesti kui ka soome teisend on vana rahvalaulu mõõdulised. Soome teisendit ei või, nagu ma varemalt oletasin, eesti teisendist tuletada, küll aga mõlemaid kaduma läinud algupärast Skandinaavia keskajalise rahvaluule alalt.

Samasugune võib lugu olla ka nähtavalt keskajalise lauluga vett-toovast neitsist, mis ei või Eestist Ingerisse ega vastupidi Ingerist Eestisse sisse rännanud olla. Nimelt käib eesti teisend kõige kaugemal eemal oleva Arhangeeli omaga ühte; vahepeal seisvad Ingeri ja Soome Karjala omad kalduvad liiga kõrvale ja on liiga puudulikud seks, et neid võiks vahelülideks pidada. Kuna Arhangeeli teisend rippumatult lõunapoolse Karjala omadest Lääne-Soomest Põhjamaa kaudu rännanud peab olema ja eesti teisend peasjaliselt Põhja-Eestis laiali on lagunenud, siis võiks veel A. Aarne oletatud võimalust arvesse võtta, et Lääne-Soome laul mitte ainult Soome lahe ranna kaudu, vaid ka otse üle mere Eestisse võis jõuda.

Ida pool Tallinnat on ranna-piirkond olemas, mille keel Soome asundusest tunnistab ja milles ka mõned Soomest pärit olevad laulud üles on tähendatud, mis muidu Eestis ei esine.

Kuid sama või sarnase teema kahesugustest teisenditest on veel niisuguseid olemas, mida ei saa kaduma läinud algupäradest Skandinaavia legend- või ballaadluule alalt tuletada ega nende esinemise põhjust hilisema aja asundustest või läbikäimisest otsida. Kuldnaise sepitsemisest tunneme üht Lääne-Eestist ja üht Lääne-Soomest välja läinud teisendit, mis Ingeris kokku puutudes ühte sulasid. Kummaski säilinud vanad kangelaste nimed tähendavad võimaluse peale, et see aine kummagi rahva iseseisvuse ajal on luuletatud. Kuna läänesoomlased Eestist on sisse rännanud, võib see aine aastasadasid kestnud asumisajal ja veelgi pärast seda Eestist Lääne-Soomesse üle tulnud olla, kuna isekohast tulnud võõrad valdajad sugulussidemeid veel ei suutnud katkestada; ka vastupidises suunas võis vahetus sündida.

Niihästi omapärane, teiste rahvaste juurest mitte leitud teema kui ka eesti ja soome teisendite kuju lahkuminek üksikasjades tähendab võimaluse peale, et ühine traditsioon

võis niihästi omas kodus kui ka asunduses luulekuju omandada.

Ei ole ka mitte võimatu, et kord leitakse sellest ajast pärit olevaid värse, mis eestlastele ja soomlastele ühisteks tunnistatakse.

IX.

Peale ühise teema, mis võivad vanemast traditsioonist tunnistust anda, on eesti ja soome rahvalauludes, ja mitte ainult eepilistes, vaid ka pulmalauludes, ühiseid traditsioonilisi nimesid. Nendest paistab Kalev kõige enam välja.

Oma mütoloogias avaldas Castrén arvamise, et Kaleva polnud isikunimi, vaid omadussõna 'kangelase' tähenduses. Tema oletatud sugulus türgikeelse kangelasnimetusega *alep* ei suuda seda arvamist etümoloogiliselt küll mitte põhjendada.

Kauemat aega püsinud seletuse sellele sõnale andis A. Schiefner, kes tähelepanu asjaolu peale juhtis, et see sõna ühenduses on vene kangelase nimega *Kolyvan*, ja niihästi Islandi nimetust Novgorodi riigi jaoks, *Kylfingaland*, kui ka Novgorodi eesõigustatud, varjäägidega ühe astme peale seatud seisuse päralt oleva õiguse nimetust, *Kolbjagi*, arvesse võttis. Selle arvamisega ühines hiljemini Julius Krohn oma „Kalevala“ teoses.

Vahepeal oli Ahlquist nimetuse Kalev, keda ta eesti ahellaulus raua andjana esinemas oli leidnud, leedu sõnast *kálvis* 'sepp' tuletanud. Seda etümoloogiat põhjendas Setälä üksikasjaliselt. Oma laialise keelilise ning ajalise uurimise saaduse võtab ta järgmiselt kokku: „Kui Kaleva, Kalev on balti laensõna, siis peab laen ühissooe ajal sündinud olema. Sõna tähendus oli sel ajal muidugi ainult 'sepp'. *Kalevanpoika*, Kalevi poja (patronüümikon) tähendus 'hiidlane' võib sel korral ainult muinasjutu mõjul (vägevast poisist) tekkinud olla sel teel, et sepapojast (sepapoisist) vägevaid tegusid jutustati ning kangelase nimele vägeva mehe tähendus anti, kusjuures sõna esialgne kuju ununes. Kuid hiidlase tähendus ei või — vähemalt sellel arusaamisel ja vist kõikidel korradel — mitte ühissooe oma olla, vaid ta peab enam piiratud alal tekkinud ja sealt kaugemale levinud olema.“

Ahlquisti seletuse peale, mille järele Kalev eesti laulus esineva sepaga samastatakse, on ka minu „Kalevala“ laulude ajaloo teises osas tähendatud. Kuid oletatud tähenduse arenemiskäigu kohta 'sepast' kuni 'vägimeheni' pidin

sama teose viimases osas oma kahtlust avaldama. Küll esineb Kaleva vägev poeg Soome Kullervo tsükluses sepa-poisina, kuid tõepoolest kuulub sepp ainult episoodi karjasest, kellele sepanaine kivi leiva sisse küpsetab. Esialgelt on see episood iseseisev laul, milles karjane nimetuna esineb ja sepanaine ristiusulise nime Elin a (Helena) kannab. Muinasjutt vägevast poisist, milles ‚sepa-poiss‘ ‚karupoja‘ kõrval esineb, — kui teda geneetiliselt laulutsüklusega võib ühendada —, on, nagu Soomes ja Eestis proosakujulised muinasjutud üldse, vaevalt nii vana, et ta sõna Kaleva tähenduse arenemise peale mõjunud võis olla, kuna see sõna juba aastal 1223 Tallinna vene nime-tuses *Kolyvan* esineb. Veel enam pani mind mõtlema sellesama *Kolyvani* esinemine Vene kohtade nimetusena, näit. Volõõnias, ja kangelasnimena *Kolyvan* isanime kõrval *Kolõvanovitsš* või *Kolõvanov* böliinades ning vanades kroo-nikates. Nime *Kolõvan* moodustamine eestikeelse *Kalev(ian)* järele ühes seletamisega leedu sõna *kálvis* abil asetaks selle sõna tähenduse arenemiskäigu ‚sepast‘ kuni ‚vägi-meheni‘ niihästi laulule sepapoisist kui ka muinasjutule sepapojast eelkäivasse ajajärku. Kuid nende kahtluste juures võisin ainult oletust avaldada, et venekeelne *Kolyvan* ja soomekeelne *Kaleva* kultuursõna peale tähenduses ‚vägimees‘ kui ühise allika peale tähendavad.¹⁾

1) Hüpooteesile, mille järele tähendus ‚sepast‘ ‚vägimeheni‘ muinas-jutu mõjul sepa vägevast pojast arenes, leiab *Setälä* tähelepanu-vääri-list tuge isanime sagedas esinemises niihästi Soome ja Eesti kui ka Vene pinnal (*Kalevanpoika*, *Kalevipoeg*, *Kolõvanovitsš*); liitsõna tarvita-mine tähenduses ‚vägimees‘, ‚hiidlane‘ tulla brahüloogia ehk lühenduse või abstraktsiooni läbi seletada. Nii võivat, tema arvates, arvurikkad Soome kohanimed, milles *Kalevan*- esimest osa moodustab, kergesti brahüloogilised olla, kusjuures *Kaleva* Kalevanpoja aset täidab. Vahel leitakse mõlemad kõrvuti esinevat, näit. laulus *Kalevan-kivikko* ja *Kalevanpoikain kivikko* ‚K. või K. poegade kivihunnik‘. Kuid tuleb tähele panna, et lihtne *Kalevan*- kohanimedes tihti esineb. Sama vahe-korda konstateerime teistes liitsõnades; need pakuvad enamikus *Kalevan*-iga kokkuliidetud sõnu, mida sugugi pole tarvis brahüloogiliste avaldustena seletada.

Selle vastu, *Kalevanpoika* ehk *Kalevipoja* isast midagi ei teata, ei räägi mitte ainult eesti laulus esinev vana Kalev. Sellevastu annab tunnistust ka sissejuhatus palju lauldud soome tasumislaulule, milles *Kaleva*, *Kalevo*, *Kalerva* või *Kalervo* suguvõsa *Untamo* käe läbi kuni ühe pojukeseni ära hävitatakse; sellest võrsub jällegi Kaleva, Kalevo, Kalerva või Kalervo, kes kättemaksmist toimetab.

Isegi siis, kui tahaksime *Kaleva* tüvisõna mõnest teisest eepilisest laulust kui võõrast lisandusest või hilisema abstraktsiooni kõrvale jätta, tuleks ikkagi veel tema sagedat esinemist peigmehe austava omadus-sõnana niihästi Ingeri kui ka Põhja-Karjala pulmalauludes ära seletada.

Eesti ahellaulus, millel põhjened Ahlquisti Kalevi etümoloogia, esineb vastav sõna järgmises reapaaris:

Mina kaku Kalevile, Kalev mulle rauda.

Selle laulu uuris soome rahvaluule seminaris A. Salo ligemalt läbi, üle 100 teisendi kõigist eesti maakondadest võrdluseks tarvitades. Sealjuures selgus, et sellele värsipaarile harilikult teine järgneb, mis väheseis varemäis väljaandeis juhuliselt puudus:

Mina raua Reole, Regu mulle kulda.

Selle *Regu* asemel esineb mõnes teisendis *kuning* või *kuningas*, mida eesti ja soome keeles ka veel laiema tähendusega üldiselt suurtsugu isiku äratähendamiseks tarvitati. Kui sõnal *Regu* säärane tähendus on, siis pöördub mõte kõige pealt indogermaani keele-piirkonda, ladina keele tuttava sõna *rex* poole. Kelti laensõnana (*rigs*) rändas ta germaanlaste juurde (gooti *reiks* 'valitseja', islandi *rikr* 'vägev') ja germaani laensõnana vanade preislaste (*rikys* 'isand') ning eestlaste ja soomlaste (*rikas*) juurde.

Seda oletust kinnitab *Riion poika* esinemine Soome Karjala rahvalauludes. „Rikka“ (*rikas*) või „vägeva“ (*riski*) *Riiko* poja paralleelsõnana esineb kas „paks bojaari poeg“ või „Kaleva kaunis preester“ (*pappi poika* asemel).

Regu ehk *Riigo* nimega ühenduses on ka tähenimi *Riianseula* ehk *Rianseula* 'Vanker', mis *Kalevanmieikka* 'Orioni vöö' kõrval kõige tuttavamate nimede hulka soome täheteaduse alal kuulub.

Nimetatud ahellaulus esineb veel kolmas, tänapäevaseile laulikuile arusaamatu ja tihti moonutatud sõna *Vedrik*, mille J. J. Mikko la ettepanud etümoloogia tõuke andis vanade kangelasnimede otsimisele ja äramääramisele soome-eesti rahvaluule piirides. Siin tõusis küsimus, kas eesti ahellaulus esinevale nimele *Kalev* juba tingimata ainult selle tõttu tuleb 'sepa' tähendus anda, et ta raua andjana esineb. Vastuse sain soome ahellaulust, milles *ruotsit* raua andjaks nimetatakse. Nagu rootsi oma tuntud rauatööstuse tõttu rahva kujutluses säärase seisukoha on

---

Küll leiame ka siin vahel nime 'K. poeg' tarvitamist, kuid harilikult aina *Kaleva* teiste tüvisõnade kõrval, mis esinevad omadussõnadena. Rippumata patronüümikonist ehk nimetusest isa järele, mille tähendust muidugi silmade vahele ei tohi jätta, nõuab lihtsõna esinemise küsimus otsustamist, kuna põhitähendusest 'sepp' väljaminev hüpotees rahuldavat lahendust ei paku.

Peale selle tuleb sõna *Kaleva* leedu sõnast *kálvis* tuletamise hindamisel silmas pidada, et see leedu sõna mitte liht nimisõna ei ole, vaid ajasõnast *kálti* 'taguma' tuletatud kesksõna.

omandanud, samuti võib ka *Kaleva* nimi rauatööstusega ühenduses seista, ilma just sepa tähendust omandamata.

Selle nime tähendused Soome-Eesti rahvaluules liiguvad järgmiste mõistete piirides: ,hiidlane, vägimees, kultuurikangelane, pealik'. Schroderus'e sõnaraamatus aastast 1637 on *Calevan Poica* järgmiselt tõlgitud: ,Gigas, Reese, HJette, Der Riese'. Kuid päris hiidlaste (soome: *jättiläiset*) hulka, kes ennemuistset, metsadesse taganenud, kultuurinimestele vaenulist rahvasugu moodustavad, ei saa *Kalevat* siiski arvata. Muinasloolisele hiidlastetütrele, kes kündja oma põlles emale koju viis ning seda temale kui tundmata sitikat näitas, on soome teisendis juhuliselt nimi *Kalevan tytär* pandud. Sama on lugu nähtusega, et eesti hiidlaste lood *Kalevipoja* nime peale on üle kantud. ,Hiidlase' põhitähendusest ei saa sõna *Kaleva* muid tähendusi ära seletada.

Überpöörduvad arenemiskäigu võimalus sellevastu hilisema aja heerose esindajast muinasaja hiidlaseni on vastava paralleelse arenemiskäigu läbi kindlustatud, kus *munkkilaiset* ,mungad', *nunnat* ,nunnad' ja *jüutilaiset* ,jüütlasted, taanlased' paiguti Soomes *jättiläistega* samastatakse.

Ka ,vägimehe' tähendus võib vaevalt olulist osa *Kaleva* mõistes esindada. Lugude seas, milles Kalevapoja vägitegudest jutustatakse, on üks ainus olemas, mis on soomlastele ja eestlastele ühine, nimelt lugu suure luha niitmisest. Selle peale tähendab ka järgmine värsirida Agricola mütoloogias: „Kalevala pojad niitsid luhte ja muud.“ Soome lauludes nimetatud Kalevapoja vägitegudest leidub üks ainus, mis temale algupärane on, ja nimelt metsa raiumine viljamaaks. Et kangelane siin põldu ära neab, millest ka liitsõnale *Kalevanpelto* ,koht ilma taimestikuta' seletuse võib leida, on ainult negatiivne kuju rahvapärasest arusaamisest, mille järele *Kaleva* kultuurikangelasena esineb.

Lõpuks annab *Kaleva* nime tarvitamine rahvapärases tähe- ning ilmateaduseski: *Kalevan miekka* ,Orioni vöö', ka ,pälk' ja *Kalevan tuli* või *valkea* (viimane tähendus) tunnistust tema heroilisest, aga mitte hiidlase algupärast, nagu V. Rydberg skandinaavia mütoloogia kohta seda õieti ära tundis.

Et see sõna ennemuistset pealikuklassi on tähendanud, ei selgu mitte ainult tema sagedast tarvitamisest austava hüüdena *kuninga* j. m. s. kõrval pulmalauludes, vaid ka jäneselille (*Eriophorum*) soome-eesti nimetuses: *Kalevanpojan hiukset*, *Kalleve poia juukset* (Hupelil) kui

ka Kaukamoise laulu algusreast: *Kähärpää pojut Kalervon*, käherpea poeg K'. Tahtmata peab mõtlema kuningasoo eesõiguse peale germaanlaste juures, mille järele kuningasoo esindajad tohtisid pikki juukseid kanda.

Kaleva sõna etümoloogias tuleb kõige pealt silmas pidada, et Soome *Kaleva* ja *Kalevanpoika* kahtlemata vene nimedega *Kolyvan* ja *Kolyvanovits* ühenduses on ja et nad kummalgi pool kangelasanimedena esinevad; siia kuulub kindlasti veel Tallinna vene nimi a. 1223 *Kolyvan*, mida ka muude Vene linnade nimedena tarvitati. Teisel joonel tuleb Novgorodi õiguse järele varjäägidega sama astme peale seatud *Kolbjagi*, Büzantioni dokumentides venelaste ning varangide kõrval nimetatud *Kulpengoi* ja vana-islandi allikate *Kylfingar* arvesse võtta.

Kylfingar'idest teatatakse, et nad, sajamehelise salgana 9. aastasajal idast Lapimaa Norra osasse tulles, siin kauplemisest ning röövimisest elanud, kuni Norra võimud nad hävitanud. Neid *Kylfingar*isid peab A. V. Virkkunen soomlasteks. Et ka soomlased Vene riigi asutamisest osa võtsid, võiks vahest sellest asjaolust *Gardariki*, 'Novgorod' kõrval esinevale *Kylfingeland* seletust leida. Kui sõna *Kylfing* on soome sõnast *Kaleva* laenatud kuju, siis leiduks paralleele esimese silbi häälikuvahetuse jaoks *Karjala* nime islandi kujus *Kyrjala*.

Tähelepanu-väärt on asjaolu, et *Kaleva* esineb peaaugjalikult Lääne-Soome kohanimesedes ja legendides. Kummalgi pool piiri asuvaile karjalastele on see sõna ainult lauludest tuntud.

Eesti keele-piirkonnas aga esinevad Kalevipoja lood peaaugjaliselt Eesti põhjapoolses osas. Kõige järele otsustades oli *Kaleva*, *Kalevi* geograafiliselt ning ajaliliselt piiratud ajaloolise tähtsusega kangelasanimi.

Kaleva paralleelsõnana on veel *Osmo* tähelepanu-väärt. Ingerlaste ja vadjalaste pulmalauludes tarvitatakse niihästi *Kaleva*'t kui ka *Osmo*'t austava hüüdena peigmehe kohta. Ühes eesti laulus esineb *Kalevi* kõrval *Osmi*, teisest leiame esimese asemel *koruli*, 'kuningas': *Osmi ärga*, *Koruli pulli*. Soome lauludes on ka *Osmonen* ja *Kalevainen*, *Osmola* ja *Kalevala*, *Osmotar* ja *Kalevatar* ühele astmele seatud. Selle nime vormidest tuleb veel soome *Osmori*'t ning *Osmero*'t ja eesti *Osmus*'t tähele panna.

Julius Krohn ühendas *Osmo* skandinaavia isikunimega *Ásmundr* > *Osmund*; ka varjäägide hulgas Vene-

maal leidub keegi *Asmud* (945. a. ümber). Edasi juhtis ta tähelepanu asjaolu peale, et eesti sõna *osmus* või *osman*, tähendades 'malmi', ühenduses on rootsi sõnaga *osmund-järn* (Eesti ranna saarlaste juures lihtsalt *osmunds*), 'malm'.

Kuid nagu O. v. Friesen selgeks on teinud, on skandinaavia sõna selles tähenduses alles alasaksa keelest tagasi laenatud, kus vastavat sõna tarvitati Rootsi raua äratähendamiseks, mida teatavas suuruses tükkidena välja veeti. Nii siis ei võinud vastav eesti sõna enne keskaega tarvitusel olla ega või järjelikult *Osmo* nime etümoloogia jaoks teda ära kasutada.

Kolmas nimetatud eesti ahellaulus alalhoidunud kangelasnimi esineb laulu lõpul, mille tekst on järgmine:

Kits kile karja,
üle mere metsa,
too mulle heina,
mina heina lehmale,
lehm mulle piima,
mina piima põrsale,
põrsas mulle külge,
mina külje ämmale,
ämm mulle kakku,
mina kaku Kalevile,

Kalev mulle rauda,
mina raua Reole,
Regu mulle kulda,
mina kulla tammele,
tamm mulle lehte,
mina lehe lambale,
lammas mulle villa,
mina villa Vedrikule,
Vedrik mulle vereva kuue,
maani maksakarvalise.

Neis teisendites, kus kuuel verev värv öeldud olevat, on andja nime harilik vorm *Veerik* ja *Veenik*, peale selle veel ühekordselt *Venik*, *Veinuk*, *Vennik*, *Vinnik* ja *Vinik*.

Tänases keeles on sõnal *veerik* Wiedemanni järele järgmised tähendused: 1) Tschetwerik (russisches Holzmaass); 2) bunte wollene Borte, breiter Gurt auf dem weissen Unterrock; 3) Rolle (z. B. von Schweinefett); 4) Viertel, Mondviertel; 5) ein kleiner Bär; 6) eine Beere. Edasi tarvitatakse seda sõna lauludes vaheldamisi sõnaga *veering*, mis ka meie laulus kord *Veeriku* asemele astub. Kuid nende mitmesuguste tähenduste hulgas ei leidu ainustki isiklikku, mis käesolevale kohale mõtte annaks. Et sõnas *veerik* hammas-sulghäälik välja on langenud, selgub vormist *Vidrik*, mis omakord täishääliku *i* eelkäivalt allitereerivalt sõnalt *villa* on laenanud. Nii siis võime aluskuju *Vedrik* oletada, millest niihästi *Veerik* kui ka *Veedik* > *Veenik* seletust leiavad. Selle sõna aluskuju kindlaksmääramisel tuleb veel ühes ahellaulu ülestähenduses esinev teisend *Üdrik* arvesse võtta.

Ka teistes eesti lauludes leiame ühelt poolt *Vidriku* hobuseröövija nimena ning teiselt poolt *Utregane* paralleelsõnana kangelasnimemele *Lemingäne*.

Sama sõna kummaski kujus, *Vidres* või *Utres*, esineb neitsivägistaja nimena laulus närtsinud ja ristimisakti läbi uuesti kosunud metsast.

Lääne-Ingeris esineb vastav *Vetrikkä* kergesti tuletatavais kujudes: *Vietrikkä*, *Viertykö*, *Vertykkö*, *Vierikkä*, *Vedöökkä* ning *Veitikke*, algupäraselt Lääne-Soome laulus neitsist, kes tema tупpa vägivaldselt sissetungiva mängumehe ära tapab; kõigile esitatud kujudele järgneb täiendusena *verevä poika* ‚verev ehk punapõseline poiss‘.

Sellest võime edasi järeldada, et ka *Veitikka verevä*, kelle teises samuti Lääne-Soome algupäraga Lääne-Ingeri laulus *Kaukamoinen* Kalervo võõraspeol ära tapab, sama *Vetrikkä* on. Nime *Veitikka* pakub sama laulu Arhangeeli teisend lühemal kujul *Veiti*, mida järjekult põhikujust *Vetri* peab tuletama. Seda kuju tarvitatakse sagedasti Ingeri pulmalauludes *vedra*, *vedro* ning *vietro* teisendites austava täiendussõnana venna jaoks.

Veitikka tähendab tänapäevases keeles ‚kelmi‘. Edela-Põhjamaal on see sõna verehaava lausumises, milles neitsi Maarjat appi hüütakse, Jumala poja kohta tarvitatud, nagu sama kaksikrea teisend seda tõendab:

- A. Veri vuoti *Veitikasta*,
hurme poiasta hupatti.
- B. Veri vuoti Jeesuksesta,
hurme poiasta Jumalan.
- A. Veri voolas *Veitikast*,
tardununa pojast hüppas.
- B. Veri voolas Jeesusest,
tardununa Jumala pojast.

Nähtavasti tarvitati pagana-aja laulus *Kaukamoisest* kangelasnimena esinevat *Veträ*, *Vetrikkä* ka katoliku ajal veel austava hüüdena ning isegi Jumala äratähendamiseks. Keskajaloolises laulus kergemeelset mängumeest tapvast neitsist omandas ta pejoratiivse ehk halvakspaneva tähenduse, mis tänapäevases sõnas *veitikka* ‚kelm‘, kui ta etimoloogiliselt sellega ühenduses seisab, edasi on arenenud.

Nime *Veträ*, *Vetrikkä* võrdles Mikko la läänegootide nimetusega Beowulfis *Vedergeatas* või lihtsalt *Vederas*, genitiiv *Vedra*. T. E. Karsten seletab *Vedra* kui *Vedriku*

lühendust, viimast Ida-Gooti kuninganimega *Vidricus*, *Vitricus*, *Vedericus* ühendades. Ojansuu jällegi seletab Vedrikut veel tänapäevgi tarvitatavast isikunimest *Fredrik*.

Eesti ahellatus ei nimetata lambavilla saajat mitte ainult riide andjana, vaid tihti ka selle tegijana (teeb mulle). Selle tagajärjel on keegi ülestähendaja sõnakujule *vilingile* ääremärkuse *rätsepale* ning sõnale *Kalevile* seletuse *sepale* sulgudes juurde lisanud. Kuid tuleb küsida, kas siin tegemist ei ole kaupmehe vastuanniga. *Vidres't* või *Vetrikka't* kirjeldatakse niihästi eesti kui ka soome rahvalauludes oma kodupaiga tütarlaste võrgutajana. Selles suhtes tuleb teda ühe astme peale seada soome lauludes esinevate kaupmehe-seisusest võrgutajatega: need on *kauppi Vuojolainen*, 'Gotlandi' kaupmees, kes põdrajahil oma armukest meelde tuletab, *kesti* 'külaline, Gast, Hansa kaupmees', kes oma neiu Turus truuduseta maha jätab, ja *Saaren Saksalainen* 'saare sakslane', kes ilusa Marketta võrgutab. *Vetrikka* esinemine elukutselise mängumehena ja mitte ainult vana-soome kandlega (*kantele*), vaid ka hiljemini sisse-toodud torupilliga (viimapilli) tähendab tema välismaa algupära peale. Selle nime etimoloogiat võiks võõra rahvuse nimetusest otsida, kes juba pagana-aja lõpul ja veel katoliku aja alul Soomes ning Eestis tublide esindajate kaudu võitlemise, kauplemise ning mängu alal sõnale suursuguse tähenduse on annud.

Vetriku'ga ühenduses seisva nime *Utregane* paralleel-sõnana esineb, nagu juba öeldud, *Lemingäine*, ja nimelt kahes eesti laulus. Ühes küsib laulik, kas ta peab laulma vanast *Kalevist*, uuest *Utregasest* või noorest *Lemingäsest*. Teises on jutt *Lemengise* või *Utrikese* laulu lõpetamisest (lugu lõppes L., nüüd sai otsa U). Sõnade *Lemingäne* ehk *härä Lemmingine* kõrval esineb ühes eesti tantsulaulus tüvivorm *Leming*, *Lemming* või *Lemmik* lisandusega poega. Viimast võiks 'armastuse (lempi) pojana' seletada, ka võiks *Lemmik* (soomekeelne vaste *lemmikki*) vastata sõnale 'armualune', kui mitte lõpp *-kki* eriliselt naissoole omane ei oleks. Kuid need vormid on haruldased ning juhuslikud, teised tähendavad tuntud skandinaavia lõpu *-ing* (-inkä) peale.

Sõna *Lem(m)ing* on vana-islandi sõnadega *flaemingr* 'pagu' ja *Flaemingi* 'ilaamlased' kõrva seatud. Nagu Flandriasse asunud alasaksid, arvab T. E. Karsten, pagulasteks nimetati, nii võiks ka üksikuid põhja poole väljäänud saksisid samal viisil tähendada.

Seni käsitatud nimed: *Kaleva, Kullervo, Osmo, Regu, Riiko, Vetrikka* ja *Lemminkäinen* esinevad niihästi soome kui ka eesti rahvalauludes. Rida teisi kangelasnimesid tunneb ainult soome rahvatraditsioon.

Nimedega *Veitikka* (<*Vetrikka*) *verevä* ning *Lemminkäinen* on Arhangeeli laulikute poolt *Kaukomieli* ehk *Kauko* üheks isikuks sulatatud. Ingeris ilmuvad *Lemminkäinen* ning *Kaukamoinen* kangelastena kahes isesuguses laulus, ja *Veitikka* esineb *Kaukamoise* vastasena. Viimast nime on niihästi Soome pinnal kui ka germaani keelte alal otsitud. Sõnal *kauko* on Renvalli sõnastikus tähendus 'kaugel elav inimene', ning vadjja keeles on *kaukamoinen* 'võõra' tähenduses leitud. Teiselt poolt on teda veel germaani sõnast *hauha* 'kõrge' tuletatud.

Esiletoodud kolme nimega ühendatakse õige sagedasti veel *Ahti*. Seda kangelast kirjeldatakse eriti saarlasena ning meresõitjana. Karsten oletab, et siingi vana vikingi-aja nimi peitub, algskandinaavia keele *áthtarik* lühendatud kujul, millest *óthter* Beowulfis ning vanarootsi kuninganimi *óttar* tekkinud.

Sama nime *Ahti* arvab Agricola läänesoomlaste kala-andval jumalusel olevat. Nõialauludes esineb *Ahti* ikka koha genitiiviga, mitte ainult vee, vaid ka maa, metsa ning tuule Ahtina. Sõna tähendus on emb-kumb kas veejumalast välja minnes üldjumaluseni ja jumalikust kangelaseni või ka ümberpööratud järjekorras arenenud. Kuna ta veejumala tähendusena kõige nõrgemalt on tõendatud, ja Agricola ka teiste kangelaste nimesid oma jumalatenimestikku on arvanud, siis tuleb viimasele nimetatud võimalustest eesõigus anda. Kangelase tähenduse üleminekut jumaluse astmele, keda koha genitiiv lähemalt ära määrab, tõendab kangelaseniime *Osmo* esinemine mõnes Soome-Karjala metsapalves:

Metsän *Osmo*, metsän onni, metsän kultainen kuningas.

Eepilised laulud *Ahti* kohta sisaldavad õige suure hulga reaalseid ning isegi individuaalseid jooni, mida ei saa jumaluse algupäraste müütide ega jumalanime peale ülekantud muinasjuttude arvele panna. Muinasaja inimlik kangelane, kellel oli kõrvalnimeks *Saarelainen*, võis *Ahti* nimeline olla, olgu siis see nimi jumala nime järele kujundatud või koguni ise niisugust põhjendanud.

Kuna seni esitatud etümoloogiad enam-vähem konjektuuridena esinevad, võib „Kalevalas“ kõige sagedamini nimetatud ning kõikide teiste ette asetatud kangelaseniime

Väinämöinen etimoloogiat kindlustatuks pidada, sest ajast alates, kui Yrjö Koskinen (1867) tema tüvisõna eesti sõnas *väinä* ‚väin‘ ning liivi vastavas sõnas *veena* kindlaks tegi. Ka on kindel, et ta ainult soome lauludes esineb; vastav eesti nimi *Vanemuine* on soome kirjandusest laenatud.

Kuid ikka veel vaieldakse küsimuse üle, kas sõnast *väinä* ‚väin‘ tuletatav nimi esialgselt jumala või kangelase päralt on olnud, kuna *Väinämöinen* niisama hästi ükskõik missugusel või ka teatud kindlal väinal asuvat inimest kui ka vaikse vee jumalust võivat tähendada. Maskus (Pärissoomes) leiame aastast 1439 perekonna-nime *Vaeinola*. Küll asetab Agricola (1551) nime *Väinämöinen* Häme jumaluste sekka, kuid nende hulka on tema juures ka kangelased *Kaleva* pojad arvatud. ‚Laulude tagumine‘ (*wirdhet tacoi*) tema tegevusala äratähendamisenä käib ikkagi enam inimliku lauludeluuletajaga kokku kui väinajumalaga, ehk küll teda, nagu teisigi veevaimusid, laulude ettekandjana võiks kujutella. Tema alaliselt esinev täienduski *vanha* võiks hädakorral vana mehena ettekujutatud veejumala päralt olla, kuid loomulikumalt tähendaks ta sureliku olevuse kõrget vanaduseastet, eriti kui teda võrrelda teiste kangelaste alaliste täiendussõnadega. Nõialauludes hüütakse vana *Väinämöist*, nagu öeldud, väga harva appi, kuid siis on ta harilikult, nagu sagedasti mujalgi, ristiusu Jumala või neitsi Maarja asemele seatud.

Veejumalaks võisin vana *Väinämöist*, selle seletuseviisi poole hoides, ühes ajnsas eepilises laulus tunnistada, nimelt laulus tema lauluvõistlusest „noore“ *Joukahaise*ga. Hiljemini seletas Setälä viimastki kui loodusejumalat, ja nimelt uuestimoodustunud jää jumaluseks, katsudes seda tuletada lapi sõnatüvedest *joaigo-* ning *jouku-*, mis ‚lume tuiskamist‘ või ‚jääkoorikuga katmist‘ tähendavad.

Selle tagajärjel pidin oletama, et *Väinämöinen* laulust lauluvõistluse üle arvurikastesse eepilistesse lauludesse, kus ta niisamuti pea-osa etendab, algupärase isikunime asemele üle on kantud. Ühes *Väinämöisega* pidi ka tema vastane *Joukahainen* hiljemini tema seltsilisena kolme kangelase meresõidu ning Sampo röövimise kirjeldusesse üle kantama.

Ehk küll *Väinämöinen* mõnes legendidest moodustatud rahvalaulus tõesti palja asetäitjana esineb, ei või teda suuremas jaos lauludest siiski ilma vägivalda tarvitamata kõrvaldada. Inimliku kangelasena kujutab teda kahtlemata laulus Sampo röövimisest tema kohta tarvitatud tõendus *hyväsukuinen* ‚heast soost‘. Isegi laulus lauluvõistlusest

soovib Joukahaise ema teda oma soosse kui „suurt meest“. Et oma hüpoteesi müütilisest võistlusest veejumala ning jääjumala vahel alalhoida, on Setälä sunnitud õe pakkumist ning sellele järgnevat lõpposa kui hilisemat lisandust seletama. *Joukahaise* või lühemalt *Jouko* nimega seisab selges ühenduses laulus Väinämöise kohtuotsusest esinev vastsündinud kangelase nimi: *Vennon* või *Verran* (<*Vetran*?) *Joukonen*, *Joukari* või *Joukio*. Paralleelsõna *sotijalo* „sõjakangelane“ ei luba tema kangelasetähenduse kohta kahelda. Tüvisõna etümoloogiast on T. E. Karsten ühenduses gootikeelsele sõnale *jiuka* vastava soomekeelse sõna *jukka* või *joukka* „riid“ otsinud.

Lõpuks on meil veel soome rahvalaulude kuulsa sepa nimi *Ilmarinen*, mida nähtavasti lihtsalt üldiselt tarvitatud asisõnast *ilma* „ilm“ võib seletada.

Kuid samast sõnast on ka soome-ugri rahvaste kõige vanem jumalanimi moodustatud, kuna votjaki nimi *Inmar* isegi sama tuletussilpi esitab. Tavastlaste jumalast *Ilmarisest* teab Agricola, et ta „rahu ning ilma tegi ja teekäijaid ees saatis“.

Teiselt poolt on Ingeris kuldneitsi sepa nimel *Ismaro* kuju, mida Ingeri pulmalauludes austava hüüdena ka isa kohta tarvitatakse. Nagu nimetatud, tarvitatakse *Osmo* niihästi soome kui ka eesti pulmalauludes austava hüüdsõnana peigmehe kohta. Poleks mitte võimatu oletada, et kõrvaline vorm *Osmaro*¹⁾ sõnaga *isä* ühines ja alliteratsiooni mõjul muutus.

Sarnasel viisil võiks Ingeri kuldneitsi sepa nime *Ismaro*, mis harilikus värsireas sõna *itse* „ise“ järel esineb, tuletada *Osmaro* nimest, hääliku muutust alliteratsiooni mõju abil ära seletades. *Ismaro* nimest oleks siis ühenduses jumalanimega *Ilmaro* kuju tekkinud.

Kuid väljaspool Ingerit tarvitatakse ilma erandita *Ilmari(se)* kuju niihästi kuldneitsi sepa kui ka üldse kangelassepa nimena; perekonna-nimenagi esineb ta Lääne-Soome küla nimetuses *Ilmaristen kylä*. Nii siis tuleb paremaks pidada oletust, et Ingeri lauludes on *Ilmari* ja *Osmaro* ära segatud.

Igatahes tuleb seppa eraldada õhujumalast *Ilmarisest*. Kui eepilistes lauludes *Ilmarinen* taeva sepana esineb, siis ei tunnista see sugugi veel õhujumala otsekoheest heroii-

1) Ojansuu arvab sõna *ismaro* või *ismarut* lühendatud olevat avaldusest *isä marjut* „isa marjakene“.

seerimisest, kuna see ettekujutus niihästi soomlaste kui ka skandinaavlaste juures alles hiljemini ristiusu mõjul tekkis.

Ainult nimede etümoloogiate abil ei saa küll veel rahvalaulude vanadust kindlaks määrata. Nende üle ei või mitte ainult üksikuil juhtumustel kõnelda või vaielda. Magnus Olsen juhtis minu tähelepanu ajalise vastolu peale, mis esineb oletatud skandinaavia laenudes, selle järele, kas neil on muudetud häälikut (Umlaut) või mitte: Ahti Osmo vastu ja Kaleva Lemminkäise vastu. See vastolu ei lahendu, kui kangelastenimed kaheks rühmaks jaotada, selle järele, kas nad esinevad niihästi soome kui ka eesti lauludes või ainult esimestes.

Ka ei aita tüvisõna etümoloogia mitte tingimata sellest moodustatud nime tekkimisega kindlaks määrata. Palju hiljemini kui Karsteni oletuse järele sõna *joukka* 'riid' gooti keelest laenati, võis *Joukahaise* nime moodustamine soome appellatiivist sündida. Veel hilisemal ajal võis isegi selle nime kandja, kellest laul jutustab, elanud olla.

Kindlamaid kronoloogilisi pidemeid pakuvad meile kangelastenimede all esinevaid isikuid iseloomustavad täiendussõnad, esemed ning tegevused. Igatahes andsid need nimed tõuke uuele katsele ristiusu-eelsesesse aega tungida ning tõid ühtlasi sisu reaalsuse küsimuse uuesti esiplaanile.

X.

Kaudseil teedel, mille peale terve aastasada ära on kulunud, on kangelastelaulude uurimine, välja minnes Reinhold v. Beckeri avaldatud kirjutusest *Väinämöisestä* (1820) ja tema juhatusel kaitstud Lönnoti väitekirjast *De Väinämöine* (1827), samale arvamisele tagasi jõudnud, et neis lauludes peegelduvad reaalsed olud, ajaloolised sündmused ja tõelised isikud. Neil kaudseil teedel tuli nii mõnigi kord julgelt sammutud radu maha jätta.

Esimene kõrvalekaldumine viis tegevusvälja asetamise põhja poole, Lapimaa lähedusse, mida nõialauludest eepilistesse lauludesse tunginud nimetusega *Pohjola* samastati. „Mitte väga kaugele *Põhjamaast* ning *Lapimaast*“ tahab Becker Väinämöise elupaiga asetada. Tema õpilane, ajaloo-professor G. Rein avaldas oma töös „Väinämöise kui ajaloolise isiku üle“ (1832) arvamise, et selle kangelase ettevõtteis *Pohjola* elanikkude vastu peegelduvad sisserännanud soomlaste võitlused alatasa põhja poole taganevate laplastega. Sama arvamisega ühines ka Lönnot oma vana „Kalevala“ eessõnas. Kuid uues redaktsioonis on ta

kindlale arvamisele jõudnud, et kirjeldatud Pohjola elutingimused tänapäevaseist laplaste omist kaugelt lahku lähevad; laplaste asemel tähendanud Pohjola rahvas Kalevala rahvast erinevat Soome suguvõsa.

Selle hüpoteesi seadis Lönnrot oma ajakirjas „Mehiläinen“ (1839) üles, Arhangeeli piiri-äärseis maakohtades leitud kangelastelaulude tegevusvälja kaugemale ida poole, Valge mere lähedusse nihutades. Nii võinud *Pohjola* kuulsaate permlaste elukohta Väinä jõesuus ning *Kaleva* lõunapoolsemat asundust sama jõe ääres tähendada.

Selle mitte mingit poolehoidu leidnud hüpoteesi ajaloolises võimaluses kahtles juba samal aastal Fabian Collan; kui *Pohjola* mõiste pidavat mälestust mingist teisest vaenulisest rahvast, peale laplaste, sisaldama, siis pidavat ta vanade kainulaste kohta käima, kelle kohta on tõendus olemas, et nad karjalastega on sõda pidanud. Selle arvamise muutis hiljemini Yrjö Koskinen (1859), oletades, et kainulased hiljemini laplastega ühte sulanud.

Castrén asus Lapi küsimuses vahendavale seisukohale, mööndes, et *Pohjola* elutingimused Soome omadega üldiselt kokku käivad, ehk küll mõnest Kalevala kohast järeldada tohtivat, et Pohjolas põtru kasvatatud ning lapi keelt kõneldud. Ta arvas, et Pohjola mõiste ühendanud niihästi laplasi kui ka kauges põhjas asuvaid soomlasi.

Hiljemini katsus Ahlquist (1887) Permi hüpoteesi Lapi omaga ühendada. Et Väinä jõe piirkond Lapimaalt geograafiliselt kaugel on, laotas tema Kalevala kangelaste asukohti Valge mere läänerannast kuni Põhja laheni välja, kus kainulased asusid, keda ta sisserännanud permlaste järeletulijaiks peab.

Väinämöise vastaste pealtnäha möödapääsmata ümberasetamine Lapimaale kutsus juba varakult tõsiseid kahtlusi üldse ajaloolise seletuse võimalusegi kohta. Uurimuses Väinämöise ning Ilmarise üle, kes peale Ukko soomlaste ülemad jumalad olid (1838), avaldas Collan arvamist, et nõrga lapi rahva eemaletõrjumine sõjalises mõttes olnud liiga tähtsuseta, et rahvuslisele eeposele ainet pakkuda. Nagu juba Lönnrot oma vana „Kalevala“ eessõnas tähendas, kuuluvat laplaste ning soomlaste pinevus nõidusealasse. Traditsioon peajasjaliselt sõna võimul peetud võitlusest nõidadena kuulsaate laplastega omandanud, Collani seletuse järele, kõrgema kõlblise tähenduse, ühendusse astudes vanema traditsiooniga jumalate ning inimeste võitlustest kurjade vaimudega. Tema oletatud hea ning kurja

printsibi vastoluga käib tema arvamine, et Väinämöinen ning Ilmarinen algupäraselt jumalused olnud, hästi kokku. Viimane seisukoht esines juba paar aastat varemini (1833) nimeta kirjatöös, mille järele Kalevala põhimõte seisvat valguse ja pimeduse vastolus.

Oma mütoloogias võrdles Castrén Jakob Grimmi eeskujul Väinämöise ning Ilmarise laulusid Odini ning Thori müütidega, millega ta mitmesuguste „Kalevala“ teemade loodusemüütilisele seletusele teed valmistas. See indo-germaani jumalusemüütide ning kangelase-muinaslugude uurimisel lugupeetud kool leidis Soomeski esindajaid. Erilist nimetamist teenivad *Eliel Aspelin'i* (-*Haapkylä*) Kalevala uurimused (*Kalevalan tutkimuksia* I 1883), milles esimest korda ka rahvalaulude käsikirjalist materjali silmas peetakse. Hilisemaist seletusekatseist samas suunas on nimetatud juba Setälä töö Väinämöise ning Joukahaise lauluvõistluse üle.

Ka Julius Krohn õigustas põhimõtteliselt ja teataval määral loodusemüütilisi seletusi, kuid tähendab juurde, et neil suurel määral kindel uurimismeetod puudub. Iga seletusekatse eel käigu hoolas materjali sõelumine. Kõige pealt tulevat topograafilis-ajaloolise uurimise järele kõik juhuslik ning võõras kõrvaldada, et käsitatud müüdi algupärasest kuju kätte saada, mis ainuüksi aluseks oleva looduse-nähtuse kindlakstegemisel abiks võib olla. Isegi mingi soome müüdi algkuju ei tohi iseenesest veel primäärsest looduse kujundamisest tuletada. Et müütide kujunemine üldse soomlaste eneste juures sündinud, olevat enamasti kahtlane, sest et sarnased müüdid nende indo-euroopa naaberrahvaste juures üldiselt esinevad ja soome-ugri hõimrahvastel täiesti puuduvad. Soome lauluteemade laenamist naaberrahvastelt eitab tänapäevane teadus, nagu juba tähendatud, ristiusu-eelse eepilise luule kohta. Ühtlasi on loodusemüütide olemasolu soomlaste juures veel vähem tõenäolisemaks läinud. Lõpuks on küsimus tekkinud, kas kogu põhjast ainustki kindlat n. n. loodusemüüdi näitust võib leida, muidugi välja arvates lihtsad personifitseerivad loodusehingestamisest tekkinud kujutused ning ütlused.

Isesugust voolu, mis vanema ajaloolise seletuse Collani arvustamisest võrsus, esindab Comparetti. Ta väidab, et soome rahvaluulel puuduvat igasugune ajalooline idee ning isegi igasugune tõeline topograafia kohtade äratähen-damises. Millest tuleb, küsib ta, et permlaste võitlused sissetungivate skandinaavlaste, venelaste ning bulgaarlastega ühtki jälge soomlaste traditsioonilises eeposes pole

järele jätnud, et temas ühestki võitlusest ega kokkupuutumisest teiste rahvastega, peale viletsate laplaste, mingit mälestust pole säilinud? Vastuse leiab ta soomlaste ning laplaste ürgusu šamanistlikust iseloomust, mis ainukese nõialaulude ning nendest välja arenenud eepiliste laulude aluse moodustab.

Mõne Kesk-Siberi, mitte soome-ugri peresse kuuluva rahva seas tarvitatud sõna *šaman*, mis ekstaasivõimelist nõida tähendab, on teaduslikuks oskussõnaks saanud nõiausu äratähendamiseks, mida ekstaatilise nõia tarvitamine vahemehena nähtava inimesilma ning nägemata vaimuilma vahel iseloomustab. Kuid see šamanism pole sugugi, nagu harilikult arvatakse, Põhja-Siberi ning Põhja-Venemaa rahvastele omapärane usundikuju, vaid päris üldine usundi arenemisaste, millest n. n. kultuurirahvadki läbi on läinud. Teiselt poolt on vastolu lapi nõia vahel, kes seisab üleminekul ekstaasist ennustamisele sama nõia trummi abil, ja soome lausuja vahel, kes sõna ja nimelt jumalasõna võimu sisse usub. Soome nõiasõnad seisavad, nagu öeldud, geneetilises ühenduses keskajalise Skandinaavia omadega, ja nende appihüütud nimede poolest rikas mütooloogia on katoliku pühakute kultusest ja hingeteadusest välja arenenud. Sealjuures on ka paganausu jäänuseid üle võetud, kuid need annavad tunnistust Skandinaavia Thori ning Freya kultusega ühte langevast usundiastmest.

N. n. põhjapoolseis laulupiirkondades Savo asunduste juures sisemaal ja põhjakarjalaste juures kummalgi pool riigi piiri leiduvate soome nõialaulude küllus ning ilu põhjeneb metsade piirkonnas kauemini püsinud hingelaadi looduslikul värskusel.

Laulude ilustamisel ning ühendamisel selgesti ilmsiks tulev idasoomlaste luuleand viis uuele eksiteele, kui katsuti pikemate kangelaslaulude tekkimist puhtfantaasia mosaiiktööst seletada. Nii oleks Julius Krohni arvates Sampo tagumine kosilaste võitluse eeskuju järeleaimatud ühenduseks laplase kallaletungimisest Väinämöisele ning Sampo röövimisest. Väinämöise mahalaskmine oleks jällegi Lemminkäise tapmise järeleaimus. Selle voolu seisukohal asudes seletasin Sampo röövimist kui kombinatsiooni, milles on ühendatud päikese vabastamine Jumala poja läbi ning Väinämöise laevasõit, kusjuures viimane aine omakord oleks tekkinud kombinatsioonist, milleks Lääne-Soome legend Looja laevasõidust ning eesti laul kosilase venna laevasõidust ära on kasutatud. Samuti katsusin

põhjapoolsete laulu-piirkondade kosjavõitlust mitme erikihi kaupa lõunapoolsete piirkondade kosjalauludest üles ehitada. Need ja teised katsed põhjenesid, nagu juba tähendatud, ekslikul kujutlemisel järjesti loovast rahvafantaasiast. See oli viimaseks pääseteeks pärast müütilise ja ajaloolise seletusemeetodi kokkuvarisemist.

Kuid täiesti kõrvale heidetud ei olnud ajalooline seletuseviis siiski mitte. Julius Krohn rõhutas, et „Kalevalas“ leidub ka ajaloolist ainet, kuigi õige vähesel määral, nähtavasti selle tagajärjel, et soome rahvas poliitilisest ajaloost on saanud nii vähe osa võtta. Ainsad jäljed, kui kõrvale jätta Pohjola rahva ühtesulamine laplastega, esinevad riius Untamo ning Kalervo vahel, mille peale piiritülid „Rootsi“ soomlaste ning „Vene“ karjalaste vahel teataval määral näivad mõjunud olevat. Lõpuks võib Lemminkäise ning tema kaaslaste sõjahimu kui ka tema paadi igatsust võitluse järele seletada kui mälestust soome vikingite röövkäikudest. Vanemas töös Väinämöise ning Lemminkäise asukoha üle tähendas Julius Krohn Soome ja Eesti kohanimedega põhjal, et läänepoolsed suguharud palju varemini kui karjalased oma sõjaliste meresõitude läbi kuulsaks on saanud.

Samuti olen ajaloolist materjali otsinud Lemminkäise ja Kullervo tsüklusest. Alguses otsisin tegevusevälja Soome lahe idapoolse osa mailt, kuid lõpuks leidsin selle Edela-Soome rannalt.

Kalervo ning Untamo vahelist võitlust kirjeldava laulu ingeri teisendites nimetatakse esimese kodumaad *Karjalaks* ning teise oma *Suomi*'ks. Vanemal ajal võis *Suomi*'ks ainult Päris-Soomet nimetada. Turust põhja pool leiame Laitila kihelkonnas vana *Untamala* küla, mille nimi keskaja dokumentides kihelkonna nimetusena esineb. Laitila idapiiril tähendatakse samuti vana *Karjala* küla nimega Mynämäki osakogudust. Kuid rahvalaulus *Suomi* vastandina nimetatud *Karjala* tähendab küll suuremat piirkonda. Setälä arvab, et siin võib keskaja dokumentides Uusikaupunki ümbruse äratähendamiseks tarvitatud nime *Kalandi* või *Kalas*'e moonutust oletada. Sama nimi esineb laulus puhtrootsi kangelase (*uros umpiruosalainen*) kosjakäigus *Kalaniemi* kujul.

Agricola nimetab *Kalandi* elanikkude kõrvale „saarlasi“ (*Lootolaiset*). Neid oli varemini kristianiseeritud kui mannermaal asuvat rahvast *Soomalaiset*; nendest alatasa kiusatud, võisid nad paadi või laeva abil otsekohe Rootsi pageda oma sõpradelt ja sugulastelt kaitset ning toetust

otsima. *Luotola* nime leiame ka Ida-Soome ja Arhangeli lauludes saare või saarestiku äratähendamiseks, millel rahvastki oli asumis. Kuid et asisõna *luoto* ida-soome keeles ainult elanikkudeta kari äratähendamiseks tarvita-takse, siis peab käsituse all olev pärisnimi Lääne-Soomes tekkinud olema. Agricola sellekohase tähenduse järele tähendas *Luotola* nimi keskajalgi veel Turust lääne pool asuvat saarestikku.

Rahvalauludes tarvitatakse nähtavasti pärisnimenä veel teist „saare“ tähendusega asisõna *Saari*. Kaukamoise laulus soovitatakse sellele kangelasele tema isa endisesse varju-paika *Saari*’le põgeneda. Kuid seal ta võrgutab sada neitsit, tuhat mõrsjat ning peab jällegi „sügavamale Rootsi-maale, Eestimaa keskele“ põgenema. Kuid vähe jääb saari säärase elanikkudearvuga valida. Ennemalt mõt-lesin *Hiiumaa* või *Saaremaa* peale, kuid pärast jõudsin arvamisele, et *Saari* nime all Ahvena saari mõeldakse. Laulukangelane *Ahti*, kõrvalnimega *Saarelainen*, ei esine mitte ainult *Saari* kuningana või vanemana, vaid ka *Luotola* hõbeda omanikuna. Niihästi soome kui ka eesti lau-ludes seatakse *Suomi* ning *Saari* teineteisega kõrvu.

Kuid Läänemeres on veel neljas suur saar olemas, nimelt Gotland. Temal on rahvalauludes isenimi *Vuojola*. Nagu K. Grotenfelt on näidanud, on Rootsi maa-õiguse vanades soome tõlgetes soomlaste ja Ahvena meeste ehk saare rahva (*luoto cansa*) vahel rootsikeelne Gotlandi saar-laste nimi *guta* soome keelde sõnaga *wiolaiset* (1548) ehk *woiolaiset* (1602) edasi antud. Jusleniuse sõnastikus (1742) esineb sõna *vuojonkivi* tõlkega: „lapis sectilis“. Saaremaal tuntakse *ujukäi* käia ehk tahu tähenduses. Lönnroti sõnas-tikus on *Voionmaa* tõlgitud „Öland“, kuid Wiedemanni eesti sõnastiku järele tähendab *Ojamaa* ehk *Ojumaa* Got-landi saart.

Edasi tähendab Grotenfelt, et *kauppi Vuojolainen* laulus Hiisi põdra püüdmisest Gotlandi kaubandusega kokku sünnib. Juba paganuse ajal ulatusid ka soomlaste meresõidud Got-landi saareni, mis enamalt Läänemere kaubanduse kesk-kohaks oli. Gotlandi rikkad varad, millest võrratud rahaleiud praegu veel tunnistust annavad, meelitasid neid sinna. Pärast kindlakstegemist, et „Kalevala“ kõige suurem ettevõte, *Sampo* röövimine, algupäraselt mitte *Pohjolasse*, vaid *Vuojolasse* oli sihitud, võis soome kangelaslaulude jaoks kindlat geograafilist ning ajaloolist alust oletada.

Nende laulude tegevusevälja kuulus peale Gotlandi ning Ahvena saare, Edela-Soome saarestiku ja Turu ning

Uusikaupunki ümbruse ka veel *Väinä* ekk *Väinölä*, mille järele „Kalevala“ peakangelane on nimetatud. Kuna Düüna't eesti keeli *Väinä jõe*ks kutsutakse ja tema suus asuvat saart 13. aastasajal, nagu Mikkola on tõendanud, liivi keeli *Osmesaareks* hüütud, pidasin mina veel hilja aegu võimalikuks *Väinölä*'t Riia ümbrusesse paigutada.

Kuid kui *Luotola* seletus õige on, siis ei tohi paralleelselt tema nimega esinevat *Väinölä*'t mitte kaugelt otsida. Düüna jõe le vastab tähtsuse poolest Lääne-Soomes Satakunta maakonnas asuv Kokemäki jõgi, mille suu küll *Väinä* nime ära teeniks. Selle ees avaneb meri ilma saarte ahelikuta, mis alles lõuna pool randa ümbritseb. *Väinölä* paralleelnimi *Ulappala* ‚vaba mere kodu‘ rõhutab seda omadust. Tähendus *Väinä* väljade kui ammugi muinasajal haritud viljapõldude kohta sünnib väga hästi Kokemäki oruga kokku, mis Soome kõige vanema kultuurikeskusena esineb.

Siit leiame edasi *Pirkkalaste*, rootsi keeli *Birkarlar*, kodu, kes keskajal Põhja lahe põhjarannal esinevad, varustatud olles eesõigustega mitte ainult kauplemiseks laplastega, vaid ka nende maksustamiseks. Laplase pikaldases vihavaenus vana Väinämöise vastu peegeldub seesugune alluvuse-vahekord vanemal ajal.¹⁾

Laplaste maksustamise õiguse tõttu suutsid Satakunta suurtalupojad oma endist võimu ning jõukust keskaja kestusel ikkagi veel osalt alal hoida, kuni Gustav Vasa selle eesõiguse Rootsi riigi kasuks konfiskeeris. Kuid tänapäevani püsib nende järeletulijate keskel teatav aristokraatlik iseteadvus. Keegi hulgas, kes kogu Soomemaa jalgsi läbi oli käinud, tõendas, kuskil ei olevat nii uhkeid talupoegi-mõisnikke kui Satakuntas. Ütlused *Euran isoset*, *Kokemäen ylpiät* ‚Eura uhked, Kokemäe ülbed‘ annavad tunnistust säherdustest ettekujutustest nende naabritegi juures.

Mõtte, *Väinölä*'t Satakunta maakonda paigutada, sain J. Jaakkola arhiivi-uurimustest, kes mitmesuguseid „Kale-

1) Muinasloos Egilist jutustatakse, kuidas Torolf Kveldulfi poeg, kelle kohuseks oli laplastelt maksusid Norra kuningale sisse nõuda, laplaste juures viibides (875. a. ümber) kainulaste kuninga *Faravidi* käskjalgu kohtas, kes teda üles kutsusid sõjakäiku karjalaste vastu ette võtma. Nähtavasti võistlesid nimetatud kolm rahvast juba sel ajal laplaste maksuvõtjatena ja võitlesid isekeskis. Niihästi norralaste kui ka karjalaste asukohtadelt oli pikk teekond Lapimaale, ja ei ole mitte võimatu, et kainulaste kuningas *Faravid* (vahest *Kaukamoise* tõlge) elas sama kaugel Pirkkala piirkonnas, hilisemate Lapi sõitude keskkohas.

vala“ nimesid perekonna- ning kohanimedes esinemas on leidnud, m. s. *Eskil Väinä* Karkkus (1575, 1584), *Väinebäck* (1587) ja *Ilmari* (1589) külanimena Pirkkalas, *Jöns Joukahainen* Hämeenkyrös (1584) ning *Joukonen* nimeline talu Kankaanpääs. Ei ole tarvis kõrvale heita võimalust, et siin tegemist on rahvalauludes esinevate kangelaste järeletulijatega.

Rahvalauludest selgub, et kangelasi tuleb Skandinaavia väikekuningate ja vikingite aegsete pealikutega samale astmele seada. Väinämöist nimetatakse, nagu öeldud, „suureks meheks“ ja „kõrgestisündinuks“. Ahti täiendussonadeks on „aupoeg“ ja „liiga võimus“, peale selle veel selgemad nimetused Saari „vanem“ või „kuningas“. Väinämöise hukkamõistetud poissi hüüavad tema õed „sõjakangelaseks“ (*sotijalo*) ning ristimisel valitakse ta „kuningaks“. Ka öeldakse Kullervost, et teda „kuningaks“ kutsutakse.

Nagu Skandinaavia pealik, nii näib ka Soome pealik oma suguharu usulise juhina teotsenud olevat. Ahti laseb viljakusejumala Sämpsa enese juurde tuua. Lemminkäinen esineb *luote* tundjana; seda sõna tuleb võrrelda lapikeelse sõnaga *luete* ‚ohvrilaul‘ (< skand. *blót* ‚ohver‘). Väinämöise hukkamõistetud poiss ei ristita mitte ainult kuningaks, vaid ka „Rahasaare (ohvripaiga?) vahiks“.

Põhjapoolsete maakondade jõukus vikingite ajal tuleb soome rahvalauludeski nähtavale. Ahti laseb oma hõbedat ja raha laual heliseda. Ühes laulus kirjeldatakse Kullervot kulla ja kalevirullidega rändamas. Nimetatud eesti ahelaulus esines Regu kulla andjana.

Varanduste ebaühtluse tagajärjeks oli suurmõisate kujunemine ostu ning vallutamise teel. Ahti maapidamine selgub võrdlusest Sämpstä külvatud seemnega.

Edasi suurendasid vikingite rändamised põhja pool sagedasti orjade arvu. Ahti peab orje kündjaiks, Ismaro abilisteks sepikojas, Untamo oma käskude täidesaatjaiks. Pohjola (< Vuojola) perenaine laseb orje paati sõuda, millega ta Väinämöist merelt maale tooma sõitis.¹⁾

Orjadega kauplemine ning röövkäigud edendasid sel ajal ka polügaamiat. Puhtrootsi kangelane kosib Kalaniemi neidusid, ehk tal küll on „endine naine“. ²⁾ Vägivalla

1) Hilisemas teisesendis sõuab ta ise, nagu Kalevalas 7:183.

2) Kuid temalt nõutakse, et ta tema enne ära tapaks; pärast tapmist saab ta äraütleva vastuse, sest et ta samuti uue naisegi ära võivat tappa.

tarvitamist neitsi vastu nimetatakse soome laulus Riiko ja Kaleva pojast, eesti laulus Sulevi, Kalevi pojast. Ühes soome laulus tuleb naiste rööviminegi tantsuplatsil ette. Kuid kõiki aristokraatliku Don Juani tüübi esindajaid trumpab ilus Kaukamoinen üle, kes 100 neitsi ning 1000 mõrsja võrgutajana esineb.

Teiselt poolt tõusid vikingite ajal naisedki kõrgemale astmele, kui see neil varemini oleks korda läinud. Skandinaavia *storråda*'le vastab *Pohjola* (< Vuojola) perenaise kirjeldus. Temal on käsutada 100 ja 1000 sõjariistus meest, keda ta Väinämöise ja tema kaaslaste tagaajamisel isiklikult juhib. Sõjalaev saja dolliga ei oleks Lapi oludes sugugi mõeldavgi. Veel selgemas vastolus lapi naise tõmpnina on *Pohjola* perenaise iseloomustamine „tugev-ninasena“, isegi kui teda ühtlasi *vuojolaiseks* „Gotlandi saarlaseks“ ei olekski nimetatud.

Ristiusu-eelsesesse aega ei vii meid mitte ainult veelgi mõni aeg pärast uue usu ning Rootsi õiguse maksmapanemist sisemised tülid, millega tingimata verinekk (veritasu) kaasas käis, vaid veel ennem välised sõjakäigud, mis kuni Gotlandi saareni ulatusid, ning neid põhjustav sõjahimu, mida juba Julius Krohn rõhutas. Ahti pidi vande vanduma, et loobuda meelitava kulla pärast ettevõtavaist sõjakäikudest. Kuid palju enam kui varadest ning hüütest, mida temal küllalt koduski on, tunneb ta puudust sõjaelust enesest. Kodus olevast kullast kõrgemalt hindab ta „ühe ainsa marga, mis sõjas võidetud“; niisamuti vähe hoolib ta kodus pruulitud õllest:

„Ennem jooksin merevett tõrvatud aeru labast.“

Ehk küll Ahti kaaslane hiljuti noore naise koju toonud, on tal siiski nii suur tung kaasa minna, et ta juba riidesse panneski kambri ahju juurest õueväravani on jõudnud. Isegi oma endise sõjalaeva leiab Ahti nutmas, et ta nii kaua pidanud rannal kõduma.

Küll pakub „Kalevala“ meile ka teisi kirjeldusi, mis näivad soome kangelaste pehmemast iseloomust tunnistust andvat. Kuid need on pärit suuremalt jaolt Lönnoti kombinatsioonidest ning ühtlustamisest. Näituseks on Ilmarise teota kaebamine tema naise tapmise puhul lüüri-listest lauludest kokku seatud, ja tema hirm tormi ajal on Looja laevasõidus esinevast Peetruse kokkumisest laenatud. Osalt on siin tegemist Karjala rahvalaulikute hilisemate lisandustega. Nii on merel kaua eksinud Väinämöisele mitu kaebelaulu suhu pandud. Algupärased read nime-

tavad lühidalt tema nuttu ühes väärilise põhjendusega ning käivad kokku sarnaste olukordade kirjeldustega Homerose kangelaslauludes. Rahuarmastuse poole sihtiva, hiljemini ettevõetud muudatuse näitusena võib Ilmarise ettepaneku kosjavõistlusest ette tuua (v. „Kal.“ 18:457—9):

„Oh sa vana Väinämöinen,
Elagem ilusas rahus,
Ehk küll võidu kosides.“

Vastandina nendele Aunuse piirkonnas ülestähendatud ridadele esineb Arhangeli piirkonnas ülestähendatud ning kahtlemata algupärasemas nelikreas Väinämöise ütlus:

„Kunagi ei leia kaks malevat
kohta ühe väljatule juures,
samuti kaks noormeestki mitte
ühte neidu kosides.“

Säärane on lugu šamanistlikuna iseloomustatud vaimuga, mis „Kalevalas“ esinevat. Rohkearvulised kangelaste öeldud nõiasõnad on kõik emb-kumb, kas hilisema rahvalauliku või veelgi suuremal määral kokkuseadja enese sisse põimitud. Kangelaslaulude algupärasetes kujudes vabalt esinevad nõiakunstid ning imeteod ei ole sugugi veel niisugust laadi, et nad soome kangelastüübi ebanormaalsuse oletamist võiksid toetada.

Soome laulude kangelased on tõe-olulised kujud, mitte ainult ajalooliselt kindlaksmääratava aja, geograafiliselt piiratava maakoha, suursugusema seisuse või isesuguse tüübi esindajad. Mõned nendest on nii individuaalselt ning mitmekesiselt kirjeldatud, et nad eeldavad tähtsat isikut, kelle mälestus rahva juures on säilinud. Vaadeldes laulu katkendeid, millest maa ning rahva poolst rikkast „saare“ kuningast *Ahtist* jutustatakse, peame tunnustama, et ta mitte lihtne meriröövel ei olnud.

Eriti üksikasjaliselt kirjeldatakse vana Väinämöise isikut. Laulus Sampo röövimisest esineb ta teiste kangelaste tunnustatud juhina hädaohtlikul sõidul Gotlandi saarele. Seda olukorda valgustab sissejuhatuses kirjeldatud kallaletungimine kõversilmalise laplase poolt, kelle kestev vihavaen vist küll tema rahva allaheitmisega ühenduses on. Et Väinämöinen valitsejana kõrge vanaduseni elas, selgub täiendussõnast *vanha*, mis järjekindlalt tema nimega ühendatakse. Nii tugeva vanaduse mulje jättis ta rahva teadvusse, et temast kujutlus võis tekkida, et ta juba ema-ihus 9 inimeseiga ehk 700 aastat on elanud. Vanadusega

ühenduses on ka tema tarkus, millest tunnistavad rohke-
arvulised vanasõna-taolised keelud ning soovitused, mille
autoriks teda peetakse.

Kuid eriti püsinud on temast kujutlus kui muistsest
laulikust. Agricola järele, nagu nimetatud, „tagus tema
laulusid“. Tema laul ja kandlemäng ei olevat mitte ainult
kõiki inimesi, vaid ka loomi ja haldjaid vaimustanud.
Kuulajate fantastilise kujutuse vastandina esineb realistlik
kirjeldus, mille järele selle muusikalise mõju tekitaja pime
olnud ja longanud. Need omadused ei võinud jumalusena
kujuteldud Väinämöises esineda; sellepärast pidin oletama,
et Väinämöise nimi ka kandlemängu laulu hiljemini sisse
on tunginud. Kuid nõiasõnades on katkend säilinud,
milles jutustatakse *Väinölä* pimedast vanakesest, kuidas ta
rännates oma jalga vahtra võsu või pärna kännu vastu
lööb ja selle vigastuse tagajärjel poole aastat pikali peab
olema. Niihästi pimedus kui ka jala vigastus võivad
rahvateaduses säilinud olla, mis Väinämöise tõelise ole-
masolu peale tähendavad.

Lõpuks taganeb vana Väinämöinen noore võistleja
eest. Seda kirjeldust ei tohi sümbolselt võtta kui pagana-
usu taganemist ristiusu eest, nagu seda võiks järeldada
viisist, kuidas Lönnrot „Kalevala“ viimase laulu on
korraldanud. Väinämöise hukkamõistetud poiss on *Kaleva*
ja „sõjakangelane“, nagu tähendatud. Kui teda „kunin-
gaks“ nimetatakse, lahkub Väinämöinen kaetud, raudpõh-
jaga varustatud vasklaevas; nõiasõna järele põletatud see-
sugusel laeval kangelane *Tarsilainen* ära. Et surra, asus
vana Väinämöinen võib-olla laeva, mis merele aeti ning
ära põletati. Selle tõttu jäi ta rahva teadvusse suremata
lahkunuks, kelle tagasitulekut ikka veel oodatakse ning
loodetakse. Sama kujutlust leiame muinaslugudest mitme
ajaloolise rahvuslase kangelase, nagu näituseks Kalevi-
poja kohta.

Lõpuks võib soome kangelaslaulude ainete erandita
iseseisvust võtta kui negatiivset tõendust selle kohta, et
nad on tõeliste sündmuste ning olude põhjal tekkinud.
Kui palju ka vaeva on nähtud, et sugulust teiste rahvaste
lauluteemadega leida, ei ole lähemal kriitilisel uurimisel
seni mitte korda läinud laenude oletusi kindlasti põh-
jendada.

Nagu germaanlastegi juures, nii on ka soome ja
eesti kõige vanemal eepilisel luulel ajalooline sisu.

XI.

Et Soome kangelaslaulude sisu kuni eelajaloolise ajani ulatub, selles võib vaevalt veel kahelda. Teine küsimus on, kas laulud juba nende kirjeldatud sündmuste ajal tekkisid.

Enamasti on meil võimalik ainult Lääne-Soome laulude Karjala ümberkujunduste peale toetuda. Kuid need esinevad meile mitmesuguseis iseseisvais kujudes Ingeris, Soome-Karjalas ja Taga-Karjalas, millest võime Lääne-Soome algupäraste kujude kohta tihti küllalt täpsaid ning kindlaid järeldusi teha. Algupärastena kindlaks tehtud värsiridadest leiame uuemaid rootsi laensõnu, mis vaevalt enne 13. aastasada Lääne-Soome sisse tunginud võivad olla.

Kangelaslaulude luuletamine ei näi selleks ajaks veel mitte lõpule viidud olevat, vaid ta näib sel ajal veel suutnud olevat traditsioonilisest materjalist uusi kujusid luua. Vana rahvalaulu-mõõduline luule püsis kuju poolest Lääne-Soomeski kogu keskaja kestusel ja kirjeldas sisuliseltki sarnasel viisil selle aja tõelisi sündmusi ning olusid. Sama mõõdukuju anti ka katoliku legendidest ning rüütli ballaadidest laenatud motiividele. Sarnast värsi muutust, nagu seda Skandinaavia rahvaeepikas üleminekul paganausust ristiusule tähele võib panna, Soomes ei sündinud ¹⁾.

Vahetegemine pagana-aja ning katoliku rahvalaulude vahel on veel sellegi läbi raskendatud, et oletama peab niihästi uue õpetuse tundmist enne tema ametlikku maksmapanekut kui ka vanade vaadete järeloomu veelgi pärast 1157. aastat, mida harilikult piiriks loetakse. Selle asemel, et vaheseina moodustada, andis ülemineku-aeg rahvaluule täieliselt elujõulisena edasi.

Seame nüüd küsimuse, missugustes ringides rahvalaulud keskajal luuletatud ja lauldud, siis tuleb kõige pealt suurtalupoegade ja osalt rüütlikeisusse tõstetud kangelasugude peale mõelda. Skandinaavia ballaadiluulest teame, et temast veel uue aja alguselgi maa-aadli juures lugu peeti. Lääne-Soomes luuletati, nagu nägime, aastal 1500 ilus ballaadikujuline laul kõrgest aadlikeisusest naise surma puhul. Tema südamea abikaasa Klaus Kurki, kelle poeg Turu piiskopina viimase katoliku kirikuvürstina esines, oli üks kõige kuulsamate pirkkalaiste ning laplaste vallutajate järemlüja.

1) Alles uuemal ajal, ühtlasi ühesalmilise lüürikaga, kodunes Soomes väike arv Skandinaavia ballaade, milles esinevad juba riimis värsimõõt ning mitmesugused lauluviisid.

Linnarahvaski harrastas rahvaluulet. Seda tunnistavad laul Gotlandi kaupmehest, kes põdrajahil oma armukest mälestab, laul saare sakslase Hansu kohta ¹⁾, kes kõrgi neitsi võrgutab, ja laul Hansu külalisest Turus, kes kevadel oma talvearmukese truuduseta maha jätab. Ka kandle ja torupilliga esinev Vetrikka, kelle neitsi ta pealetükkivuse pärast ära tapab, näib linna mängumees, vahest võõrast rahvusest, olnud olevat.

Rohkearvulised kaunid legendlaulud annavad jällegi tunnistust vaimulikkude osavõtmisest rahvalaulude luuletamisest. Rahvalaulude levitamiseks aitasid vist rändavad õpilased kaasa. Veel uuemalgi ajal oli mitmesuguste koolide kasvandikkudel õigus teatud kihelkondades ümber rännata ja vaimulikkude laulude ettekandmisega omale kooliraha muretseda. Üks viimastest psalme laulvaist skolaaridest (soome k. *teini*, lad. *diaconus*) oli Elias Lönnrot, keda ajutiselt kaaslauljagi oli saatmas.

Laulmist kahekesi, teineteise käsi hoides, ei tarvitatud, nagu juba öeldud, Arhangeeli piirkonnas mitte, ehk küll säärase laululaadi kirjeldus lauliku sissejuhatuses ainult siin on säilinud. Võib kergesti oletada, et see laululaad, mis ka ainult Soomega geograafiliselt on piiratud, apostlite eeskujul kahekesi rändavalt skolaaridelt üle on võetud.

Arhangeeli lauliku hüüdes nimetatakse kaaslauljat *kasvinkumppalini* 'minuga üleskasvanud seltsiline' või *kielellinen kumppalini* 'minu keeleline seltsiline'. Samal kohal leiame Soome-Karjalas järgmisi täiendusi esinemas: *kieli-kasvinkumppalini* 'keele-kasvuseltsiline' või lihtsalt *kielikumppalini*, mis võib sõna *koulukumppalini* 'koolivend' moonutamisest tekkinud olla. Teises Soome-Karjala sissejuhatuses seletab laulik, ta ei käinud leeris ega kooliseltsis (*koulukumppalissa*). Sõna *kumppali* ehk *kumppani* on vaevalt enne 13. aastasada soome keelde sisse tunginud, kuna ta tuleb Rootsi ja Taani kaudu keskalasaksa-keelsest sõnast *kumpân* (vanaprantsuse *compaign*) tuletada. Arhangeeli murdes vastab sellele vene keelest laenatud *tovarissa* ehk *toveri*; viimast vormi tarvitatakse Soome-Karjalaski.

Karjala lauliku hüüdes esineb veelgi imelisemana kaslase 'venna' nimetusena *äitin poika* 'ema poeg' või *vaimon poika* 'naise poeg'. Sõnade *äiti* ja *vaimo* asemel tarvitatakse Arhangeeli kõnekeeles sõnu *emo* 'ema' ning

1) Saksa kaupmeestel oli saartel eksterritoriaalõigusega faktoreid.

nainen, naine'. Kuid *vaimonpoika* esineb nimetatud Lääne-Soome legendlaulus nimetusena, millega kuningas Eerik oma „venna“ piiskopp Heinrichi poole pöörab. Samuti esineb ka ühes püha Jüri legendi teisendis sama täiendussõna *vaimonpoika*. „Naisepoeg“ näib seega keskajal rooma katoliku vaimulikku tähendanud olevat, kes kanoonilise õiguse järele seaduslikust abielust pidi sündinud olema.

Edasi tuleb Arhangeli lõppsõna tähele panna, milles raha nõutakse laulu vaeva tasuks, ja nimelt tihti Rootsi valuutas, näit.

<i>Talari joka sanalta,</i>	Taaler iga sõna eest,
<i>tolppa kielen käännynnältä,</i>	12 killingit keelekäänu eest,
<i>lootu kaikelta peliltä.</i>	vaskplaat kogu mängu eest.

Alliteratsioon viimases reas tuleb nähtavale, kui *lootu* asemele *plootu* (rootsi *plåt*) seame. Need read on nähtavasti lääne pool, Soome ametilise leivateenija lauliku luuletatud.

Soome lüüriliste laulude hulgast, mis eesti omadest lahku lähevad, leiame igasuguseid rändavate noormeeste kaebelaulusid; ei oleks imeks panna, kui rändavad skolaarid ka oma tundeid avaldaksid. Ingeris lauldakse veel laialt, kuidas ma kodust kooli läksin, kuid seal leidsin lugemise liiga raske ning korra liiga valju olevat; sellepärast viskasin raamatu pingile ning tulin tagasi.

Uue aja alul tuleb Lääne-Soome kangelaslaulude eepilist levimist savolaste teenuseks pidada. Ühelt poolt esialgselt Häme ning Karjala vahel asudes olid nad selle geograafilise seisukoha tõttu vahemeesteks laulude rändamisel ühe naabri juurest teise juurde. Teiselt poolt Ingerisse, Soome Põhja-Karjalasse ja Ida-Põhjamaale asudes andsid nad Lääne-Soome laulud karjalastele üle, ja nimelt nende eneste juures väljaarenenud kujul. Eriti tuleb rõhutada, et savolased eepilisi laulusid maagilistega ühendasid, mille tõttu mõned katkendid muidu kaduma läinud kangelaslauludest meile on säilinud. Edasi on tähelepanuväärt Savo laulikuteperede ülekolimine Põhjamaalt üle Arhangeli piiri suure Põhjasõja ajal. B o r e n i u s e l e (Lähtenkorvale) teatati aastal 1871, et kuulsad laulikutepered Perttunen Latvajärvel ning Malinen Vuonnises 5—6 põlve tagasi Oulu jõe piirkonnast sisse rännanud.

Karjala rahvalaulikud pole mitte ainult võrdlemata väärtuslisi kangelaslaule kõige paremini meeles pidanud, vaid on neid mitmel viisil ka isekeskis ühendanud ja teistest eepilistest, lüürilistest ning maagilistest lauludest ülevõetud

lisandustega kaunistanud. Mitu laulu ühendades sulatasid nad ka mitu kangelast üheks isikuks kokku, nõnda eriti *Lemminkäise* lauluringis, kellele peale *Ahti* ja *Kaukamoise* nimede veel Kaukamoise vastase *Veitikka* (< *Vetrikka*) nimi juurde antud. Juba Lääne-Soomes moodustatud pikk laulude rida, milles vana Väinämöise tegusid kirjeldatakse, on *Sampo* laulu ümber, mis juba iseenesestki sündmusrikas on, mitmel viisil korraldatud ja isegi sellesse sisse põimitud. Edasi on Väinämöise, Lemminkäise ning Kullervo lauluringide vahel sel teel ühendus loodud, et esialgselt mitmesuguste kohanimede asemele nõiasõnadest ülevõetud ühine kohanimi *Pohjola* seati. Niemi juhtis tähelepanu selle peale, missuguse tähtsusega see viimane ühtlustamine Lönnoti kokkuseadmise jaoks oli.

XII.

Lönnoti tööd on mitut viisi defineeritud, kusjuures seda on samastatud õpetlase, luuletaja ning rahvalauliku tööga. Selle küsimuse täieliseks selgitamiseks oleks tarvis Lönnoti neli redaktsiooni üksikasjaliselt läbi uurida. Laulukogu Väinämöisest (Runokokous Väinämöisestä 1833) ühes selle eeltöödega on Niemi rida-realt rahvasuust saadud ülestähendustega võrreldud. 5000 laulureast on 94% kindlasti rahvapärased, 1% eeldab võib-olla vähest arvu kaduma läinud või ainult Lönnoti meelde jäänud rahvalaulusid, 5% või umbes 250 laialipillatud rida ei ole puht-rahvapärased, kuid nad ei ole kaugeltki mitte kõik Lönnoti enese fantaasia saavutus; tõendada võib mälestusi peaaeguliselt algupärastest rahvalauludest, mõnikord uuemate rahvusliste luuletajate lauludest ning isegi mõnest vanemate soome kunstluuletajate reast. Eriliselt tähendame, et Lönnot mingisugustele proosakujulistele jutustustele „Kalevalasse“ paigutamiseks pole kuju annud. Õige harva on ta mõne üksikasja või kõnekäänu muinasjuttudest laenanud; sellest materjalist on ta järjekindlamalt eemale hoidunud kui Karjala rahvalaulikud.

Rahvalaulu esindajaist, kes ainult üht laulukuju või kõige paremal juhul kaht naaberteisendit sama laulu kohta tundsid, erineb Lönnot, mitu erinevat teisendit ära kasutades. Iga rea teisendeid võrdles ta isekeskis, mitte kui teadlane kõige vanemat kuju välja otsides, vaid kõige ilusamat ning sündsamat leidu tahtes. Rahvalaulus juba tema rändamisel märgatavat püüet rohkendatud alliteratsiooni järele katsus ta veelgi toetada. Teisendites esinevaid

ühe pearea mitmeid paralleelridasid, millest harilikult üks ainus algupäraselt laulule kuulub, ei sõelunud Lönrot sugugi teadlikult, vaid valis neid ainult puhtesteetilistest nõuetest välja minnes. Tihti tarvitas ta mitut paralleelrida, et niipalju ridasid kui vähe võimalik teisenditest ära kasutada. Parallelismi külluse poolest erineb „Kalevala“ kirjeldus silmanähtavalt rahvalaulu omast, ehk küll parallelismidasoomlaste juures selgesti rikkamat väljendust otsib.

Suuremat osa rahvapäraseid teiseid sama laulu kohta sisaldavad värsid, mis teistest lauludest on üles võetud ununenud osade asemele või üksikasjalisemaks kirjelduseks. Kriitiline sõelumine oléks „Kalevala“ kokkuseadmise ajal kogutud materjali puudulikkuse tõttu alles võimatu olnud. Lönrot võttis mitmesugustest teisenditest ka neid esialgselt võõraid olluseid üle, kui ta neid võis tarvitada. Sama õigusega nagu laulikud võttis temagi tarbekorral uusi lisandusi mõnest teisest laulust üle. See tööviis põhjustaski mõne motiivi või üksikjoone kordumise „Kalevalas“. Kuid lauluridade ja nende paralleelridade teisendid lubasid neid korduvaid osasid lahkuminevalt kujundada.

Mõnel haruldasel korral kujundas Lönrot jutustusekäiku vabalt sideme loomiseks üksikute osade vahel, nagu „Kalevala“ 29. laulu lõpul, kus Lemminkäinen Saarelt põgenedes oma ema juurde tagasi tuleb, et kodust uuesti mereteed ette võtta, või 34. laulus, milles Lönroti järele Kullervo oma vanemad elusalt leiab. Needki osad on rahvalaulu-värssidega täidetud.

Kõige tähtsama töö on Lönrot mitmesuguste laulude ühendamisega ära teinud. Seda tööd iseloomustab ta ise järgmiselt. Järjekorra määramisel pidanud ta kaht asja silmas: esiteks rahvalaulikute peetud järjekorda, ja teiseks, kus sellest ei jätkunud, järjekorda, mida lauluteemade iseloom näis nõudvat.

Lönroti teenuseks on kombinatsioonid, mis ta ette võttis niihästi „lauluteemade iseloomule“ toetudes kui ka soovides kogu eepost luua, mille eeskuju ta haritlasena Homerose lauludest tundis. Edasi tuleb tunnustada tema haritud otsust, mis väljavalikul rahvalauludes esinevate juhuliste sidemete hulgast avaldub.

Ilma viimase korraldajata ei oleks kõiki kangelaslaulusid sisaldavat eepost tekkinud. Teiselt poolt oli Karjala rahvalaulikute kombineerimishimu Lönroti rahva-eepose kokkuseadmise katse eelduseks. See kombineerimishimu ei piirdunud mitte ainult juhuliste ühendustega. Ta

lõi mitme lauluteema orgaanilise ühenduse teel ka kind-
laid lauluringe, nagu näituseks Lemminkäise tsükluse.

Lõpuks põhjeneb kogueepose tekkimise võimalus
asjaolul, et olemas oleks lauludehulk, milles on ühe üle kõigi
teiste ulatava kangelase teod kirjeldatud, ja leiduks
nii vägev lauluteema, mis suudaks pöörisena teisi enese
juurde ning enese sisse tõmmata. Lõplikult on soome
rahvaeepose tekkimine Lääne-Soome laulikute teene, kes
Väinämöise kuju ja Sampo laulu on luuletanud.

Kuid läänesoomlaste kangelaslaulud eeldavad veel
vanemaid kangelaslaule Eestimaal, mida tunnistavad ühine
värsimõõt, osalt ühised kangelasnimed ja mõni ühine teema.
Eesti vana rahvalaul ei ole ainult arvuliste Ingerimaa
kaudu arenenud lisandustega karjalaste laulu rikkamaks
teinud; ta on annud ka vormilise ja ainelise eeskuju
Lääne-Soome laulule.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuid on järgmised saadaval:

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.**
Hind 150 mk.
- Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. Hind 40 mk.
- J. W. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Woldemar ja Jüri). Hind 50 mk.
- Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III tr.
Hind 35 mk.
- ” ” **Reinuvader-rebane.** VI trükk. Piltidega.
Hind 85 mk.
- ” ” **Kilplased.** IV trükk. Hind 90 mk.
- Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk.
Hind 40 mk.
- Lydia Koidula: **Kaks juttu** (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II trükk. Hind 85 mk.
- Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. Hind 50 mk.
- ” ” **Must kuub.** III trükk. Hind 120 mk.
- Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III tr.
Hind 40 mk.
- Joh. Kunder: **Eesti muinasjutud.** II trükk. Hind 120 mk.
- Jaan Bergmann: **Laulud.** II trükk. Hind 300 mk.
- J. Järv: **Karolus.** II trükk. Hind 75 mk.
- Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. Hind 100 mk.
- ” ” **Kasuõde.** III trükk. Hind 60 mk.
- Anna Haava: **Luuletused I.** IV trükk. Hind 40 mk.
(Pealadus.)
- Anna Haava: **Meie päevist.** Hind 40 mk. (Pealadus.)

B. Maailma-kirjastik.

- Juhan Aho: **Vaikne meri** (Laastud). Tõlk. Fr. Tuglas.
Hind 100 mk.
- Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. G. Doré
illustratsioonid. Hind 60 mk.
- G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus
Võõrustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 mk.
- Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. H. 60 m.
- Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. Hind 120 mk.
- Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlk. J. Kärner. Hind 120 mk.
- E. Sillanpää: **Vaga viletsus.** Tõlk. Aug. Anni. Hind
175 mk., iluköites 240 mk.

C. Noorsoo jutukirjastik.

- W. Bonsels: **Mesilane Maaja**. Tõlkinud Richard Roht. E. Järv'e illustratsioonid. Hind 120 mk., köites 170 mk.
- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid**. Tõlkinud Ants Oras. Hind 50 mk.
- Suonio (J. Krohn). **Kuu jutustused**. Tõlkinud Julie Rõks. Nat. Mey illustratsioonid. Hind 40 mk.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused**, I osa. I lugu: **Kuninga sõrmus**. Tõlkinud E. Raudsepp. A. Edelfelt'i illustratsioonid. Hind 90 mk.

D. Ajaloo-kirjandus.

- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika**. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mk.; II anne: hind 110 mk.

E. Sõnastikud.

- Dr. F. J. Wiedemann: **Eesti-Saksa sõnaraamat**. Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest. Sissejuhatusesega varustanud A. Saareste. Hind 800 mk.
- Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik**. Hind 35 mk.
- Matemaatika sõnastik**. Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. Hind 50 mk.

F. Mitmesugused.

- Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules**. Hind 75 mk.
- L. Kettunen: **Lauseliikmed eesti keeles**. Hind 125 mk.
- Palamuse kihelkond**. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.
- K. Ramul: **Ihu ja hing**. Psühholoogilised loengud. Hind 50 marka.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel**. Hind 30 mk.
- K. E. Sööt: **Rahva lauluvara**. Kogu üldiselt lauldavaid laule. Hind 120 mk.
- Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922) à 200 mk. ja XVIII (1923). — 360 mk. aastakäik. Tellimishind 1924. a. on 300 mk.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI—IX à 50 mk.